

ISSN 3023-8927 (ONLINE)

mediterrajournal@gmail.com

https://www.mediterrajournal.com

Vol. 3
No. 1
January 2026

MEDITERRA

Mediterranean Social Studies Journal

Contents

Doğu Akdeniz'de Hibrit Savaş ve Hukuki Gri Alanlar: Eleştirel Uluslararası Hukuk Perspektifinden Bir Değerlendirme
Selçuk Kazan

Hakkaniyet İlkesine Göre Doğu Akdeniz'de Münhasır Ekonomik Bölge Alanlarının Sınırlandırılması ve Ortak Kalkınma Bölgesi Modeli
Fatih Arıcan

Türk Bankacılık Sektöründe Sorunlu Alacak Çözümleme Yöntemleri Mevzuat ve Literatür Temelli Bir Derleme
Tarık Yurtoğlu

Rethinking Disasters In The Mediterranean: An Assessment On Critical Disaster Studies Framework
Muhammed Onur Çöpoğlu

Döviz Kuru Hareketlerinin Ticaret Dengesi Üzerindeki Etkisi: Akdeniz Ülkeleri Örneği
Ebru Topçu & Elif Sarıçiçek

@ANT|ACADEMY

Antalya Akademik Araştırmalar Derneği (ANT-Akademi) tarafından yayımlanan MediTerra – Mediterranean Social Studies Journal, uluslararası hakemli bir dergi olup yılda iki defa, Ocak ve Temmuz aylarında elektronik olarak çıkarılır.

Dergi, kapsamlı bir perspektifle Akdeniz Havzası'na ve Havza ülkelerinin farklı alanlardaki yerel, bölgesel, ulusal, uluslararası politikalarına yönelik konularda Uluslararası İlişkiler, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Sosyoloji, Ekonomi, Hukuk, İletişim alanlarından ve bunlarla sınırlı olmamak üzere sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden akademik çalışmalarını içeren bir yayın anlayışına sahiptir.

MediTerra – Mediterranean Social Studies Journal, Antalya Akademik Araştırmalar Derneği'nin (ANT-Akademi) uluslararası hakemli bilimsel yayınıdır. Dergide yayımlanan yazılarda belirtilen görüşler yazarlara aittir; MediTerra – Mediterranean Social Studies Journal, yayıncı olarak ANT-Akademi, dergi sahibi ve Editör Kurulu sorumlu tutulamaz. Yazar(lar) çalışmalarının telif hakkını saklı tutar ve yayımlanan makaleler Creative Commons Attribution lisansı kapsamında lisanslanır. MediTerra – Mediterranean Social Studies Journal tam Açık Eriřim politikası uygulamaktadır.

MediTerra – Mediterranean Social Studies Journal, published by Antalya Academic Research Association (ANT-Academy), is an international refereed journal and is published electronically twice a year, in January and July.

The journal has a comprehensive perspective on the Mediterranean Basin and the local, regional, national and international policies of the Basin countries in different fields, including but not limited to International Relations, Political Science, Public Administration, Sociology, Economics, Law, Communication and academic studies from different disciplines of social sciences.

MediTerra – Mediterranean Social Studies Journal is an international refereed scientific publication of Antalya Academic Research Association (ANT-Academy). The opinions expressed in the articles published in the journal belong to the authors; MediTerra – Mediterranean Social Studies Journal, ANT-Academy as the publisher, the journal owner and the Editorial Board cannot be held responsible. The author(s) retain the copyright of their work and published articles are licensed under the Creative Commons Attribution license. MediTerra – Mediterranean Social Studies Journal applies a full Open Access policy.

MediTerra – Mediterranean Social Studies Journal, publié par Antalya Academic Research Association (ANT-Academy), est une revue internationale à comité de lecture publiée électroniquement deux fois par an, en janvier et en juillet.

La revue offre une perspective globale sur le bassin méditerranéen et les politiques locales, régionales, nationales et internationales des pays du bassin dans différents domaines, y compris, mais sans s'y limiter, les relations internationales, les sciences politiques, l'administration publique, la sociologie, l'économie, le droit, la communication et les études académiques de différentes disciplines des sciences sociales.

MediTerra – Mediterranean Social Studies Journal est une publication scientifique internationale à comité de lecture de l'Association de recherche académique d'Antalya (ANT-Academy). Les opinions exprimées dans les articles publiés dans le journal appartiennent aux auteurs; MediTerra – Mediterranean Social Studies Journal, ANT-Academy en tant qu'éditeur, le propriétaire du journal et le comité de rédaction ne peuvent être tenus responsables. Les auteurs conservent les droits d'auteur de leur travail et les articles publiés sont soumis à la licence Creative Commons Attribution. MediTerra – Mediterranean Social Studies Journal applique une politique de l'accès ouvert et total.

SAHİBİ/OWNER/PROPRIÉTAIRE

Antalya Akademik Araştırmalar Derneği (ANT-Akademi) adına
Senem ATVUR

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ/RESPONSIBLE EDITOR-IN-CHIEF/RÉDACTRICE EN CHEF RESPONSABLE

Senem ATVUR

EDİTÖRLER/EDITORS-IN-CHIEF/RÉDACTRICES EN CHEF

Ceren UYSAL OĞUZ, A. Gün GÜNEŞ GÜLAL

EDİTÖR YARDIMCILARI/ASSISTANT EDITORS/RÉDACTEURS EN CHEF ADJOINT

Çağla VURAL, Güneş ERSOY

EDİTÖR KURULU/EDITORIAL BOARD/CONSEIL DE RÉDACTION

Aybüke İNAN ŞİMŞEK – Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi (Hukuk)
Fatih Fuat TUNCER – Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi (Siyaset Bilimi)
M. Suzan ILIK BİLBEN – Akdeniz Üniversitesi (Sosyoloji)
Sanem ÖZER – Akdeniz Üniversitesi (Uluslararası İlişkiler)
Şebnem ARIK – Alanya Üniversitesi (İktisat)

YABANCI DİL EDİTÖRLERİ/LANGUAGE EDITORS/ÉDITEURS DE LANGUE

Sanem ÖZER (İngilizce), Emel EFENDİ (Fransızca)

MİZANPAJ/LAYOUT/ MISE EN PAGE

Berra KARATAŞ

GRAFİK TASARIM/GRAPHIC DESIGN/DESIGNER GRAPHIQUE

Macit GÜREL

ULUSLARARASI DANIŞMA KURULU/INTERNATIONAL ADVISORY BOARD
CONSEIL INTERNATIONAL DE RÉDACTION CONSULTATIF

Ahmet Erdi ÖZTÜRK – London Metropolitan University, İngiltere
Ali Şevket OVALI – Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
Alpaslan ÖZERDEM – George Mason University, ABD
Andrea LOCATELLI – Università Cattolica del Sacro Cuore Milano, İtalya
Aslı Seda KURT – Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
Asma Shakir KHAWAJA – Center for International Strategic Studies, Azad Jammu and Kashmir (CISS AJK), Pakistan
B. Esra ÇAYHAN – Emekli Profesör, Türkiye
Bezen BALAMİR COŞKUN – Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye
Çağdaş DEDEOĞLU – Yorkville University, Kanada
Çağla Gül YESEVİ – İstanbul Kültür Üniversitesi, Türkiye
Ethemcan TURHAN – University of Groningen, Hollanda
Karine MICHELET – Université de Poitiers, Fransa
Kishu DASWANI – Government Law College, Mumbai, Hindistan
Loïc LEVOYER – Université de Poitiers, Fransa
Mauricio JARAMILLO JASSIR – Universidad del Rosario, Kolombiya
Mehmet Hanifi BAYRAM – Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Mehmet ZANBAK – Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Melike AKKARACA KÖSE – Universidad de Navarra, İspanya
Özgür ARUN – Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Rim MOSBEH – Université de Sousse, Tunus
Selim ÇAĞATAY – Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Sinem AKGÜL AÇIKMEŞE – Kadir Has Üniversitesi, Türkiye
Ş. İnan RÜMA – Bilgi Üniversitesi, Türkiye

İLETİŞİM/CONTACT/CONTACT

<https://www.mediterrajournal.com/>
mediterrajournal@gmail.com
info@mediterrajournal.com

İçindekiler | Contents

ISSN 3023-8927 (ONLINE) | Yıl/Year: Ocak 2026/January 2026 | Cilt/Volume: 3 | Sayı/Number: 1

Doğu Akdeniz'de Hibrit Savaş ve Hukuki Gri Alanlar: Eleştirel Uluslararası Hukuk Perspektifinden Bir Değerlendirme Selçuk Kazan	1-13
Hakkaniyet İlkesine Göre Doğu Akdeniz'de Münhasır Ekonomik Bölge Alanlarının Sınırlandırılması ve Ortak Kalkınma Bölgesi Modeli Fatih Arıcan	14-31
Türk Bankacılık Sektöründe Sorunlu Alacak Çözümleme Yöntemleri Mevzuat ve Literatür Temelli Bir Derleme Tarık Yurtoğlu	32-49
Rethinking Disasters In The Mediterranean: An Assessment On Critical Disaster Studies Framework Muhammed Onur Çöpoğlu	50-62
Döviz Kuru Hareketlerinin Ticaret Dengesi Üzerindeki Etkisi: Akdeniz Ülkeleri Örneği Ebru Topçu & Elif Sarıçiçek	63-72

DOĞU AKDENİZ'DE HİBRİT SAVAŞ VE HUKUKİ GRİ ALANLAR: ELEŞTİREL ULUSLARARASI HUKUK PERSPEKTİFİNDEN BİR DEĞERLENDİRME Hybrid Warfare And Legal Grey Zones In The Eastern Mediterranean: An Assessment From A Critical International Law Perspective

Selçuk Kazan¹

Öz

Bu makale, hibrit savaş literatürü ile eleştirel uluslararası hukuk yaklaşımını bir araya getirerek, Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanı uyuşmazlıklarını "hukuki gri alanlar" kavramı üzerinden analiz etmektedir. Çalışmanın temel argümanı, hibrit savaşın yalnızca askerî bir strateji değil, aynı zamanda uluslararası hukukun belirsizlik ve esneklik kapasitesinden beslenen bir siyaset tarzı olduğu; Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanı tartışmalarının da bu hibrit rekabet mantığıyla iç içe geçtiğidir. Makalede öncelikle hibrit savaşın "eşik aşmama", "gri bölge" ve "hukukun araçsallaştırılması (lawfare)" gibi boyutları ile kuvvet kullanma yasağı, meşru müdafaa ve devlet sorumluluğu alanlarında yarattığı normatif belirsizlikler tartışılmaktadır. Ardından eleştirel uluslararası hukuk literatürünün güç, belirsizlik ve söylem rekabeti vurgusu kullanılarak, BMDHS'nin yoruma açık hükümleri, adaların statüsü ve hakkaniyet ilkesi çerçevesinde Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanı söylemleri incelenmektedir. Böylece çalışma, bölgedeki hukuki uyuşmazlıkların teknik sınırlandırma tartışmalarının ötesinde, hibrit rekabetin şekillendirdiği söylemsel mücadeleler olarak anlaşılması gerektiğini ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hibrit Savaş, Hukuki Gri Alanlar, Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları, Eleştirel Uluslararası Hukuk, Hukukun Araçsallaştırılması.

Abstract

This article brings together the literature on hybrid warfare and the critical international law approach to examine maritime jurisdiction disputes in the Eastern Mediterranean through the notion of "legal grey zones." It argues that hybrid warfare is not only a military strategy but also a political practice that draws on the ambiguity and flexibility of international law, and that debates over maritime jurisdiction in the Eastern Mediterranean are closely intertwined with this logic of hybrid competition. The article first discusses how core features of hybrid warfare, such as threshold-skirting, grey-zone tactics, and lawfare, generate normative uncertainty regarding the prohibition of the use of force, self-defence, and state responsibility. It then analyses Eastern Mediterranean maritime claims by using key insights from critical international law, focusing on UNCLOS's open-textured provisions, the legal status of islands, and the principle of equity. Overall, the study suggests that the region's legal disputes should be understood not merely as technical delimitation problems, but as discursive struggles shaped by hybrid competition.

Keywords: Hybrid Warfare, Legal Grey Zones, Eastern Mediterranean Maritime Jurisdiction, Critical International Law, Lawfare.

Giriş

Doğu Akdeniz, son yirmi yılda hem bölgesel hem de küresel güçlerin dikkatini üzerine çeken, çok katmanlı jeopolitik ve hukuki dinamiklere sahip bir alan olarak öne çıkmaktadır. Avrupa, Orta Doğu ve Kuzey Afrika arasındaki kesişim noktasında yer alan bölge; tarihsel olarak ticaret yolları, deniz ulaşımı ve askerî strateji açısından her zaman önemli olmuş, ancak özellikle denizaltı hidrokarbon rezervlerine ilişkin keşiflerle birlikte bu önem yeni bir boyut kazanmıştır (Ediger vd., 2012). Türkiye, Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), İsrail, Mısır ve Avrupa Birliği (AB) gibi aktörlerin bölgedeki enerji projeleri, deniz yetki alanları ve güvenlik mimarisine ilişkin farklı vizyonları,

¹ Doktor Adayı, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, skazan979@gmail.com, ORCID: 0009-0007-4061-6909

Doğu Akdeniz'i yalnızca bir "enerji havzası" olmaktan çıkararak yoğun bir normatif ve söylemsel mücadele sahası haline getirmektedir (Ediger et vd., 2012; Kırval & Özkan, 2021; Turan, 2022). Bu bağlamda "GKRY" ifadesi, Türkiye'nin resmî söyleminde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin adanın tamamını temsil etmediği yönündeki yaklaşımı yansıtan bir adlandırma olarak kullanılmaktadır. KKTC ise Türkiye ile birlikte deniz yetki alanlarına ilişkin tezlerini ve yetkilendirme pratiklerini ileri sürmekte; bu tezler, Kıbrıs meselesiyle iç içe geçen Doğu Akdeniz deniz yetki alanları tartışmalarında normatif ve hukuki yorum farklılıklarının başlıca tartışma alanlarından birini oluşturmaktadır.

Bu mücadele, en görünür biçimini deniz yetki alanlarına ilişkin uyuşmazlıklarda bulmaktadır. Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS), karasuları, bitişik bölge, Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) ve kıta sahanlığı rejimleri üzerinden devletlerin egemenlik ve egemen hak iddialarını düzenlemeye çalışır (United Nations, 1982). Ancak sözleşmenin metni ve uluslararası yargı organlarının içtihadı, özellikle MEB ve kıta sahanlığının sınırlandırılması, adaların bu alanları ne ölçüde ürettiği, hakkaniyet ve orantılılık ilkelerinin nasıl uygulanacağı gibi konularda yeknesak ve tartışmasız bir çerçeve sunmamaktadır (Hasan vd., 2025; Tanaka, 2019). Bu nedenle, Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanı tartışmaları, yalnızca teknik deniz hukuku hesaplarından ibaret olmayıp, belirsizlik, yorum esnekliği ve rekabet eden hukuki söylemler ekseninde şekillenen bir süreç görünümündedir.

Bölgedeki aktörlerin pozisyonları, tam da bu normatif belirsizlik alanında şekillenmektedir. Türkiye, uzun ana kara kıyı şeridine sahip bir kıyı devleti olarak kıta sahanlığının "doğal uzantısı" ve hakkaniyet ilkesi vurgusunu öne çıkarırken; Yunanistan, adalara tam etki tanınmasını savunan ve BMDHS'nin adalara ilişkin hükümlerini geniş yorumlayan bir yaklaşım benimsemektedir (Kırval & Özkan, 2021). Kıbrıs bağlamında ise GKRY (Kıbrıs Cumhuriyeti'nin uluslararası temsili üzerinden hareket eden Rum yönetimi), özellikle Mısır, Lübnan ve İsrail ile imzaladığı MEB sınırlandırma anlaşmaları ve sözleşmeye taraf olmanın getirdiği meşruiyet iddiası üzerinden tezlerini güçlendirmeye çalışmakta; buna karşılık KKTC, Türkiye ile birlikte deniz yetki alanlarına ilişkin tezlerini ve yetkilendirme pratiklerini ileri sürmektedir. Böylece bölge, aynı uluslararası hukuk düzeni içinden türetilen fakat birbirini dışlayan haritalar, sınırlandırma önerileri ve meşruiyet anlatılarının rekabet alanına dönüşmektedir (Turan, 2022). Bu çerçevede sorunsal, yalnızca Türkiye-Yunanistan arasında bir sınırlandırma uyuşmazlığı olarak değil; Kıbrıs meselesiyle bağlantılı temsil, yetkilendirme ve meşruiyet tartışmalarının deniz yetki alanlarına yansıdığı çok katmanlı bir normatif belirsizlik alanı olarak ele alınmaktadır. Bu tablo, Doğu Akdeniz'i, uluslararası hukukun belirsizlik kapasitesinin ve söylemsel esnekliğinin somutlaştığı bir laboratuvar haline getirmektedir. Bu belirsizlik yalnızca hukuki bir 'boşluk' değil; aktörlerin sahadaki pratikleri ve söylemleriyle birlikte işleyen ve stratejik biçimde kullanılabilen bir kaynak olarak da değerlendirilebilmektedir.

Bu tabloyu güncel güvenlik yazınında öne çıkan hibrit savaş (hybrid warfare) literatürüyle (Hoffman, 2007, 2009; Murray & Mansoor, 2012; Rid, 2012; Fridman, 2018; Sanz-Caballero, 2023; Malzac, 2024; Bodnieks, 2023) birlikte okumak, bölgedeki dinamikleri anlamak açısından ufuk açıcudur. Hibrit savaş, kabaca, savaş-barış, askerî-sivil, devlet-devlet dışı aktör, açık-örtülü operasyon gibi klasik ikiliklerin aşındığı, çok araçlı ve çok alanlı çatışma biçimlerini anlatmak için kullanılan bir kavramdır (Rid, 2012). Konvansiyonel askerî gücün; siber saldırılar, dezenformasyon, ekonomik baskı, enerji akışının kesilmesi, vekil aktörlerin kullanımı ve hukuki süreçlerin stratejik biçimde işletilmesiyle birlikte devreye sokulması, hibrit çatışma tasavvurunun temel unsurları arasında sayılmaktadır. Bu çerçevede hibrit savaş, yalnızca yeni bir taktik/operasyonel yöntem değil, aynı zamanda uluslararası hukukun sınırlarını test eden ve normatif gri alanlardan yararlanan bir siyaset tarzı olarak ortaya çıkmaktadır (Corten, 2010; Gray, 2018; Schmitt, 2013).

Hibrit stratejilerin karakteristik özelliklerinden biri, "eşik aşmama" ve "gri bölge" mantığıdır. Devletler, açık bir savaş ilanı ya da klasik anlamda "silahlı saldırı" sayılacak düzeyde kuvvet kullanmaktan kaçınırken; bu eşik altında kalan, ancak fiili durumu ve müzakere pozisyonlarını değiştiren adımlar atarlar. Siber saldırılar, seçim süreçlerine müdahale iddiaları, enerji altyapısına yönelik sabotajlar veya deniz yetki alanlarında "sınır hattı" nı zorlayan manevralar, çoğu zaman uluslararası hukukun kavramsal ve kurumsal şemalarına tam olarak sığmayan eylem türleridir. Bu durum, BM Şartı'nın kuvvet kullanma yasağı ve meşru müdafaa hükümlerinin hibrit tehditler karşısında neyi kapsadığı sorusunu gündeme getirmekte; "silahlı saldırı", "devlet sorumluluğu" ve "atfedilebilirlik" gibi kavramların sınırlarını belirsizleştirmektedir.

Hibrit savaş tartışmaları, bu nedenle uluslararası hukukla güçlü bir gerilim ilişkisi içindedir. Bir yandan hukukun normatif çerçevesi hibrit tehditleri kavramsallaştırmakta zorlanmakta; diğer yandan hibrit stratejilerin bir parçası olarak hukukun kendisi, çatışmanın araçlarından biri haline gelmektedir. Devletler, kendi eylemlerini meşrulaştırmak, rakip aktörleri gayrimeşru göstermek, uluslararası kamuoyunun desteğini kazanmak için hukuki argümanları, sözleşme hükümlerini ve yargı içtihadını stratejik biçimde seferber edebilmektedir. Bu durum, hibrit savaş bağlamında "hukuk savaşı" (lawfare) olarak adlandırılan olguyu beslemektedir (Dunlap, 2001).

Tam da bu noktada eleştirel uluslararası hukuk literatürünün sunduğu kavramsal araçlar önem kazanmaktadır. Kennedy (2004, 2006), Koskeniemi (2005), Anghie (2005) ve Tzouvala (2020) gibi yazarlar, uluslararası hukukun tarafsız ve apolitik bir normlar dizisi olduğu fikrini sorgulayarak, hukuki argümanların tarihsel güç ilişkileri, emperyal pratikler, kapitalist dönüşümler ve güvenlik söylemleriyle iç içeliğine dikkat çekerler. Bu yaklaşımlar, hukukun belirsizlik ve çok anlamlılık özelliklerini tesadüfi bir zayıflık olarak değil, hukuki söylemin farklı bağlamlarda farklı amaçlarla kullanılabilmesini mümkün kılan yapısal bir özellik olarak okur. Başka bir deyişle, uluslararası hukukun aynı anda birden fazla, hatta çelişkili sonuca izin verebilmesi, onu hem güçlü hem de siyasallaşmaya açık kılan temel noktadır (Koskeniemi, 2005).

Bu çalışma, hibrit savaş literatürü ile eleştirel uluslararası hukuk yaklaşımını bir araya getirerek, Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanı tartışmalarında ortaya çıkan hukuki belirsizlik alanlarını kavramsal düzeyde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel araştırma sorusu şu şekilde formüle edilmektedir: Hibrit savaşın yarattığı hukuki gri alanlar, Doğu Akdeniz'deki uluslararası deniz hukuku tartışmalarında nasıl görünür olmaktadır?

Bu soru çerçevesinde makale, üç adımlı bir kurgu izlemektedir. İlk olarak hibrit savaş kavramının içeriği, uluslararası hukukla ilişkisi ve belirsizlik üretme biçimleri ele alınacaktır. İkinci olarak, eleştirel uluslararası hukuk literatürünün güç, belirsizlik ve söylem rekabeti vurgusu tartışılacak; hukuki argümanların nasıl araçsallaştırılabildiği ortaya konacaktır. Üçüncü olarak ise Doğu Akdeniz'de MEB ve kıta sahanlığı sınırlandırmasına ilişkin tartışmalar, adaların statüsü ve Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin (BMDHS/UNCLOS) yoruma açık hükümleri, bu iki kuramsal eksen ışığında analiz edilerek, bölgedeki hukuki belirsizlik alanlarının hibrit rekabet dinamikleriyle nasıl kesiştiği gösterilecektir. Bu çalışmanın özgün katkısı, hibrit savaş literatüründeki "gri bölge/eşik aşmama" mantığını, eleştirel uluslararası hukuk yaklaşımının "belirsizlik-güç-söylem rekabeti" vurgusuyla aynı analitik düzlemde buluşturarak, Doğu Akdeniz deniz yetki alanı uyuşmazlıklarını "hukuki gri alanlar" olarak yeniden kavramsallaştırmasıdır. Böylece makale, deniz hukuku tartışmalarını yalnızca teknik sınırlandırma ilkeleriyle değil; belirsizliğin aktörlerce nasıl üretildiği, dolaşıma sokulduğu ve hibrit rekabet stratejilerine nasıl eklenildiği üzerinden okur. Bu okuma, farklı literatürlerde parçalı duran argümanları tek bir çerçevede topladığı için, Doğu Akdeniz'deki hukuki gerilimi 'derleme' bir anlatı olmaktan çıkarıp, belirsizliği stratejik bir kaynak olarak görünür kılan bütünlüklü bir açıklama önerir.

Bu bağlamda çalışma, ampirik veri toplamaya dayalı bir araştırmadan ziyade; mevcut kuramsal bilginin Doğu Akdeniz örneğinde yeniden yorumlanmasına ve yeni bir çerçevede sentezlenmesine odaklanmaktadır. Amaç, Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanı tartışmalarını çözüme kavuşturacak somut bir sınırlandırma formülü önermekten ziyade, bu tartışmaların arkasındaki hukuki belirsizlik ve hibrit rekabet mantığını açığa çıkarmaktır. Böylece makale, hem hibrit savaş-uluslararası hukuk ilişkisine hem de Doğu Akdeniz deniz hukuku literatürüne, eleştirel bir kavramsal çerçeve üzerinden katkı sunmayı hedeflemektedir.

1. Hibrit Savaş ve Uluslararası Hukukta Belirsizlik

Girişte çizilen kuramsal eksenleri somutlamak için ilk adım, hibrit savaşın "belirsizlik üretme" kapasitesinin uluslararası hukukla temas ettiği noktaları netleştirmektir. Bu nedenle bu bölüm, hibrit stratejilerin hangi araçlarla ve hangi alanlarda (domain) hukuki gri alanlar yarattığını tartışarak, sonraki bölümlerde Doğu Akdeniz'e uygulanacak analitik zemini kurmaktadır. Hibrit savaş kavramı, Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan ve özellikle 2000'li yıllarda güvenlik literatüründe yaygınlaşan yeni çatışma biçimlerini anlamlandırma çabasının ürünüdür. Kavramın üzerinde uzlaşılan tek bir tanımla olmamakla birlikte, genel kabul, hibrit savaşın konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan araçların, düzenli ve düzensiz aktörlerin, askerî ve sivil yöntemlerin eşzamanlı ve koordineli kullanımını ifade ettiği yönündedir (Hoffman, 2007, 2009). Bu çerçevede hibrit savaş, klasik savaş-barış, askerî-sivil, iç-dış, devlet-devlet dışı aktör ayrımlarını zorlayan, sınırları görece esnek bir çatışma pratiğine işaret eder. Bazı yazarlar hibrit savaşın tamamen yeni bir fenomen olmadığını, tarihsel örneklerde de benzer karma biçimlerin görüldüğünü savunsa da (Rid, 2012), kavram özellikle 21. yüzyılda güvenlik kurumlarının ve politika yapıcılarının tehdit algısını çerçeveleyen temel referanslardan biri hâline gelmiştir.

Hibrit savaşın en çok vurgulanan özelliklerinden biri, çok araçlılık niteliğidir. Konvansiyonel askerî güç kullanımına ek olarak siber saldırılar, ekonomik yaptırımlar, enerji arzının kesilmesi veya kısıtlanması, dezenformasyon ve propaganda kampanyaları, diplomatik baskı, hukuk yollarının stratejik kullanımı ve vekil aktörlerin devreye sokulması hibrit stratejilerin bileşenleri arasında yer alır (Hoffman, 2007; Rid, 2012). Tek tek ele alındığında bu araçların hiçbirisi yeni değildir; hibrit savaş tartışmalarında öne çıkan unsur, bu araçların ortak bir siyasal hedef doğrultusunda, zamanlaması ve dozajı ayarlanarak bir "stratejik

bütünlük” içinde kullanılmalıdır. Böylece, geleneksel anlamda savaş ilanına veya açık işgale başvurmadan, hedef devlet üzerinde ciddi maliyetler ve baskılar yaratmak mümkün hâle gelir. Hibrit çatışma, bu nedenle, sadece askerî alanda değil; bilgi alanında, ekonomi-politik ilişkilerde ve hukuk alanında da yürütülen bir süreç olarak kavranır.

Hibrit savaş literatüründe öne çıkan bir diğer temel kavram, “eşik aşmama” ve bununla bağlantılı “gri bölge” stratejileridir. Devletler, uluslararası hukukun açıkça yasakladığı “silahlı saldırı” eşiğini geçmekten kaçınırken, bu eşiğin hemen altında konumlanan, ancak siyasî ve stratejik etkileri bakımından son derece önemli eylemlere başvururlar. Kritik altyapılara yönelik siber saldırılar, seçim süreçlerine müdahale iddiaları, enerji nakil hatlarının kesilmesi, deniz ve hava sahasında sınırda taciz olarak nitelendirilebilecek manevralar veya deniz yetki alanlarında fiilî durum yaratmaya dönük adımlar bu tür eylemlere örnek gösterilebilir (Schmitt, 2013). Bu tür eylemler çoğu zaman “silahlı saldırı” olarak nitelendirilmeyecek yoğunlukta tutulur; böylece hedef devletin, BM Şartı'nın 51. maddesine dayanarak klasik anlamda meşru müdafaa hakkını kullanması hukuken tartışmalı hâle gelir (Gray, 2018; Ruys, 2010). Diğer bir ifadeyle, hibrit stratejiler tam da “hukuken açık bir savaş” ile “sıradan barış zamanı rekabeti” arasında kalan gri bölgede işler.

Bu noktada hibrit savaş ile uluslararası hukuk arasındaki ilişki daha görünür hâle gelir. Hibrit stratejilerin başarısı, büyük ölçüde uluslararası hukukun belirsizlik alanlarından yararlanma kapasitesine dayanır. BM Şartı'nda “kuvvet kullanma” ve “silahlı saldırı” kavramlarının kesin ve nesnel eşiklerle tanımlanmamış olması, devletlere hibrit araçlar kullanarak rakiplerini baskı altına alma imkânı tanır (Corten, 2010; Gray, 2018). Örneğin, enerji altyapısına yönelik ciddi bir siber saldırının, insan kaybı yaratmamakla birlikte geniş çaplı ekonomik ve toplumsal zarar doğurması hâlinde, bunun “silahlı saldırı” olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceği konusunda doktrinde net bir uzlaşma yoktur. Benzer biçimde, deniz yetki alanlarında “sivil” görünümlü araştırma ya da sondaj faaliyetlerinin, ancak bunlara eşlik eden askerî varlık gösterimleriyle birlikte değerlendirildiğinde nasıl sınıflandırılacağı tartışmalıdır. Bu belirsizlikler, hibrit savaşın uluslararası hukuk çerçevesinde “isimlendirilmesi” ve “sınıflandırılması” sürecini siyasî müzakerelere açık hâle getirir.

Hibrit savaş bağlamında bir diğer kritik mesele, devlet sorumluluğu ve atfedilebilirlik (attribution) sorunudur. Uluslararası hukukta devlet sorumluluğu rejimi, temel olarak bir eylemin veya ihmalin devlete atfedilebilmesini gerektirir (International Law Commission, 2001). Oysa hibrit stratejilerde vekil gruplar, milis güçler, özel askerî şirketler veya kimliği belirsiz siber aktörler devreye girdiğinde, bu eylemlerin doğrudan hangi devlete atfedileceği çoğu zaman belirsizdir. Bir eylemin “devletin talimatıyla mı, devletin etkin kontrolü altında mı, yoksa tamamen bağımsız olarak mı gerçekleştirildiği” sorusuna çoğu durumda teknik ve hukuki açıdan kesin bir yanıt vermek kolay değildir (Tallinn Manual 2.0, 2017). Saldırının teknik izlerinin farklı ülkelere yönlendirilmesi, araya üçüncü tarafların girmesi veya özel şirketler üzerinden hareket edilmesi, atfetme sürecini daha da karmaşıklaştırır. Bu durum, hibrit savaşta sıklıkla başvurulan “inkâr edilebilirlik” (plausible deniability) stratejisinin hukuki temelini oluşturur ve hedef devletin hem siyasî hem de hukuki tepki kapasitesini sınırlar.

Kuvvet kullanma yasağı ve meşru müdafaa hakkı, hibrit tehditler karşısında özellikle tartışmalı hâle gelmektedir. BM Şartı'nın 2(4). maddesi, devletlerin uluslararası ilişkilerinde kuvvet kullanmalarını veya kuvvet kullanma tehdidinde bulunmalarını yasaklar. 51. madde ise, bir üye devlete karşı silahlı saldırı gerçekleşmesi hâlinde, söz konusu devlete bireysel veya kolektif meşru müdafaa hakkı tanır. Geleneksel yorumda “silahlı saldırı” kavramı, ağırlıklı olarak kinetik, fiziksel şiddet içeren eylemlerle ilişkilendirilmiştir (Gray, 2018). Ancak hibrit tehditler bağlamında, siber saldırıların veya ekonomik ve enformasyonel baskıların bu kategoriye girip girmediği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır (Schmitt, 2013; Ruys, 2010). Söz gelimi, yalnızca veri kaybı veya geçici hizmet kesintisi yaratan siber operasyonların meşru müdafaa eşiğini geçmeyeceği savunulurken; baraj, sağlık sistemi veya nükleer tesis gibi kritik altyapılara zarar veren siber saldırıların “silahlı saldırı” sayılabileceğini ileri süren yaklaşımlar da mevcuttur. Bu tartışmalar, normun kendisinin ötesinde, normun nasıl yorumlanacağı meselesini öne çıkarır.

Hibrit savaş, yalnızca kuvvet kullanma ve meşru müdafaa alanında değil, insan hakları hukuku ve uluslararası insancıl hukuk açısından da belirsizlik üretir. Hibrit çatışmalarda sivil–asker ayrımı bulanıklaşırken, sivil altyapıya yönelik siber saldırılar veya bilgi operasyonları, doğrudan fiziksel şiddet içermese de temel hak ve özgürlükler üzerinde ağır etkiler yaratabilir. Bu durumda hangi uluslararası hukuk rejiminin (örneğin, silahlı çatışma hukuku mu, insan hakları hukuku mu) öncelikle uygulanacağı, hangi devletin hangi yükümlülüklerden sorumlu tutulacağı tartışmalıdır. Böylece hibrit savaş, bir yandan farklı hukuk rejimlerinin kesişim noktasında yer alır; diğer yandan bu rejimlerin sınırlarını muğlaklaştırır.

Bu tartışmalar, hibrit savaşın uluslararası hukukta belirsizlik üreten bir olgu olarak konumlanmasına yol açar. Bir yandan hibrit stratejiler, mevcut normların sınırlarını zorlayarak yeni gri alanlar yaratmakta; diğer yandan uluslararası hukukun zaten var olan belirsizlikleri, hibrit stratejilerin işlevselliğini

artırmaktadır. Bu karşılıklı besleyici ilişki, hibrit savaş ile uluslararası hukukun sadece “uyum problemi” yaşayan iki alan değil, birbirinin sınırlarını ve anlamını etkileyen iç içe alanlar olduğunu gösterir. Bu nedenle hibrit savaş, salt askerî strateji literatürüyle değil, hukuk kuramı ve normatif belirsizlik tartışmalarıyla birlikte ele alınması gereken bir fenomen hâline gelir.

Hibrit savaş literatüründe son yıllarda öne çıkan bir başka tartışma, “hukuk savaşı” (lawfare) kavramıdır. Lawfare, kabaca, hukukun araçsallaştırılması, yani hukukî süreçlerin ve argümanların siyasal ve askerî hedeflere ulaşmak için stratejik biçimde kullanılması anlamına gelir (Dunlap, 2001). Bu çerçevede devletler, kendi eylemlerini meşrulaştırmak, rakiplerini uluslararası hukuk nezdinde gayrimeşru göstermek, yargı organları ve uluslararası örgütler nezdinde avantaj elde etmek için hukuku aktif bir araç olarak seferber ederler. Hibrit savaş bağlamında lawfare, örneğin belirli bir askerî operasyonu “meşru müdafaa” kategorisine sokmak, rakip aktörü “uluslararası hukuku ihlal eden taraf” olarak damgalamak, insan hakları ihlali iddialarını seçici şekilde gündeme taşımak ya da deniz yetki alanı iddialarını belirli içtihatlarla dayandırmak şeklinde ortaya çıkabilir. Bir anlamda hibrit savaş, hukuku hem sınırlandırıcı bir çerçeve hem de üzerinde mücadele edilen bir alan hâline getirir.

Bu noktadan bakıldığında, hibrit savaş ile uluslararası hukuk arasındaki ilişkiyi yalnızca “hukukun hibrit tehditlere cevap vermekte zorlanması” olarak görmek yetersiz kalır. Hibrit savaş, aynı zamanda hukukun kendisinin bir mücadele alanına dönüştüğü, normların ve kavramların siyasi aktörler tarafından yeniden tanımlandığı bir çerçeve sunar. Hibrit stratejiler, hem normatif boşluklardan hem de kavramsal muğlaklıklardan faydalanarak, hukuki söylemi çatışmanın bir boyutu hâline getirir. Bu da bizi, eleştirel uluslararası hukuk literatürünün işaret ettiği belirsizlik, esneklik ve güç ilişkileri meselesine götürür.

Hibrit savaşın deniz hukuku ve özellikle deniz yetki alanı tartışmalarıyla ilişkisi, bu genel çerçevenin Doğu Akdeniz gibi somut bölgesel uyuşmazlıklara nasıl yansiyebileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Deniz yetki alanlarının sınırlandırılması, geleneksel olarak BMDHS hükümleri, uluslararası içtihat ve ikili/çok taraflı anlaşmalar üzerinden yürütülen teknik bir hukuki süreç olarak tasavvur edilir (Tanaka, 2019; Hasan vd., 2025). Ancak Doğu Akdeniz örneğinde olduğu gibi, hidrokarbon rezervlerinin keşfi, enerji şirketleriyle yapılan ruhsatlandırma süreçleri, MEB anlaşmaları, askeri varlık gösterimleri ve diplomatik girişimler bir arada düşünüldüğünde, deniz hukuku tartışmaları hibrit rekabet stratejilerinin ayrılmaz bir parçası hâline gelebilmektedir (Ediger vd., 2012). Bu bağlamda deniz, yalnızca coğrafi bir alan değil, hibrit rekabetin askerî, ekonomik ve hukuki boyutlarının kesiştiği bir mekân olarak ortaya çıkar.

Örneğin belirli bir sahanın “MEB” olarak ilan edilmesi, bu sahada sismik araştırma veya sondaj faaliyetlerine başlanması, uluslararası enerji şirketlerinin devreye sokulması ve bu faaliyetlere savaş gemileri veya sahil güvenlik unsurlarının eşlik etmesi, hem hukuki hem fiili statüyü şekillendiren hibrit adımlar olarak değerlendirilebilir. Bu tür adımlar, tek başına klasik anlamda bir “silahlı saldırı” veya “işgal” olarak nitelendirilmese de, bölgedeki dengeyi değiştirebilir, rakip aktörler için baskı unsuru oluşturabilir ve ilerideki müzakerelerde “başlangıç pozisyonu”nu etkileme potansiyeli taşır. Böylece hibrit savaşın “eşik aşmama”, “gri bölge” ve “lawfare-hukuk savaşı” mantığı, deniz hukuku alanına taşınmış olur.

Bu kapsamda; hibrit savaş, uluslararası hukukla ilişkisi bakımından üç düzeyde belirsizlik üretmektedir:

Normatif düzeyde belirsizlik: Kuvvet kullanma yasağı, meşru müdafaa, devlet sorumluluğu ve siber uzay gibi alanlarda normların kapsamı ve sınırları tam olarak netleşmemiştir (Gray, 2018; Schmitt, 2013). Doğu Akdeniz bağlamında bu belirsizlik, “kuvvet kullanımı eşiği”nin altında kalan ancak fiilî kontrol, caydırıcılık ve oldubitti yaratma etkisi doğuran uygulamaların (ör. deniz yetki alanlarına ilişkin fiilî faaliyetler ve bunlara eşlik eden askerî/sivil unsurların birlikte kullanımı) hangi noktada uluslararası hukuki ihlal veya kuvvet kullanımı tartışmasını tetiklediği konusunda gri alanlar üretmektedir.

Kurumsal düzeyde belirsizlik: Hibrit tehditlere yanıt üretmekle görevli kurumların (BM, bölgesel örgütler, mahkemeler vb.) yetki ve araçları, hibrit stratejilerin hızına ve esnekliğine çoğu zaman yetişememektedir. Doğu Akdeniz’de deniz yetki alanları ihtilafı, karşılıklı yetkilendirmeler ve sahadaki hızlı gelişmeler, uyuşmazlık çözüm mekanizmalarının (yargısal yollar, arabuluculuk, bölgesel diyalog platformları) devreye girme kapasitesini sınırlayabilmekte; bu da tarafların “hukuki pozisyon üretme” ve “sahada fiilî durum” oluşturma pratiklerini eşzamanlı yürüttüğü bir ortam yaratmaktadır.

Söylemsel düzeyde belirsizlik: Devletler ve diğer aktörler, hibrit tehditleri tanımlarken ve kendi eylemlerini meşrulaştırırken, uluslararası hukukun belirsiz kavramlarını (hakkaniyet, gereklilik, orantılılık, silahlı saldırı, hibrit tehdit vb.) farklı biçimlerde yorumlayarak rekabet eden söylemler üretmektedir. Doğu Akdeniz’de de “hakkaniyet”, “orantılılık”, “meşruiyet” ve “güvenlik” gibi kavramlar, deniz yetki alanı iddialarını ve enerji/deniz güvenliği pratiklerini destekleyen söylemsel bir kaynak haline gelmekte; böylece aynı hukukî söz dağarcığı, rakip tezlerin gerekçelendirilmesinde esnek biçimde seferber edilmektedir.

Bu üç belirsizlik düzeyi Doğu Akdeniz'de birbirini besleyen bir biçimde görünür olur: Normatif gri alanlar sahadaki pratikleri kolaylaştırırken, kurumsal sınırlılıklar uyuşmazlıkların yönetimini zorlaştırmakta; söylemsel rekabet ise hukuki pozisyonların iç ve dış kamuoylarına “meşru” gösterilmesini mümkün kılmaktadır.

Bu üç düzeyin kesiştiği alan, hibrit savaş ile eleştirel uluslararası hukuk yaklaşımının bir araya gelmesi için verimli bir zemindir. Bir sonraki bölümde ele alınacak olan eleştirel hukuk perspektifi, hibrit savaş bağlamında ortaya çıkan bu belirsizlikleri ve hukuki söylem rekabetini anlamak için ihtiyaç duyulan kavramsal çerçeveyi sunacaktır. Ardından Doğu Akdeniz örneği üzerinden, deniz yetki alanı tartışmalarının, hibrit savaş literatüründe vurgulanan “gri alan” mantığıyla nasıl kesiştiği tartışılacaktır.

2. Eleştirel Uluslararası Hukuk Perspektifi: Güç, Belirsizlik ve Söylem Rekabeti

Hibrit savaşın belirsizlik üretimi, yalnızca normatif boşluklarla değil; hukukun güç ilişkileri içinde nasıl okunduğu ve dolaşıma sokulduğuyla da ilgilidir. Bu nedenle ikinci adımda, eleştirel uluslararası hukuk literatürünün belirsizlik ve söylem rekabeti vurgusu, Doğu Akdeniz'de “hukuki gri alan” okumasını besleyen kavramsal dayanak olarak ele alınmaktadır. Eleştirel uluslararası hukuk (EULH) yaklaşımı, uluslararası hukukun kendisini “tarafsız”, “evrensel” ve “teknik” bir normlar sistemi olarak sunan anlatıya karşı geliştirilen geniş bir düşünsel hattı ifade eder. Bu yaklaşım, hukukun yalnızca metinlerden ve kurumlardan ibaret olmadığını; tarihsel süreçler, emperyal pratikler, kapitalist dönüşümler, güvenlik söylemleri ve kimlik hiyerarşileriyle iç içe üretilen bir iktidar alanı olduğunu vurgular (Anghie, 2005; Kennedy, 2004; Koskenniemi, 2005; Tzouvala, 2020). Bu çerçeveden bakıldığında, uluslararası hukukun belirsizliği ve çok anlamlılığı, tesadüfi veya geçici bir zaaf değil; hukuki söylemin farklı bağlamlarda farklı amaçlarla kullanılabilmesini mümkün kılan yapısal bir özelliktir. Başka bir deyişle, belirsizlik, hukukun “bozulduğu” bir an değil, işleyişinin ayrılmaz bir parçasıdır.

Eleştirel literatürün en bilinen isimlerinden biri olan Koskenniemi (2005), uluslararası hukuk argümanlarının yapısal belirsizliğini “apology/utopia” ikiliği üzerinden analiz eder. Ona göre hukuk, bir uçta devletlerin fiili pratiklerini aynen yansıtan ve meşrulaştıran bir “özür” (apology) söylemine; diğer uçta ise mevcut siyasetten kopuk, erişilmesi güç bir “ütopya” (utopia) ideale kayma eğilimindedir. Uluslararası hukukçular, somut uyuşmazlıkları tartışırken çoğu zaman bu iki uç arasında gidip gelir; kuralcı ve metin merkezli yorum ile amaç odaklı, esnek yorum arasında salınan argümanlar üretirler. Aynı hüküm, bir bağlamda “katı bir kural” gibi, başka bir bağlamda ise “esnek bir ilke” gibi yorumlanabilir. Bu salınım, aynı norm seti içinden birbirini dışlayan sonuçlara ulaşılabilmesini mümkün kılar; dolayısıyla belirsizlik, uluslararası hukuk argümanlarının yapısına gömülüdür (Koskenniemi, 2005).

Koskenniemi'nin çalışmaları, özellikle sınırlandırma, hakkaniyet, orantılılık ve insanlık gibi kavramların metin düzeyindeki belirsizliğinin, farklı aktörlere nasıl geniş bir manevra alanı sunduğunu gösterir. Örneğin, bir uyuşmazlıkta hakkaniyet ilkesi “coğrafi özellikler ve kıyı uzunluğu” üzerinden yorumlanırken, başka bir uyuşmazlıkta “sosyal ve ekonomik ihtiyaçlar” üzerinden kurgulanabilir. Böylece, şeklen aynı norm kullanılır; ancak normun içeriği ve yönü tamamen farklılaşır. Eleştirel yaklaşım, bu esnekliğin tesadüfi değil, bizzat hukukun inşa biçiminden kaynaklandığını savunur.

Koskenniemi'nin bu “esneklik” vurgusu, hibrit savaş bağlamında öne çıkan söylemsel rekabeti anlamak açısından tamamlayıcıdır. Kennedy (2004, 2006) ise uluslararası hukuk dilinin “meşruiyet üretme” kapasitesine odaklanarak, hukukun “iyi niyetli” görünümünün altında yer alan güç ilişkilerine dikkat çeker. Ona göre uluslararası hukuk, hangi eylemlerin “zorunlu”, “orantılı” veya “meşru” sayılacağına ve aktörlerin kendilerini hangi kavramlarla konumlandıracağına ilişkin çerçeveler sunar. Bu tür çerçeveler, aktörlerin siyasal hedefleriyle uyumlu biçimde seferber edilebildiğinde, hukuki belirsizlik alanı söylemsel bir avantaja dönüşebilir. Doğu Akdeniz gibi yüksek rekabetin olduğu bağlamlarda da, deniz yetki alanlarına ilişkin tezlerin savunulması, enerji güvenliği, seyrüsefer serbestisi ve ulusal güvenlik gibi kavramların farklı biçimlerde çerçevelenmesiyle birlikte ilerlemekte; böylece hukuki pozisyonlar yalnızca teknik argümanlar olarak değil, aynı zamanda meşruiyet anlatıları olarak da üretilmektedir. Böylece hukuk, yalnızca eylemleri sınırlayan değil; bazı pratikleri görünür kılan veya görünmezleştiren bir söylem alanı hâline gelir (Kennedy, 2004).

Post-kolonyal çizgide yazan Anghie (2005), modern uluslararası hukukun kökenlerini sömürgecilik ve “medenileştirme misyonu” söylemleriyle birlikte okur. Egemenlik, müdahale, sınır, insanlık ve medeniyet gibi kavramların, Avrupa merkezli hiyerarşik bir dünya görüşü içinde inşa edildiğini; Avrupa dışı toplumların ise çoğu zaman “geri”, “vahşi” veya “gelişmemiş” olarak kodlandığını gösterir. Bu bağlamda uluslararası hukuk, yalnızca egemen devletler arasındaki ilişkileri düzenleyen tarafsız bir sistem değil, aynı zamanda eşitsiz ekonomik ve siyasal ilişkileri üreten bir tarihsel projenin parçasıdır. Tzouvala (2020) benzer şekilde, “medeniyet standardı” ve kapitalist gelişme söyleminin, uluslararası hukuk dilinde tekrar

tekrar üretildiğini; böylece hukukun, küresel kapitalizmin mekânsal eşitsizliklerini normalleştiren bir rol üstlenebildiğini savunur. Özellikle yatırım hukuku, kalkınma söylemleri ve borç rejimleri üzerinden okunan bu eleştiri, hukukun küresel güç ilişkilerinden bağımsız olmadığını somut örneklerle ortaya koyar.

Bu eleştirel çerçeve, belirsizliği hukukun “arızası” olarak değil, tam tersine hukuki söylemin esnekliğini mümkün kılan bir kaynak olarak kavramsallaştırır. Hakkaniyet, orantılılık, gereklilik, insanlık, medeniyet, kamu düzeni, uluslararası toplumun ortak çıkarları gibi kavramlar, ilk bakışta pozitif ve tartışmasız değerler gibi görünse de, somut uyumsuzluklarda nasıl tanımlanacakları konusunda net ölçütler sunmazlar. Bu nedenle farklı aktörler, aynı kavramlara farklı içerikler yükleyerek birbirine zıt hukuki tezler geliştirebilir. Bir devlet için “hakkaniyet”, kıyı uzunluğuna ağırlık veren bir çizim anlamına gelirken; başka bir devlet için aynı kavram, adaların tam etki tanınmasını gerektiren bir yorum hâline gelebilir. Koskenniemi'nin (2005) işaret ettiği gibi, uluslararası hukukçunun elinde her zaman hem daha “kuralcı”, hem daha “amaç odaklı” argüman repertuarı bulunur; hangi paketin seçileceği, çoğu kez hukuki olduğu kadar siyasaldır.

Eleştirel uluslararası hukuk literatürü, hukuki argümanların yalnızca mahkeme salonlarında değil, dış politika pratiklerinde, diplomatik müzakerelerde ve medya söyleminde de işleyen bir iktidar dili olduğunu vurgular. Sinclair, Trubek, Tushnet, Unger, Gordon, Minow ve benzeri yazarların katkıda bulunduğu eleştirel hukuk çalışmaları (critical legal studies), hukukun toplumsal çatışmalarla iç içe geçtiğini; toplumsal güç ilişkilerini hem yansıttığını hem de yeniden ürettiğini savunur. Bu açıdan bakıldığında, uluslararası hukuk normları ve içtihadı, çatışma ve rekabet bağlamında tarafların elinde birer “kaynak” hâline gelir: Kim daha ikna edici, daha meşru ve daha “hukuka uygun” görünecek? Hangi kavramsallaştırma, uluslararası kamuoyunda daha fazla destek bulacak? Hangi argüman paketi, belirli bir mahkeme ya da örgüt nezdinde daha güçlü duracaktır? Dolayısıyla hukuk, yalnızca uyumsuzlukları çözmek için başvurulmuş bir araç değil, bizzat uyumsuzluğun parçası olan bir söylem alanıdır.

Bu sorular, hibrit savaş literatürüyle güçlü biçimde kesişir. Hibrit stratejiler bağlamında devletler, yalnızca sahadaki fiili güçlerini değil, aynı zamanda hukuki söylemlerini de dikkatle kurgular. Meşru müdafaa hakkına dayanma, terörle mücadele veya deniz yetki alanı güvenliği söylemi üzerinden askerî varlık göstermeyi gerekçelendirme, rakip aktörleri “hukuk ihlalcisi” olarak çerçeveleme gibi adımlar, eleştirel literatürde anlatılan lawfare mantığıyla uyumludur (Dunlap, 2001). Devletler, kendi eylemlerini uluslararası hukukun merkezine yerleştirirken, rakiplerini normların dışına iten dikotomiler kurar: “Statükoyu koruyan sorumlu aktör” ile “kuralları ihlal eden sorunlu devlet” arasındaki ayrım, çoğu zaman hukuki argümanlarla desteklenir. Hukuk, bu bağlamda, hem çatışmayı düzenlemeye çalışan bir normlar bütünü hem de çatışmanın içinde kullanılan bir araçtır.

Eleştirel uluslararası hukuk perspektifinden hibrit savaş, hukukun belirsizliğinin stratejik olarak kullanıldığı bir pratikler bütünü olarak görülebilir. Hibrit stratejiler, kuvvet kullanma yasağı, meşru müdafaa, devlet sorumluluğu ve deniz hukuku gibi alanlarda ortaya çıkan gri bölgeleri genişletir; bu gri bölgeler de, farklı aktörlerin hukuki söylemlerini meşrulaştırmak için başvurdukları alanlar hâline gelir. Örneğin siber saldırıların “silahlı saldırı” sayılıp sayılmayacağı, vekil grupların eylemlerinin devlete ne zaman atfedileceği, deniz yetki alanlarında hangi adalara ne ölçüde etki tanınacağı gibi konularda net ve değişmez kuralların bulunmaması, aktörlere geniş bir manevra alanı sunar (Gray, 2018; Hasan vd., 2025; Schmitt, 2013; Tanaka, 2019). Bu belirsizliklerin kendisi, hibrit rekabetin sürdürülebilirliğini besleyen bir unsur hâline gelebilir.

Böyle bir ortamda, hukuki belirsizlik yalnızca “çözümlemesi gereken bir sorun” değil, aynı zamanda hibrit rekabetin temel bileşenlerinden biri hâline gelir. Devletler, belirsizlikleri ortadan kaldırmak kadar, kimi durumlarda bu belirsizlikleri korumak veya yeni belirsizlikler yaratmak isteyebilir. Çünkü belirsizlik, esneklik ve inkâr edilebilirlik üretir; esneklik ve inkâr edilebilirlik ise hibrit stratejilerin değerli özellikleridir. Belirsiz normlar, aktörlere hem kendi eylemlerini esnek biçimde gerekçelendirme, hem de rakiplerinin eylemlerini “sınırın ötesine geçmiş ihlaller” olarak tanımlama imkânı tanır. Bu noktada eleştirel literatür, hukukun “stabil bir zeminden” çok, sürekli yeniden yazılan ve yeniden yorumlanan bir mücadele alanı olduğunu vurgulayarak, hibrit savaşın hukuki boyutunu anlamaya katkı sağlar.

Eleştirel yaklaşımın Doğu Akdeniz bağlamına uygulanması, deniz yetki alanı tartışmalarının doğasını yeniden düşünmeyi gerektirir. Bölgedeki MEB ve kıta sahanlığı uyumsuzlukları, ilk bakışta teknik deniz hukuku hesaplamaları ve içtihatlarla çözülebilecek “uzmanlık meseleleri” gibi sunulsa da, eleştirel perspektif bu teknik görünümün arkasındaki güç ilişkilerine, tarihsel anlatılara ve söylem rekabetine işaret eder. Türkiye, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi gibi aktörler; hakkaniyet, adaların statüsü, kıta sahanlığının doğal uzantısı, adalara tam veya sınırlı etki gibi kavramları farklı kombinasyonlarla kullanarak, kendi pozisyonlarını meşrulaştırmaya çalışırlar (Kırval & Özkan, 2021; Turan, 2022). Aynı kavram seti içinden, birbirine zıt haritalar ve hukuki tezler üretilebilmesi, Koskenniemi'nin (2005) işaret ettiği yapısal

belirsizlikle doğrudan örtüşür. Bu süreçte uluslararası hukuk, “doğru cevabı” saklayan bir kod kitabından ziyade, rekabet eden tezlerin ifade edildiği bir söylem alanı olarak işlev görür.

Örneğin, hakkaniyet ve orantılılık ilkeleri, deniz yetki alanı sınırlandırmasında sıkça başvurulan belirsiz kavramlardır. Ne kadar kıyı uzunluğunun “orantılı” olduğu, hangi coğrafi özelliklerin “özel koşul” sayılacağı, hangi adaların “hakkaniyet gereği” sınırlı etkiyle ya da hiç etkiyle dikkate alınacağı konusunda içtihat çeşitliliği vardır (Hasan vd., 2025; Tanaka, 2019). Bu çeşitlilik, tarafların aynı içtihat havuzundan farklı örnekler seçerek tezlerini desteklemelerine imkân verir. Böylece deniz hukuku, Doğu Akdeniz’de, hibrit rekabetin hukuki cephesini oluşturan bir alan hâline gelir: Fiili adımlar (sondaj, sismik araştırma, askerî varlık gösterimi) hukuki söylemlerle paketlenir; hukuki söylemler de fiili adımlara meşruiyet kazandırmak için kullanılır.

Sonuç olarak, eleştirel uluslararası hukuk perspektifi, hibrit savaş literatürünün işaret ettiği belirsizlik ve gri alan dinamiklerini daha derin bir tarihsel ve yapısal zemine oturtur. Hibrit rekabette hukukun oynadığı rol, yalnızca “kuralların yetersizliği” üzerinden değil, aynı zamanda bu kuralların nasıl yazıldığı, kimler tarafından yorumlandığı ve hangi güç ilişkileri içinde uygulandığı üzerinden anlaşılabilir. Bu çerçeve, bir sonraki bölümde ele alınacak olan Doğu Akdeniz deniz yetki alanı tartışmalarının, neden yalnızca teknik bir sınırlandırma meselesi olarak görülemeyeceğini; aksine hibrit rekabet, söylem mücadelesi ve hukuki belirsizliklerin kesiştiği bir alan olduğunu göstermeye yardımcı olacaktır.

3. Doğu Akdeniz’de Hukuki Belirsizlik Alanları

İlk iki bölümde kurulan bu çerçeve, Doğu Akdeniz deniz yetki alanı uyuşmazlıklarının neden ‘teknik’ bir sınırlandırma tartışması olmanın ötesine geçtiğini açıklamayı mümkün kılar. Bu bölümde, hukuki belirsizliğin aktörler arası rekabete nasıl eklenildiği, somut örneklere üzerinden gösterilecektir. Doğu Akdeniz, deniz yetki alanlarının sınırlandırılması bakımından uluslararası hukukun en tartışmalı ve en çok referans verilen örneklerinden biri hâline gelmiştir. Bölgedeki uyuşmazlıkların merkezinde, kıta sahanlığı ve Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) sınırlandırması, adaların deniz yetki alanı üretip üretmemesi ve Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’nin (BMDHS) statüsüne ilişkin farklı yaklaşımlar yer almaktadır (Ediger vd., 2012; Tanaka, 2019; United Nations, 1982). Ancak bu uyuşmazlıklar yalnızca teknik hukuk hesaplamalarından ibaret değildir; bölgesel güç dengeleri, enerji politikaları, güvenlik stratejileri, AB’nin bölgesel rolü ve hibrit rekabet dinamikleriyle iç içe geçmiş durumdadır. Bu nedenle Doğu Akdeniz, hem deniz hukukunun belirsizlik alanlarını hem de hibrit savaş literatürünün işaret ettiği gri bölgeleri aynı anda görünür kılan bir “bölgesel laboratuvar” olarak değerlendirilebilir.

Bölgedeki başlıca aktörler arasında Türkiye, Yunanistan, Libya, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), İsrail, Mısır ve AB öne çıkmaktadır. Bu aktörlerin her biri, kendi jeopolitik konumu, kıyı uzunluğu, tarihsel deneyimleri ve güvenlik algıları doğrultusunda birbirinden farklı deniz yetki alanı vizyonları geliştirmektedir. Örneğin Türkiye, hem Ege Denizi’nde hem de Doğu Akdeniz’de uzun ana kara kıyı şeridine sahip bir kıyı devleti olarak, kıta sahanlığının “doğal uzantısı” ve hakkaniyet ilkesi temelinde, adalara sınırlı etki tanınması gerektiğini savunmaktadır (Kırval & Özkan, 2021). Türkiye’nin yaklaşımında, özellikle ana karaya çok yakın, buna karşılık ait olduğu devlete göre coğrafi olarak nispeten uzak konumlanan küçük adaların geniş MEB veya kıta sahanlığı üretmesi “hakkaniyete aykırı” olarak görülür. Buna karşılık Yunanistan, BMDHS’nin (Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi) adalara ilişkin hükümlerine dayanarak, adaların tıpkı ana karalar gibi MEB ve kıta sahanlığı üretebileceğini; bu nedenle adalara tam etki tanınması gerektiğini savunur (Tanaka, 2019). GKRY ise Mısır, Lübnan ve İsrail ile yaptığı MEB anlaşmalarını ve BMDHS’ye taraf olmanın getirdiği meşruiyet iddiasını öne çıkararak, kendi pozisyonunu güçlendirmeye çalışmaktadır (Turan, 2022). KKTC ise Türkiye ile birlikte deniz yetki alanlarına ilişkin tezlerini ve yetkilendirme pratiklerini ileri sürmekte; bu durum Kıbrıs meselesiyle bağlantılı olarak bölgede rekabet eden hukuki pozisyonların çoğullaşmasına katkı sunmaktadır. İsrail ve Mısır gibi aktörler, daha çok deniz yetki alanlarının enerji güvenliği ve boru hattı güzergâhlarıyla ilişkisi üzerinden pozisyon alırken; AB, üye devletler ve aday/ortak ülkelerle ilişkisi nedeniyle hukuki ve siyasî düzlemi iç içe kurgulayan bir çerçeve benimsemektedir.

Bu farklı pozisyonlar, BMDHS’nin ve uluslararası deniz hukuku içtihadının yapısal belirsizlik ve esnekliğinden beslenmektedir. Sözleşme, MEB ve kıta sahanlığının sınırlandırılması konusunu genel olarak “hakkaniyete uygun çözüm” ilkesi ve “ilgili tüm koşulların dikkate alınması” gibi soyut formüllerle düzenlemektedir (United Nations, 1982). Özellikle 74. ve 83. maddelerde, sınırlandırmanın hakkaniyete uygun yöntemlerle ve ilgili tüm koşullar göz önünde bulundurularak yapılacağı belirtilmekte; ancak bu koşulların neler olduğu ayrıntılı biçimde tanımlanmamaktadır. Uluslararası Adalet Divanı (UAD) ve Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi (ITLOS) kararlarında da, adaların deniz yetki alanı üzerindeki etkisine ilişkin yeknesak bir çizgi bulunmamaktadır. Bazı davalarda adalara tam etki tanınırken, bazı

davalarda adaların etkisi sınırlanmakta, kimi durumlarda ise adalar tamamen dışlanabilmektedir (Hasan vd., 2025; Tanaka, 2019). Bununla birlikte, içtihatteki bu farklılaşma çoğu zaman “çelişki”den ziyade, her uyumsuzluğun kendine özgü coğrafi ve hukuki koşullarına göre “ilgili koşulların” farklı biçimlerde değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle mahkemeler, BMDHS'nin öngördüğü hedef olan “hakkaniyete/nisfete uygun sonuç” ile bu hedefe ulaşmak için başvurulmuş “hakkaniyet ilkeleri ve ilgili koşullar” arasında, somut olayın şartlarına göre değişebilen bir dengeleme kurmaktadır (Sumer, 2024; Tanaka, 2019; International Court of Justice, 2021; Bayilloğlu, 2023). Örneğin Kuzey Denizi Davası'nda hakkaniyet ve kıyı uzunluğu vurgulanmış; Libya-Malta davasında adaların etkisi tartışmalı hâle gelmiş; Romanya-Ukrayna uyumsuzluğunda adaların deniz yetki alanı üzerindeki etkisi sınırlanmıştır. Daha yakın dönem uygulamalar da, “hakkaniyet/nisfet” hedefinin korunurken olayın özgüllüğüne duyarlı bir yaklaşım benimsendiğini göstermektedir (International Court of Justice, 2021; Daughton, 2024). Bu içtihat çeşitliliği, Doğu Akdeniz'de taraflara farklı örnekleri seçerek kendi pozisyonlarını destekleme imkânı tanır.

Bu noktada eleştirel uluslararası hukuk literatürünün işaret ettiği gibi, deniz hukuku metinlerindeki ve içtihatteki esneklik, hukuki belirsizliğin yalnızca “norm eksikliği” değil, aynı zamanda güç ilişkilerinin etkisiyle şekillenen bir yorum alanı olduğunu gösterir (Koskenniemi, 2005; Tzouvala, 2020). Bu kuramsal çerçeve, Doğu Akdeniz bağlamında somutlaştığında, bölgedeki aktörlerin; hakkaniyet, orantılılık, adaların statüsü, kıta sahanlığının doğal uzantısı, özel coğrafi koşullar, “kapalı deniz” veya “yarı kapalı deniz” gibi kavramları farklı kombinasyonlarla kullanarak, aynı hukuk düzeni çerçevesinde birbirine alternatif haritalar ve hukuki söylemler üretebildiği görülmektedir (Kırval & Özkan, 2021; Turan, 2022). Bu nedenle Doğu Akdeniz örneği, uluslararası hukukun “doğru cevaba götüren” tekil bir teknik formül sunmaktan ziyade, rekabet eden hukuki yorumların ve söylemlerin üretildiği bir alan olarak işlediğini göstermektedir. Hangi içtihatlara atıf yapılacağı, hangi kavramın hangi anlamla doldurulacağı ve hangi tarihsel referansların öne çıkarılacağı, hukuki tartışmanın siyasal boyutunu belirler.

Hibrit savaş literatürü açısından bakıldığında, Doğu Akdeniz'de fiilen büyük ölçekli bir savaş yaşanmamakla birlikte, eşik altı gerilimler ve hibrit rekabet dinamikleri bariz biçimde mevcuttur. Taraflar, açık ve kapsamlı bir silahlı çatışmaya girişmeden, deniz ve hava unsurlarının görünür varlık gösterimleri, sismik araştırma ve sondaj faaliyetleri, MEB anlaşmaları, uluslararası şirketlerle imzalanan enerji ruhsatları, bölgesel işbirliği platformları ve diplomatik kampanyalar yoluyla pozisyonlarını güçlendirmeye çalışmaktadır (Ediger vd., 2012). Bu adımlar, hibrit savaş tartışmalarında öne çıkan “gri bölge”, “eşik aşmama” ve “hukuk savaşı” mantığıyla benzer yapısal özellikler taşır. Saha faaliyetleri, çoğu zaman hukukî argümanlarla birlikte paketlenir; böylece hem iç kamuoyu hem de uluslararası kamuoyu nezdinde meşruiyet zemini üretilmeye çalışılır.

Örneğin belirli bir devletin, tartışmalı olduğu iddia edilen bir deniz sahasında sismik araştırma veya sondaj faaliyetine başlaması, tek başına klasik anlamda bir “silahlı saldırı” ya da “işgal” olarak nitelendirilmese de, fiilî durum yaratma ve ilerideki müzakerelerde “başlangıç noktası”ni değiştirme potansiyeline sahiptir. Doğu Akdeniz bağlamında bu tür faaliyetler, Türkiye'nin (KKTC ile birlikte yetkilendirdiğini belirttiği alanlarda) yürüttüğü sismik araştırma/sondaj girişimleri veya Yunanistan ile GKRY'nin kendi deniz yetki alanı tezleri çerçevesinde ileri sürdüğü sınırlandırma iddiaları etrafında somutlaşabilmektedir (Gertik, 2025; Özkan, 2025). Bu tartışmanın hukuki zeminini şekillendiren metinler arasında, Türkiye ile Libya arasında 27 Kasım 2019 tarihinde imzalanan “Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası” da, rekabet eden tezler ve haritalar bakımından sıkça referans verilen metinlerden biri olarak öne çıkmaktadır (United Nations, 2019; United Nations, 1982). Bu faaliyetlerin sahil güvenlik veya donanma unsurları eşliğinde yürütülmesi, gerilimi tırmandırmamakla birlikte askerî bir gölgelendirme yaratır. Diğer yandan bölgedeki başka bir aktör, örneğin Yunanistan veya GKRY, aynı sahayı kendi MEB'i olarak nitelendirip, bu faaliyetleri “ihlal” olarak tanımlayabilir. Böylece bir taraf için “rutin deniz yetkisi kullanımı” olarak görünen bir eylem, örneğin Türkiye açısından “rutin deniz yetkisi kullanımı” olarak çerçevelenirken, diğer taraf açısından “uluslararası hukuka aykırı fiilî durum yaratma” olarak çerçevelenebilir. Benzer biçimde, GKRY'nin üçüncü devletlerle yaptığı MEB anlaşmaları veya Yunanistan'ın adalara tam etki yaklaşımı, Türkiye ve KKTC tarafından farklı bir hukuki çerçevede değerlendirilerek karşı söylemler üretilebilmektedir. Bu söylem farklılıkları, hibrit savaş literatüründe vurgulanan belirsizlikten yararlanma mantığına karşılık gelir (Gray, 2018; Schmitt, 2013).

Doğu Akdeniz'de hukuki belirsizlik, deniz yetki alanları tartışmasının ötesine taşarak, enerji girişimleri ve bölgesel işbirliği mekanizmalarıyla da kesişmektedir. Örneğin, belirli aktörlerin katılımıyla oluşturulan bölgesel enerji forumları veya işbirliği mekanizmaları, dışarıda kalan aktör açısından “dışlayıcı koalisyonlar” olarak algılanabilir; buna karşılık söz konusu platformlara katılan devletler, bu yapıları “uluslararası hukuka uygun çok taraflı işbirliği girişimleri” olarak sunabilir (Ediger vd., 2012). Bu tür platformlaşma dinamikleri, Libya'daki iç siyasal bölünmüşlük ve enerji-jeopolitiğiyle birleştiğinde, Doğu

Akdeniz'de işbirliği/dışlanma tartışmalarının daha da katmanlı hâle geldiği ve Libya'nın da bu geniş rekabet alanının parçası olarak konumlandığı görülmektedir (Kiraz, 2023; Grigoriadis & Nisidou, 2024). Benzer biçimde, sınırlandırma anlaşmaları imzalayan taraflar, bu anlaşmaları "uluslararası hukukla uyumlu, rızaya dayalı ve istikrar sağlayıcı" metinler olarak çerçevelerken; Doğu Akdeniz bağlamında GKRY'nin Mısır ve İsrail gibi aktörlerle imzaladığı sınırlandırma anlaşmaları, imzacı taraflarca hukuki meşruiyet ve öngörülebilirlik üreten düzenlemeler olarak sunulabilmektedir. Buna karşılık bu anlaşmalara taraf olmayan bir aktör, örneğin Türkiye ve KKTC, aynı metinlerin kendisinin hak iddia ettiği sahaları "fiilen dışladığını" ve bölgesel karar alma/işbirliği düzeneklerinde dışlayıcı bir etki ürettiğini savunabilir. Bu durumda hukuki tartışma, yalnızca sınır çizimi teknisyenliğinden ibaret olmaktan çıkar, bölgesel dışlanma ve kapsanma dinamikleriyle iç içe geçer.

Bu tür durumlarda uluslararası hukuk, hem sözleşmeler hem de içtihatlar aracılığıyla başvuru alan temel referans noktasıdır. Ancak eleştirel literatürün vurguladığı gibi, hangi sözleşme hükümlerinin, hangi içtihatlarla birlikte ve hangi kavramsal çerçeve içinde okunacağı, büyük ölçüde siyasal tercihlere bağlıdır (Kennedy, 2004; Koskeniemi, 2005). Bu nedenle Doğu Akdeniz'de hukuki belirsizlik alanları, yalnızca "çözülmemiş teknik sorunlar" olarak değil, hibrit rekabetin ve söylem mücadelesinin sürdürüldüğü alanlar olarak da görülmelidir. Farklı aktörlerin hukukçuları, aynı normatif havuzdan farklı "argüman paketleri" çekerek, kendi pozisyonlarını en meşru ve en tutarlı gösterme çabası içindedir.

Bölgedeki hukuki belirsizliklerin bir diğer kaynağı, taraf devletlerin BMDHS'ye ilişkin farklı statüleri ve yorumlarıdır. Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), sözleşmeye taraf olmanın getirdiği meşruiyet zeminini vurgularken; Türkiye, GKRY'yi tanımadığını ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin adanın tamamını temsil etmediği yönündeki yaklaşımını sürdürmekte; BMDHS'ye taraf olmamakla birlikte, sözleşmenin pek çok hükmünü deniz hukuku teamülü olarak kabul ettiğini, ancak özellikle adaların MEB ve kıta sahanlığı üzerindeki etkisi konusunda sözleşmenin belirli yorumlarına katılmadığını belirtmektedir (Kırcal & Özkan, 2021; United Nations, 1982). Bu durum, normatif zeminde asimetrik bir yapı yaratır: Taraflardan bazıları, uyuşmazlığın çözümü için BMDHS'yi ve ilgili içtihadı tek meşru çerçeve olarak sunarken; diğer taraf, hakkaniyet ve coğrafi özellikler vurgusuyla farklı bir yaklaşım geliştirmektedir. Dolayısıyla Doğu Akdeniz'de uluslararası hukukun belirsizliği, bir yandan sözleşmenin metninden, diğer yandan sözleşmeye taraf olma/olmama durumundan ve tarafların farklı normatif referans setleri kullanmasından kaynaklanmaktadır.

Hibrit savaş literatürü açısından bu durum, hukuk savaş kavramıyla yakından ilişkilidir. Taraf devletler, kendi pozisyonlarını desteklemek için uluslararası hukukun sunduğu farklı normatif kaynaklara atıf yapmakta; mahkeme kararları, sözleşme hükümleri, BM belgeleri ve uluslararası örgüt açıklamalarını seçici biçimde kullanarak, kendi anlatılarına uygun bir hukuki paket oluşturmaktadır (Dunlap, 2001; Gray, 2018). Bu süreçte hukuki belirsizlik, yalnızca çözüm bekleyen bir sorun değil, aynı zamanda söylem rekabetini mümkün kılan bir esneklik alanıdır. Hangi içtihatların "emsal" sayılacağı, hangi kavramların öne çıkarılacağı, hangi tarihsel referansların kullanılacağı gibi tercihler, hukuki söylemin hibrit rekabetle iç içe geçmesine yol açar. Böylece deniz hukuku, fiilî güç dengeleriyle birlikte işleyen bir söylem zeminine hâline gelir.

Doğu Akdeniz'de zaman zaman tırmanan askeri gerilimler, savaş gemilerinin karşılıklı varlık gösterimleri, NAVTEX ilanları ve hava sahası ihlali iddiaları, hukuki belirsizlik alanlarının güvenlik boyutuyla birleştiği noktaları gösterir. Bu tür gerilimler, çoğu zaman açık bir çatışma eşliğini aşmadan yatıştırılmakta; ancak tarafların deniz yetki alanı iddialarını güçlendirme veya savunma biçimlerinin bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır (Ediger vd., 2012; Turan, 2022). Bu bağlamda Doğu Akdeniz, hibrit savaş literatüründe anlatılan "düşük yoğunluklu ama sürekli gerginlik" hâlinin, deniz hukuku alanında nasıl tezahür ettiğini gösteren bir örnek sunar. Söz konusu gerginlikler, hukuki argümanları canlı tutar; hukuki argümanlar da bu gerginliklerin meşruiyet çerçevesini belirler.

Sonuç olarak Doğu Akdeniz'deki hukuki belirsizlik alanları, deniz yetki alanı tartışmaları ekseninde üç düzeyde öne çıkmaktadır. İlk olarak, BMDHS'nin metni ve uluslararası içtihat, MEB ve kıta sahanlığı sınırlandırması, adaların statüsü ve hakkaniyet ilkesinin uygulanması gibi konularda esnek ve yoruma açıktır (Hasan vd., 2025; Tanaka, 2019; United Nations, 1982). İkinci olarak, taraf devletlerin sözleşmeye taraf olma/olmama durumları, normatif zeminde asimetrik bir yapı oluşturmaktadır; buna ek olarak Kıbrıs meselesi bağlamında temsil ve tanıma tartışmaları ile KKTC'nin statüsü, deniz yetki alanlarına ilişkin tezlerin ileri sürülmesi ve yetkilendirme pratikleri bakımından ek bir belirsizlik katmanı üretmektedir. Üçüncü olarak, deniz yetki alanı tartışmaları enerji, güvenlik ve diplomasi alanlarıyla iç içe geçtiği için, hukuki argümanlar hibrit rekabet stratejilerinin ayrılmaz parçası hâline gelmektedir (Ediger vd., 2012; Kırcal & Özkan, 2021; Turan, 2022).

Bu üç düzeyin kesiştiği yerde, hibrit savaş literatürünün vurguladığı gri alanlar ile eleştirel uluslararası hukuk literatürünün işaret ettiği belirsizlik ve söylem rekabeti dinamikleri birleşmektedir.

Dolayısıyla Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanı uyuşmazlıklarını anlamak için, yalnızca teknik deniz hukuku kurallarına ve içtihadı odaklanmak yeterli değildir. Aynı zamanda hukukun belirsizlik kapasitesinin, bölgesel güç dengeleri, tarihsel anlatılar ve hibrit stratejilerle nasıl iç içe geçtiğini görmek gerekmektedir. Çalışmanın sonuç bölümünde, bu bulgular hibrit savaş-uluslararası hukuk ilişkisi ve Doğu Akdeniz literatürü açısından daha genel çıkarımlarla birlikte değerlendirilecektir.

Sonuç

Bu makale, hibrit savaş literatürü ile eleştirel uluslararası hukuk yaklaşımını birlikte kullanarak, Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanı tartışmalarını "hukuki gri alanlar" kavramı üzerinden yeniden düşünmeyi amaçlamıştır. Çalışmanın başlangıç sorusu, hibrit savaşın yarattığı belirsizlik alanlarının, Doğu Akdeniz'deki uluslararası hukuk tartışmalarında nasıl görünür hâle geldiğidir. Tartışmalar göstermiştir ki, hibrit savaş yalnızca askerî ve teknik bir mesele değil; aynı zamanda uluslararası hukukun esnekliğinden, belirsizliğinden ve söylemsel doğasından beslenen bir siyaset tarzı olarak değerlendirilebilmektedir.

İlk olarak hibrit savaşın, savaş-barış ve askerî-sivil gibi klasik ikilikleri esneten, çok araçlı ve çok aktörlü bir çatışma biçimi olduğu ortaya konmuştur. "Eşik aşmama", "gri bölge" ve "inkâr edilebilirlik" mantıkları, hibrit stratejilerin uluslararası hukukun açıkça tanımlamadığı alanlara yerleştiğini göstermektedir. Kuvvet kullanma yasağı, meşru müdafaa hakkı ve devlet sorumluluğu gibi temel kavramların sınırlarının kesin çizgilerle belirlenmemiş olması, hibrit tehditlere geniş bir hareket alanı açabilmektedir. Bu çerçevede hibrit savaş, normların yokluğundan değil, normların muğlaklığından ve yorum çeşitliliğinden beslenen bir olgu olarak tanımlanabilmektedir.

İkinci olarak, eleştirel uluslararası hukuk yaklaşımı, bu belirsizliklerin tesadüfi olmadığını, hukukun yapısına gömülü olduğunu vurgulamak için kullanılmıştır. Hukuki kavramların çok anlamlılığı, aynı norm setinden birbirine zıt sonuçlar üretilebilmesini mümkün kılmaktadır. Hakkanîyet, orantılılık, kamu düzeni, uluslararası toplumun çıkarı gibi kavramlar, soyut ve olumlu değerler olarak sunulsa da, somut uyuşmazlıklarda farklı aktörler tarafından farklı şekilde doldurulabilmektedir. Bu durum, uluslararası hukukun sabit bir "doğru cevaplar sistemi" olmaktan çıkarak, rekabet eden söylemlerin dolaşıma sokulduğu bir alan hâline gelebildiğini göstermektedir. Dolayısıyla hukuk, yalnızca çatışmayı düzenleyen bir üst normlar bütünü değil, bizzat çatışmanın içinde kullanılan bir araç ve dil olarak değerlendirilebilmektedir.

Doğu Akdeniz örneği, bu kuramsal çerçevenin somutlaştığı bir alan olarak ele alınmıştır. Bölgedeki deniz yetki alanı uyuşmazlıklarında, kıta sahanlığı ve MEB sınırlandırması, adaların statüsü, özel coğrafi koşullar ve hakkanîyet ilkesi gibi başlıklar etrafında yoğunlaşan tartışmalar, deniz hukukunun içsel esnekliğini görünür kılmaktadır. Farklı aktörler, aynı kavramları farklı kombinasyonlarla kullanarak, birbirine rakip deniz yetki alanı haritaları ve hukuki tezler üretebilmektedir. Böylece doymuş bir içtihat ve sözleşme birikimine rağmen, Doğu Akdeniz'de "tek ve tartışmasız" bir hukuki çözümden söz etmek mümkün olmamaktadır.

Hibrit savaş perspektifi bu tabloya eklendiğinde, deniz yetki alanı tartışmalarının sadece masa başı hukuk hesaplarından ibaret olmadığı daha net biçimde görülmektedir. Sismik araştırmalar, sondaj faaliyetleri, MEB ilanları, bölgesel enerji forumları, deniz ve hava unsurlarının görünür varlık gösterimleri gibi adımlar, açık bir savaş eşliğini geçmeden fiilî ve hukuki statüyü birlikte dönüştüren hibrit araçlar hâline gelebilmektedir. Bu adımların her biri, aynı zamanda hukuki söylemle paketlenilmekte; her aktör kendi pozisyonunu uluslararası hukuka en uygun, karşı tarafı ise kuralları ihlal eden taraf olarak sunmaya yönelebilmektedir. Bu durum, hibrit savaşın "lawfare" boyutunu Doğu Akdeniz bağlamında somutlaştırdığı yönünde bir değerlendirilmeyi mümkün kılmaktadır.

Çalışmanın genel sonucu, Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanı uyuşmazlıklarının yalnızca teknik deniz hukuku kuralları ve içtihatlar üzerinden çözülebilecek "dar uzmanlık meseleleri" olarak görülemeyeceğidir. Bu uyuşmazlıklar, hibrit rekabet dinamikleri, bölgesel güç dengeleri, enerji jeopolitiği ve hukukun yapısal belirsizlikleriyle iç içe geçmiş durumdadır. Dolayısıyla, bölgeye ilişkin hukuki tartışmaları anlamaya ve dönüştürmeye yönelik çabaların, hem hibrit savaşın mantığını hem de eleştirel uluslararası hukuk yaklaşımının işaret ettiği güç-belirsizlik-söylem ilişkilerini dikkate alması gerektiği değerlendirilmektedir.

Bu makale, kapsamı gereği kavramsal ve kuramsal bir çerçeve sunmakla yetinmiştir. Gelecek çalışmalarda, Doğu Akdeniz'de yaşanan belirli kriz anları ve diplomatik süreçler üzerinden ayrıntılı söylem analizleri yapılması; farklı aktörlerin hibrit stratejilerle hukuki argümanlarını nasıl iç içe kullandıklarının ampirik olarak incelenmesi, burada önerilen çerçevenin daha da derinleştirilmesine katkı sağlayacaktır. Buna rağmen, ortaya konan tartışma, Doğu Akdeniz'de kalıcı ve adil çözümler arayan aktörlerin, sadece normatif metinlerin içeriğine değil, bu metinlerin nasıl okunduğuna, hangi bağlamda kullanıldığına ve hibrit rekabetin bu okumalara nasıl yön verdiğine odaklanmasının önemine işaret etmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Selçuk Kazan: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Selçuk Kazan: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Kazan, S. (2026). Doğu Akdeniz'de Hibrit Savaş ve Hukuki Gri Alanlar: Eleştirel Uluslararası Hukuk Perspektifinden Bir Değerlendirme. *Mediterranean Social Studies Journal*, 3(1), 1-13. <https://doi.org/10.64412/MediTerra.2026.272>

Kaynakça

- Anghie, A. (2005). *Imperialism, sovereignty and the making of international law*. Cambridge University Press.
- Anghie, A. (2013). Francisco de Vitoria ve uluslararası hukukun kolonyal kökenleri (U. Koloş, Çev.). *Public and Private International Law Bulletin*, 33(1), 291-292.
- Bayılıoğlu, U. (2023). Hint Okyanusu'nda deniz alanları sınırlandırması: Uluslararası Adalet Divanı'nın Somali-Kenya kararı hakkında bazı gözlemler. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18(1), 141-168. <https://doi.org/10.58820/eruhfd.1288973>
- Bodnieks, V. (2023). Defensive lawfare and deterrence: Analysis of Latvia's approach to legal bases in the context of hybrid warfare (2014-2022). *Security and Defence Quarterly*, 42(2), 55-67. <https://doi.org/10.35467/sdq/163435>
- Corten, O. (2010). *The law against war: The prohibition on the use of force in contemporary international law*. Hart Publishing.
- Daughton, J. C. (2024). "Here [Should] Be Dragons": Preserving equity in maritime delimitation disputes. *Transnational Law & Contemporary Problems*, 33(2).
- Dunlap, C. J., Jr. (2001). Law and military interventions: Preserving humanitarian values in 21st century conflicts. İçinde *Humanitarian challenges in military intervention: A Carr Center conference* (Conference paper). Carr Center for Human Rights Policy.
- Ediger, V. Ş., Devlen, B., & McDonald, B. (2012). Levant'ta Büyük Oyun: Doğu Akdeniz'in Enerji Jeopolitiği. *Uluslararası İlişkiler*, 9(33), 73-92.
- Fridman, O. (2018). *Russian 'hybrid warfare': Resurgence and politicisation*. Oxford University Press.
- Gertik, M. (2025). The ongoing maritime disputes in the Eastern Mediterranean Sea and the role of Meis Island. *Law and Justice Review*, 29, 25-44.
- Gray, C. (2018). *International law and the use of force* (4th ed.). Oxford University Press.
- Grigoriadis, I. N., & Nisidou, E. (2024). *Egyptian-Turkish relations on a roller coaster: Implications for the Eastern Mediterranean* (Policy Paper No. 171/2024). ELIAMEP.
- Hasan, M. M., Moitree, S. M., Al Wahi, C. A. M., Talukder, M. A.-M. H., & Islam, M. S. (2025). Eastern Mediterranean Sea dispute: Exploring sustainable resolutions. *Open Journal of Marine Science*, 15(2), 74-99. <https://doi.org/10.4236/ojms.2025.152005>
- Hoffman, F. G. (2007). *Conflict in the 21st century: The rise of hybrid wars*. Potomac Institute for Policy Studies.
- Hoffman, F. G. (2009). Hybrid warfare and challenges. *Joint Force Quarterly*, 52, 34-40. <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA516871.pdf>

- International Court of Justice. (2021). *Maritime delimitation in the Indian Ocean (Somalia v. Kenya): Judgment of 12 October 2021*. <https://www.icj-cij.org/case/161>
- International Law Commission. (2001). Draft articles on responsibility of States for internationally wrongful acts, with commentaries. *Yearbook of the International Law Commission*, Vol. II (Part Two). https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf
- Kennedy, D. (2004). *The dark sides of virtue: Reassessing international humanitarianism*. Princeton University Press.
- Kennedy, D. (2006). *Of war and law*. Princeton University Press.
- Kennedy, D. (2018). *A world of struggle: How power, law, and expertise shape global political economy*. Princeton University Press.
- Kirval, L., & Özkan, M. (2021). The delimitation dispute of the maritime jurisdiction areas in the Eastern Mediterranean: Turkish perspective based on the equitable principles. *Turkish Yearbook of International Relations*, 52, 85–112.
- Kiraz, S. (2023). The link between Libyan civil war and the Eastern Mediterranean issue in Turkish foreign policy: Balancing the threat. *bilig*, (104), 95–122.
- Koskenniemi, M. (2005). *From apology to utopia: The structure of international legal argument*. Cambridge University Press.
- Özkan, A. (2025). The EEZ delimitation dispute in the Eastern Mediterranean. *Mediterra Journal*, 2(1), 30–50.
- Malzac, J. (2024). A Special Operations Approach To Lawfare. *Naval War College Review*, 77(2), 83–104. <https://www.jstor.org/stable/48821936>
- Murray, W., & Mansoor, P. R. (Eds.). (2012). *Hybrid warfare: Fighting complex opponents from the ancient world to the present*. Cambridge University Press.
- Renz, B., & Smith, H. (2016). Russia and hybrid warfare – Going beyond the label. *Aleksanteri Papers*, 1/2016. Kikumora Publications.
- Rid, T. (2012). Cyber war will not take place. *Journal of Strategic Studies*, 35(1), 5–32.
- Ruys, T. (2010). *“Armed attack” and Article 51 of the UN Charter: Evolutions in customary law and practice*. Cambridge University Press.
- Sanz-Caballero, S. (2023). The concepts and laws applicable to hybrid threats, with a special focus on disinformation. *Humanities and Social Sciences Communications*. 360. <https://www.nature.com/articles/s41599-023-01864-y>
- Schmitt, M. N. (Ed.). (2013). *Tallinn Manual on the international law applicable to cyber warfare*. Cambridge University Press.
- Schmitt, M. N. (Ed.). (2017). *Tallinn Manual 2.0 on the international law applicable to cyber operations*. Cambridge University Press.
- Sinclair, A. (2010). *International relations theory and international law: A critical approach*. Cambridge University Press.
- Sumer, M. (2024). Geometry of equitable principles: The role of appropriate base points in the three-stage delimitation process. *DEHUKAM Journal of the Sea and Maritime Law*, 7(1), 155–188.
- Tanaka, Y. (2019). *The International Law of the Sea*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Turan, F. (2022). Doğu Akdeniz'de deniz yetki alanları mücadelesi. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 47–66.
- Tzouvala, N. (2020). *Capitalism as civilisation: A history of international law*. Cambridge University Press.
- Unger, R. M. (1983). The critical legal studies movement. *Harvard Law Review*, 96(3), 561–675.
- United Nations. (1945). *Charter of the United Nations*. <https://www.un.org/en/about-us/un-charter>
- United Nations. (1982). *United Nations Convention on the Law of the Sea*. 1833 U.N.T.S. 3. https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclosBMDHS_e.pdf
- United Nations. (2019). *Memorandum of understanding between the Government of the Republic of Turkey and the Government of National Accord–State of Libya on delimitation of the maritime jurisdiction areas in the Mediterranean* (signed November 27, 2019). United Nations Treaty Collection.

HAKKANİYET İLKESİNE GÖRE DOĞU AKDENİZ'DE MÜNHASIR EKONOMİK BÖLGE ALANLARININ SINIRLANDIRILMASI VE ORTAK KALKINMA BÖLGESİ MODELİ*

Delimitation of Exclusive Economic Zones in the Eastern Mediterranean Based on the Equity Principle and Joint Development Zone Solution

Fatih ARICAN¹

Öz

Doğu Akdeniz, tarih boyunca jeopolitik, askeri ve ekonomik açıdan büyük bir öneme sahip olmuş, 20. yüzyılın sonuna doğru bölgede gerçekleştirilen hidrokarbon keşifleri de bölgenin önemini artırmış ve bölgedeki kıyı devletleri arasında deniz alanlarının paylaşılması mücadelesi başlamıştır. Deniz hukukunun kodifikasyonu için Birleşmiş Milletler bünyesinde 1958 ve 1982 yıllarında iki deniz hukuku sözleşmesi imzalanmış, bu sözleşmelerin getirdiği yeni prensiplerin uluslararası mahkemeler tarafından uyumsuzluklara uygulanması ile içtihat ve yöntemler oluşturulmuştur. Bu süreçte sınırlandırma kuralları daha esnek ve dinamik bir yapıya kavuşmuş, başlangıçta baskın konumda olan eşit uzaklık anlayışının önemi zamanla azalmış ve hakkaniyet esaslı sınırlandırma anlayışı benimsenmiştir. Hakkaniyet ilkesi yargı uygulamalarıyla netleşmiş, son olarak üç aşamalı yöntemin ortaya konulmasıyla kurumsallaşmıştır. Bu makale kapsamında, münhasır ekonomik bölge başta olmak üzere yeni deniz hukuku kavramları ile hakkaniyet esaslı güncel sınırlandırma anlayışının Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanı uyumsuzluklarına yansımaları, bölge devletlerinin tezleri ve uluslararası hukuki mevzuat çerçevesinde normatif analiz yöntemiyle incelenecek ve hakkaniyet esaslı sınırlandırma yaklaşımının Doğu Akdeniz'deki sınırlandırma uyumsuzlukları açısından ne ölçüde bir etki yaratacağı sorusunun cevabı bulunmaya çalışılacaktır. Son olarak bölge devletleri arasında faydaların ortaklaştırılmasına yönelik bir politika önerisi olarak, ortak kalkınma bölgesi modeli genel hatlarıyla ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, Münhasır Ekonomik Bölge, Deniz Sınırlandırma Hukuku, Hakkaniyet İlkesi, Ortak Kalkınma Bölgesi

Abstract

The Eastern Mediterranean has historically been a region of significant geopolitical, military, and economic importance. The discovery of hydrocarbon resources in the region towards the end of the 20th century further increased this importance, and disputes over the delimitation of maritime boundaries among coastal states have emerged. Efforts to codify the law of the sea under the auspices of the United Nations led to the adoption of two major conventions in 1958 and 1982. Through the application of the new principles introduced by these conventions to maritime disputes by international courts, a body of jurisprudence and methods has developed. Throughout this process, delimitation principles have acquired a more flexible and dynamic character, and the initial dominance of the equidistance principle has gradually diminished, giving way to an equity-based delimitation approach. This principle of equity has been clarified through judicial practice and ultimately institutionalized with the three-stage methodology. Within the scope of this article, the implications of these new maritime law concepts, primarily the exclusive economic zone, and the equity-based delimitation approach in the Eastern Mediterranean will be examined. This analysis will employ a normative method within the framework of the regional states' legal positions and international law, seeking to determine the potential effects of an equitable approach on these conflicts. Finally, as a policy proposal aimed at the joint utilization of benefits among regional states, a joint development zone-based solution will be outlined in general terms.

Keywords: Eastern Mediterranean, Exclusive Economic Zone, Law of Maritime Delimitation, Principle of Equity, Joint Development Zone

* Bu araştırma, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen "Doğu Akdeniz'deki Münhasır Ekonomik Bölge Uyumsuzluklarının Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Açısından Hukuki Değerlendirmesi" isimli Yüksek Lisans tezinden kısmen yararlanılarak ortaya konulmuştur.

¹ LL.M., Hâkim, Bağımsız Araştırmacı, avfatiharican@outlook.com, ORCID: 0009-0005-0330-0425

Giriş

İlk çağlarda insanlık için büyük ölçüde erişilemez olan denizler, tarihsel süreçte kaydedilen ilerlemeler sayesinde ulaşılabilir kılınmış, bu durum deniz ticareti faaliyetlerinin başlamasına ve gelişmesine zemin hazırlamıştır. Devletler ilk olarak kendi kıyılarına yakın dar alanlarda egemenlik ilan etmeye başlamışlar, bu egemenlik iddiaları zamanla geniş deniz alanlarına yayılmış ve deniz sınırları kavramını ortaya çıkarmıştır. Bütün bu süreç boyunca yaşanan gelişmeler, ortaya konulan tezler ve Mare Liberum gibi önemli eserler uluslararası hukukun şekillendirilmesinde büyük rol oynamıştır (Shaw, 2018; Churchill & Lowe, 1999).

20. yüzyıl sonrasında deniz hukukunun kodifiye edilmesi için çalışmalar başlamıştır. Birleşmiş Milletler (BM) bünyesinde birçok devletin katılımı ile deniz hukuku konferansları düzenlenmiş, birinci konferansın sonunda ilk uluslararası deniz hukuku sözleşmesi olan 1958 Cenevre Deniz Hukuku Sözleşmeleri kabul edilmiş, sözleşme ile kıta sahanlığı ve diğer deniz sınırlandırma kavramları yazılı hukuka girmiştir (Churchill & Lowe, 1999; Acer & Kaya, 2019). 1973 yılında başlayan Üçüncü BM Deniz Hukuku Konferansı'nın sonucu olarak 1982 yılında Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) kabul edilmiş, bu sözleşme ile birlikte münhasır ekonomik bölge kavramı yeni bir deniz yetki alanı olarak hukuka girmiştir (Acer & Kaya, 2019). Geniş deniz alanlarında kapsamlı haklar öngören münhasır ekonomik bölge kavramının kabulü ile beraber devletler arası sınırlandırma uyuşmazlıkları artmış, bu uyuşmazlıklar Uluslararası Adalet Divanı (UAD) ve diğer yargı mercilerine taşınmıştır. Uluslararası mahkemelerin bu uyuşmazlıklara ilişkin kararları ve uygulamaları ışığında deniz sınırlandırılmasına ilişkin kavramlar zamanla netleştirilmiş, sınırlandırma hukuku açısından nispeten objektif kurallar ve yöntemler oluşturulmuştur.

Coğrafi olarak nispeten küçük bir deniz sayılabilecek olan Doğu Akdeniz, çevresinde çok sayıda önemli devleti barındırması ve uluslararası ticaretin en işlek rotalarından biri olması sebebiyle küresel barış ortamının tesisi için hayati öneme sahiptir. Bölgede 20. yüzyılın sonuna doğru yapılan büyük hidrokarbon kaynağı keşifleriyle beraber Doğu Akdeniz'in önemi daha da artmıştır (Yaycı, 2020a). BMDHS ile kabul edilen münhasır ekonomik bölge (MEB) kavramı hidrokarbon kaynakları açısından zengin olan bölge açısından önemli bir dönüşüm yaratmıştır. Zira MEB, kıyı devletlerine deniz altı, deniz ve deniz üstü alanlarda geniş yetkiler tanınması ve ilan usulüyle geçerlilik kazanması gibi yenilikleri ile birlikte bu kaynaklardan yararlanmak isteyen devletlere büyük avantajlar sunmuştur.

MEB, Doğu Akdeniz deniz sınırları uyuşmazlıkları açısından bir paradigma değişikliği yaratmış, bölgedeki kıyı devletleri arasında yoğun bir rekabet ortamı oluşturmuştur. Bölgeden stratejik ve ekonomik olarak azami şekilde yararlanmak isteyen Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ve bölgedeki devletler, bu kavramın kıyı devletine tanıdığı kapsamlı hakları kullanmak amacıyla bölgedeki alanlar üzerinde egemenlik ilanlarında bulunmaya başlamışlardır. Devletler bu amaç doğrultusunda bloklara bölünmüş, karşılıklı (bilateral) deniz sınırlandırma anlaşmaları yaparak iş birliklerinde bulunmuşlardır. 2003'te başlayan bu paylaşım mücadelesi hâlen devam etmekte ve bölgedeki taraflar arasında sıcak savaş tehlikesi oluşturacak potansiyele sahip olan gerilimlere sebep olmaktadır. Yine bu uyuşmazlıklar, bölgenin sahip olduğu büyük ekonomik potansiyelden yararlanılmasını da engellemektedir. BM'nin kurulmasındaki en temel amaç olan barış ortamının korunması için, dünya barışı için kritik öneme sahip olan Doğu Akdeniz'deki sınırlandırma uyuşmazlıklarının barışçıl yollar ile çözüme ulaştırılması gerekmektedir.

Doğu Akdeniz'deki deniz sınırlandırma uyuşmazlıklarına çözüm önerileri getirmenin temel yolu; güncel deniz sınırlandırma hukuku içtihatlarını analiz ederek, bölgenin özelliklerine göre yorumlamayı gerektirmektedir. Bu makale kapsamında, 1958'den bu yana sınırlandırma anlayışındaki değişim genel hatlarıyla incelenecek, benimsenen hakkaniyet esaslı sınırlandırma anlayışının bölgedeki sınırlandırma uyuşmazlıklarına adalar ve diğer bazı sorunlar açısından etkileri analiz edilecektir. Bu analiz yapılırken, GKRY, Türkiye, Yunanistan ve KKTC başta olmak üzere bölgedeki yönetim ve devletlerin tezleri, BMDHS hükümleri ve UAD ve diğer uluslararası yargı organı içtihatları bazında incelenecek ve normatif analiz yöntemi kullanılacaktır. Son olarak bölgedeki deniz yetki alanı uyuşmazlıklarından kaynaklanan ekonomik kayıpların giderilmesi ve devletlerin ortak fayda ekseninde birleştirilmesi için bir politika önerisi sunulmaya çalışılacak, genel hatlarıyla ortak kalkınma bölgesi temelinde bir çözüm önerisi ortaya konulacaktır.

1. Doğu Akdeniz'in Stratejik ve Ekonomik Olarak Önemi, Bölgedeki Hidrokarbon Kaynakları

1.1. Doğu Akdeniz'in Stratejik ve Ekonomik Olarak Önemi

Akdeniz'in Fenikeliler gibi önemli antik uygarlıkların merkezinde bulunan konumu ve sunduğu elverişli coğrafi koşullar, bölgeyi antik çağdan itibaren deniz ticareti açısından önemli bir merkez hâline getirmiştir (Horden & Purcell, 2000). Coğrafi olarak dünyanın en büyük iç denizi olan Akdeniz, bu

jeostratejik konumu ile devletler için vazgeçilmez bir ticaret yolu hâline gelmiş, özellikle Doğu Akdeniz (*diğer adıyla Levant Havzası*) dünyadaki en önemli deniz ticareti rotalarından biri olmuştur. Doğu Akdeniz sınırları tam olarak belirli olmayan bir tanım olsa da literatürde özellikle 27° boylamının doğusunda kalan alan olarak kabul edilmektedir (Turhan, 2016).

Akdeniz’in küresel ticaret açısından önemi, 15 ve 16. yüzyılda Coğrafi Keşifler ile okyanus ticaretinin ortaya çıkmasıyla kısmen azalsa da Sanayi Devrimi sonrasında Süveyş Kanalı ile birlikte bölge Avrupa-Uzakdoğu hattındaki ticaret faaliyetleri için en verimli rota haline gelmiş ve modern küresel ticaretin mihenk taşı olmuştur (Yıldız, 2006).

Doğu Akdeniz, ticari açıdan önemli bir rota olmasının yanında, Kıbrıs Adası gibi stratejik olarak çok değerli bir adaya da ev sahipliği yapmaktadır. Bölgedeki kıyı devletlerinin ortasında konumlanan ada, yüzölçümü ve fiziki şartları itibarıyla yaşamaya uygun, ticari ve turistik faaliyetlere elverişli bir bölge olarak önemli bir ekonomik potansiyel taşımaktadır. Ada aynı zamanda Ortadoğu’ya yakın konumu ile stratejik öneme sahip olup, askeri havacılık faaliyetleri için bölgede bir ikmal ve koordinasyon merkezi olması sebebiyle sabit ve batmaz bir uçak gemisine (*unsinkable aircraft carrier*) benzetilmektedir (Yaycı, 2020a; Kılıç, 2011).

1.2. Doğu Akdeniz’deki Hidrokarbon Kaynakları ve Bölgenin Enerji Ticareti Açısından Önemi

20. yüzyılda yapılan hidrokarbon keşifleri ile birlikte Doğu Akdeniz, enerji ticareti ve güvenliği açısından daha da önemli hale gelmiştir. Bölge bu keşiflerle beraber enerji kaynaklarının aktarımını sağlayan bir rota olmanın yanında, zengin enerji kaynaklarının bulunduğu bir merkeze dönüşmüştür. Bu durum bölge açısından enerji güvenliği meselesini de gündeme taşımıştır (Çomak & Şeker, 2019). Doğu Akdeniz hem petrol hem de doğalgaz açısından zengin bir bölgedir. ABD Jeoloji Araştırmaları Kurumu’nun (*United States Geological Survey - USGS*) 2010 yılındaki araştırmasına göre bölgede 1,7 milyar varillik petrol ve Levant ve Nil Havzalarında toplamda 9,81 trilyon metreküp doğalgaz rezervi bulunduğu tahmin edilmektedir (USGS, 2010). Yine kurum tarafından bölgedeki konvansiyonel rezervler² açısından yapılan 2020 yılındaki araştırmada bölgede 879 milyon varil petrol ve 8,1 trilyon metreküp konvansiyonel doğalgaz rezervinin bulunduğu belirlenmiştir (USGS, 2021).

Bölgedeki doğalgaz rezervlerini devletlerin yıllık kullanımlarına oranlamak gerekirse, rezervler yaklaşık olarak Türkiye’nin 572 yıllık potansiyel kullanımını, Avrupa’nın ise 30 yıllık kullanımını karşılayacak düzeydedir (Yaycı, 2012). Bu denli büyük bir doğalgaz rezervinden pay almak, yalnızca bu kaynakların getirilerine sahip olmakla sınırlı kalmayacak; rezervlerin araştırılması, çıkarılması, işlenmesi, işletilmesi ve taşınması gibi birçok sektörün iş birliği içinde çalışmasını gerektirecek ve kıyı devletine büyük bir ekonomik fayda sağlayacaktır (Özgen 2013; Yaycı, 2020a).

Şekil 1. Planlanan EastMed Projesi Rotası

Kaynak: Offshorewind, 2020.

² Konvansiyonel Rezerv: Petrol ve doğalgaz sektöründe; geleneksel üretim yöntemleriyle, yani doğal basınç veya standart sondaj ve üretim teknikleri kullanılarak, ek bir ileri teknolojiye gerek kalmadan elde edilebilen hidrokarbon kaynaklarını ifade etmektedir.

Doğu Akdeniz aynı zamanda dünyadaki en işlek petrol ulaşım rotalarından biri olup, bölgedeki gemi trafiğinin yaklaşık olarak yarısı petrol tankerlerine aittir. Denizler üzerinden yapılan küresel petrol ticaretinin yüzde yirmisi bölge üzerinden yapılmaktadır (Yaycı, 2020a). Bölge, zengin hidrokarbon kaynaklarına sahip olmanın yanı sıra; ısınma, elektrik ve sanayi üretimi için doğalgaz ihtiyacı olan Avrupa devletlerine direkt bir aktarım rotası olması sebebiyle de önem kazanmaktadır. 2020 yılında Atina’da GKRY, Yunanistan ve İsrail tarafından imzalanan EastMed Boru Hattı Projesi (*Eastern Mediterranean Pipeline Project*), İsrail açıklarındaki Leviathan Havzası’nda ve GKRY açıklarındaki Afrodit Havzası’nda çıkan doğalgazı Yunanistan’a ve Avrupa’ya aktarmak üzere planlanmış ancak başta Türkiye’nin muhalefeti ve diğer sebeplerle şu aşamada rafa kaldırılmıştır (Kökyay, 2021; T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020a).

Bölgedeki doğalgazdan yararlanan devletlerden biri olan İsrail, bu rezervler sayesinde net doğalgaz ihracatçısı konumuna gelmiştir (Karbuş, 2021). İsrail, 2009–2013 yılları arasında keşfedilen Tamar, Leviathan ve Kariş gaz sahalarından elde edilen doğalgazı iç tüketimde kullanmakta ve bölge ülkelerine ihraç etmektedir. Devlet, bu faaliyetlerden elde ettiği gelirlerin yönetimi amacıyla 2022 yılında faaliyete geçen “İsrail Vatandaş Fonu’nu” (*Israeli Citizens Fund*) kurmuş, bu fonun birikimleri 2024 yılı itibarıyla 2,1 milyar dolar civarına ulaşmıştır (Globes, 2024). Bu örnek, bölgedeki doğalgaz kaynaklarının potansiyel ekonomik kazanımlarını açıkça ortaya koymaktadır.

2. Güncel Deniz Hukuku Sınırlandırma Yöntem ve İctihatları

Deniz hukukunun kodifiye edilmesi konusundaki çalışmalar sonucunda BM bünyesinde 1958 Cenevre Deniz Hukuku Sözleşmeleri ortaya konulmuştur. Bu sözleşmeler ile birlikte, 1945 yılında Amerika Birleşik Devletleri tarafından yayımlanan Truman Bildirgesi³ ile temelleri atılan kıta sahanlığı kavramı resmen deniz hukukuna girmiştir (Pazarıcı, 1984). Bu sözleşmeden önceki dönemde dar alanlarla sınırlı kalan deniz sınırı iddiaları, geniş deniz alanlarına yayılmıştır (Kuran, 2022). Kıta sahanlığı kavramı, kıyı devletlerine deniz yatağı ve toprak altı kaynakları araştırma, çıkarma ve işletme konusunda haklar tanımaktadır. Bu kavram ile birlikte deniz alanları üzerindeki egemenlik iddiaları karasularının ötesine taşınmış ve birçok yeni sınır uyuşmazlığı ortaya çıkmıştır. Bu uyuşmazlıklar Uluslararası Adalet Divanı’na (*International Court of Justice - ICJ*) ve diğer yargı organlarına taşınmıştır.

Uluslararası hukuk metinleri, farklı somut durumlara uygulanabilirliği sağlamak amacıyla çoğu zaman genel ve soyut bir dil kullanmakta; bu durum yargı organlarının söz konusu hükümleri somut uyuşmazlıkların özellikleri ışığında yorumlamasını zorunlu kılmaktadır. Bu sebeple deniz sınırlandırması açısından uluslararası mahkemelerin içtihatları önemli bir konumdadır (Shaw, 2018). UAD, önüne gelen ilk kıta sahanlığı davası olan 1969 yılındaki Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davası’ndan başlayarak, sözleşmenin çizdiği çerçevede tutarlı ve istikrarlı kararlar ortaya koyabilmek amacıyla sınırlandırmaya ilişkin içtihat ve yöntemler ortaya koymuştur (ICJ, 1969; Acer, 2021).

Bu içtihatlar ve yöntemler zamanla gelişmiş, tüm bu gelişmeler 1982 yılında kabul edilen BMDHS’deki deniz sınırlandırması anlayışını da şekillendirmiştir. Çalışmanın devamında detaylandırılacağı üzere, 1958 Cenevre Sözleşmeleri’nde temel olarak eşit uzaklık ilkesine dayanan ve daha kesin kurullarla oluşturulan sınırlandırma hukuku, BMDHS ile birlikte (kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge kavramları özelinde) eşit uzaklık ilkesinden uzaklaşmış ve hakkaniyet esaslı bir sınırlandırma anlayışına geçiş yapmıştır. Hakkaniyet ilkesi, orantılılık ilkesi gibi temel ve alt ilkeler ile desteklenmiş, zamanla daha net bir anlayış ortaya konulmuştur. Son olarak, 2009 yılında Romanya-Ukrayna arasındaki deniz sınırlandırma uyuşmazlığı davasında Divan tarafından kullanılan “üç aşamalı yöntem” (*three-stage method*) ile birlikte hakkaniyet esaslı sınırlandırma anlayışı kurumsallaşmış ve aşamaları daha net ortaya konulan, istikrarlı ve nispeten sonuçları tekrarlanabilir bir yöntem hâline getirilmiştir (ICJ, 2009; Tanaka, 2015).

2.1. BMDHS ile Gelen Yeni Sınırlandırma Kavramı: Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) Kavramı ve Kıta Sahanlığından Temel Farkları, Doğu Akdeniz’deki MEB İlanları

1973 yılında başlayan Üçüncü BM Deniz Hukuku Konferansı sonucunda 1982 yılında imzalanan BMDHS, 1994 yılında yürürlüğe girmiştir. Sözleşme 1958 Cenevre Sözleşmeleri’ndeki birçok kavramı çağın gerekliliklerine uyarlayarak devam ettirmiş; ortak anlayışa varılamayan önemli bazı noktalarda yeni düzenlemeler getirmiştir (Tanaka, 2015; Kuran, 2022). Sözleşme ile deniz alanlarının sınırlandırılması hukuku açısından ortaya konulan yeniliklerden en önemlisi, münhasır ekonomik bölge (MEB) olarak adlandırılan yeni bir deniz yetki alanının kabul edilmesidir.

³ Truman Bildirgesi: Aslen tam ismi “2667 Sayılı Bildiri- Kıta Sahanlığına Dâhil Olan Deniz Alt Toprağı ve Deniz Tabanındaki Doğal Kaynaklara İlişkin ABD Politikası” olan bildirge, yayımlandığı tarihte 33. Dönem ABD Başkanı olan Harry S. Truman’ın soyadı ile anılmaktadır.

MEB kavramı, ilk olarak gelişmekte olan devletlere geniş bir alanda ekonomik özgürlük tanıyarak, balıkçılık ve diğer ekonomik faaliyetlerin güçlenmesini sağlayacak bir kavram olarak geliştirilmiştir. Devletler, bu yeni kavram ile 200 deniz miline kadar deniz alanlarında, çevresindeki diğer devletlerin hakkını ihlâl etmeden ve tercihen bu devletlerle yapılacak anlaşmalar ile kendilerine ait ekonomik bölgeler oluşturacak ve ilan edebileceklerdir (Acer & Kaya, 2019). İlan edilen bölge, BM Genel Sekreterliği’ne (BMGS) usulüne uygun olarak yapılacak bildirim ile hukuki geçerlilik kazanır⁴ (Bozkurt vd., 2023; Kuran, 2022). MEB ile kıta sahanlığı arasında önemli bir fark bulunmaktadır; MEB ilan yoluyla geçerlilik kazanırken, kıta sahanlığı kendiliğinden doğan bir hak olup ilan edilmesine gerek bulunmamaktadır. Zira kıta sahanlığı devletlerin deniz altında devam eden doğal uzantılarını ifade eder ve bu uzantı belirli şartlar dâhilinde 350 deniz miline kadar uzanabilir, ancak MEB doğal uzantıdan bağımsız olarak en çok 200 deniz miline kadar ilan edilebilir.

MEB kavramı ile birlikte amaçlanan hedefler; devletlerin denizlerdeki kaynakları verimli ve özgürce kullanabilmesi için gerekli hukuki altyapıyı yaratmak, devletlere iç hukuk yoluyla bu deniz alanları üzerinde sürdürdükleri faaliyetler hakkında düzenleme yapma özgürlüğü tanımak ve özellikle gelişmekte olan ülkelerin deniz kaynaklarından sağladığı yararları arttırmaktır (Tanaka, 2015). MEB, balıkçılık faaliyetleri, suni ada inşaatı gibi farklı konularda geniş yetkiler tanımaktadır.⁵ MEB ilan eden devletler, ilan ettikleri alanın içerisinde kalan hidrokarbon kaynaklarını arama ve çıkarma, deniz madenciliği gibi faaliyetleri yürütme hakkına sahip olmaktadır. Devletler bu faaliyetleri kendi kurumları aracılığıyla yapabilecekleri gibi, özel şirketlere lisans vermek suretiyle de yaptırabilirler. Devletler, MEB ilan ettikleri alanlarda yapılacak olan ekonomik faaliyetler için getirilecek kuralları da -BMDHS hükümlerine ve hakkaniyet kurallarına aykırı olmayacak şekilde- iç hukuk rejimleri yoluyla düzenleme hakkına sahip olmaktadır (Kuran, 2022).

MEB kavramı, hidrokarbon kaynaklarını değerlendirme açısından devletlere büyük avantajlar tanımaktadır. Öncelikle MEB’in ilan usulü ile geçerlilik kazanması ve diğer kıyı devletleri ile yapılacak anlaşmalar yoluyla sınırlandırılabilmesi devletlere esneklik tanımıştır. Diğer taraftan MEB, kıta sahanlığının deniz tabanında devletlere tanıdığı hakları içerdiği gibi, kıta sahanlığından farklı olarak su kütlesi ve deniz üstündeki alanlarda da haklar tanımaktadır. Bu sebeple devletler, genellikle MEB ilan ettikleri alanlarda kıta sahanlığı hakları olduğunu belirtmekte ve uyuşmazlıklar iki kavramı da kapsayan “deniz yetki alanı” kavramı ile ifade edilmektedir. MEB kavramının kıyı devletlerine tanıdığı kapsamlı yetkiler ve sağladığı hukuki esneklik, Doğu Akdeniz’de keşfedilen hidrokarbon kaynaklarının çıkarılması ve işletilmesi konusunda mücadele içinde olan bölge devletleri arasındaki rekabeti arttırmıştır.

2003 yılında GKRY-Mısır arasında bölgedeki ilk MEB anlaşması yapılmıştır. Bu tarihten sonra 2007 yılında GKRY-Lübnan, 2011 GKRY-İsrail, 2011 Türkiye-KKTC, 2019 Türkiye-Libya, 2020 Yunanistan-Mısır arasında deniz yetki alanı anlaşmaları yapılmış ve bölgedeki deniz sınırları üzerinde birbiriyle çakışan egemenlik iddialarında bulunulmuştur (Yaycı, 2020a; Acer, 2021).

2.2. Eşit Uzaklık İlkesi

1958 Cenevre Sözleşmeleri’nde, kıta sahanlığının sınırlandırılması için karasuları açısından da benimsenen eşit uzaklık ilkesi (*equidistance principle*) getirilmiştir.⁶ Sözleşmenin 6. maddesinde, eşit uzaklık ilkesinin karşılıklı ve bitişik kıyılara sahip devletler arasındaki sınırlandırmalarda uygulanacağı belirtilmiştir.

1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi - Madde 6:

1. Aynı kıta sahanlığının, kıyıları karşı karşıya olan iki ya da daha fazla Devletin ülkesine bitişik olduğu yerlerde, bu Devletlere ait kıta sahanlığının sınırı bu Devletler arasında anlaşma ile tespit edilecektir. Anlaşma yoksa ve özel şartlar başka bir sınır hattını haklı kılmıyorsa, sınır, her noktası her bir Devletin karasularının genişliğinin ölçülmeye başlandığı esas hatların en yakın noktalarına eşit uzaklıkta olan orta hattır.
2. Aynı kıta sahanlığının kıyıları yan yana olan iki Devletin ülkesine bitişik olduğu yerlerde, kıta sahanlığının sınırı bu Devletler arasında anlaşma ile tespit edilecektir. Anlaşma yoksa ve özel şartlar başka bir sınır hattını haklı kılmıyorsa, sınır, her bir Devletin karasularının genişliğinin ölçülmeye başlandığı esas hatların en yakın noktalarından itibaren eşit uzaklık ilkesinin uygulanması suretiyle tespit edilecektir.

⁴ BMDHS Madde 84: “Sahildar devlet bu haritaları veya coğrafi koordinatlara ilişkin listeleri gereken şekilde yayınlamak ve bunların bir nüshasını Birleşmiş Milletler Teşkilatı Genel Sekreteri nezdine...tevdî edecektir.” (Makale boyunca atıf yapılan tüm BMDHS maddelerinin çevirisi: Gündüz, A. “Milletlerarası Hukuk- Temel Belgeler Örnek Kararlar”, 2013).

⁵ BMDHS Madde 56, 61-68.

⁶ 1958 Cenevre DHS’lerinde, deniz alanlarının sınırlandırılmasında öncelik devletler arasında anlaşmaya verilmiş; anlaşma sağlanamaması hâlinde ise, özel şartların varlığı saklı kalmak kaydıyla, eşit uzaklık ilkesinin uygulanması öngörülmüştür.

Karasuları sınırları belirlenirken benimsenen eşit uzaklık anlayışının, karasularına kıyasla çok daha geniş deniz alanlarını kapsayan kıta sahanlığı açısından da uygulanması, bitişik ve karşılıklı kıyılara sahip devletler arasında birçok uyuşmazlığa yol açmıştır. 1969 yılındaki Kuzey Deniz Kıta Sahanlığı davasında; davacı olan Federal Almanya UAD’ye yaptığı başvurusunda, 1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi’ne taraf olmaması nedeniyle sözleşmedeki eşit uzaklık kuralıyla bağlı olmadığını iddia etmiş, yine bu kuralın bölgede uygulanması hâlinde dışbükey (konveks) kıyılara sahip olan Hollanda ile Danimarka devletleri arasındaki konumu ve içbükey (konkav) kıyılara sahip olması sebebiyle adaletsizlik oluşacağını öne sürmüştür. Buna karşılık Hollanda ve Danimarka devletleri bu kuralın bir örf hukukuna dönüştüğünü ve bölgede uygulanması gerektiğini ifade etmiştir.

UAD 1969 yılında kararında, “*Hakkaniyet esaslarına göre yapılan bir sınırlandırmada bulunması gereken makul düzeydeki orantılılık unsuru...*” ifadesini kullanarak deniz sınırlandırma uyuşmazlıklarındaki hakkaniyet ve orantılılık ilkelerinin temelini atmış, eşit uzaklık ilkesinin uygulanmasının örf ve âdet hukukuna göre zorunlu olmadığını belirtmiş, somut olayda hakkaniyete dayalı bir yorum yapılması gerektiğini belirterek davacı Federal Almanya’yı kısmen haklı bulmuştur (ICJ, 1969, para. 101; Tanaka, 2015).

1958 Cenevre DHS’lerinde kıta sahanlığı için öngörülen eşit uzaklık anlayışı (*özel şartların varlığı saklı olmak üzere*), karşılıklı kıyılara sahip devletler arasında da sorunlara yol açmıştır. Özellikle 1958 Cenevre Sözleşmeleri ile adalara aynı kara ülkesi gibi deniz yetki alanı üretme etkisi tanınması, diğer ülkelere yakın konumda olan adalara sahip devletler açısından sınırlandırmada adaletsiz bir avantaj yaratarak, sınırlandırmada orantısızlık oluşmasına sebep olmuştur. 1977 yılında Birleşik Krallık ve Fransa arasında, Birleşik Krallık’ın sahip olduğu Kanal Adaları (*Channel Islands*)⁷ temelinde ortaya çıkan kıta sahanlığı uyuşmazlığı Tahkim Mahkemesi’ne taşınmıştır (Bowett, 1978; Tanaka, 2015). Bu davada Tahkim Mahkemesi, UAD’nin önceki kararına benzer şekilde eşit uzaklık ilkesinin mutlak olarak uygulanamayacağını belirtmiştir. Mahkeme, Kanal Adaları’nın Birleşik Krallık’a olan uzak, Fransa’ya ise yakın olan konumu sebebiyle bölgede eşit uzaklık ilkesinin uygulanması hâlinde adaletsiz bir durum oluşacağı kanaatine varmış ve düzeltici hakkaniyet anlayışı ile devletler arasındaki sınırları buna uygun olarak yapılandırmıştır (Churchill & Lowe, 1999; Tanaka, 2015).

Tüm bu gelişmeler, kıta sahanlığı sınırlandırılmasının, kıt’a sahanlığının karasularına göre çok daha geniş alanları kapsayacak şekilde düzenlenmesi nedeniyle karasularında uygulanan eşit uzaklık ilkesinden farklı bir ilke ile değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bu konuda UAD tarafından geliştirilen hakkaniyet ve orantılılık ilkeleri, kıta sahanlığı ve MEB sınırlandırılmalarının temeline yerleşmiş ve 1958 Cenevre Sözleşmeleri’nin halefi olan BMDHS’deki sınırlandırmaya ilişkin maddelerin metninde yer almıştır.

2.3. Hakkaniyet İlkesinin ve Düzeltici Hakkaniyet Anlayışının Benimsenmesi

UAD kararları ile oluşturulan hakkaniyet ilkesi (*principle of equity*) ve bu ilkeye sıkı sıkıya bağlı diğer bir ilke olan orantılılık ilkesi (*principle of proportionality*), deniz sınırlandırma uyuşmazlıklarının çözümünde coğrafi farklılıklardan kaynaklanabilecek adaletsiz sonuçları önlemek amacıyla ortaya konulmuştur. İlk olarak UAD’nin 1969 tarihli kararında sonuç odaklı hakkaniyet anlayışı (*result-oriented equity approach*) temel alınmış, yine aynı süreçte düzeltici hakkaniyet anlayışının (*corrective equity approach*) temel alındığı kararlar da olmuş, mahkemeler arasında farklı uygulamalar doğmuştur.

1958 Cenevre Sözleşmeleri’nin uygulandığı dönemde UAD tarafından içtihatlar yoluyla geliştirilen hakkaniyet ilkesi, BMDHS’nin kıta sahanlığı ve MEB sınırlandırılmasıyla ilgili olan 74 ve 83. maddelerinde, “hakkaniyete uygun çözüm” (*equitable solution*) şeklinde lafzi bir düzenleme olarak da yer almıştır. Mutlak eşit uzaklık kuralının uygulanması konusu konferansta tartışılmış, müzakereler sonunda madde metninden⁸ çıkarılmıştır (Rosenne vd., 1993).

1982 BMDHS - Madde 83: Sahilleri Bitişik veya Karşı Karşıya Bulunan Devletler Arasında Kıta Sahanlığının Sınırlandırılması

1. Sahilleri bitişik veya karşı karşıya bulunan devletler arasında kıta sahanlığının sınırlandırılması, hakkaniyete uygun bir çözüme ulaşmak amacıyla, Uluslararası Adalet Divanı Statüsünün 38. Maddesinde belirtildiği şekilde, uluslararası hukuka uygun olarak anlaşma ile yapılacaktır...⁹

Madde metninden de anlaşılacağı gibi, BMDHS’de hakkaniyet temelli sınırlandırma anlayışı benimsenmiştir. Ancak hakkaniyet anlayışının uyuşmazlıklara uygulanma usulü açısından net bir düzenleme yapılmamıştır. Eşit uzaklık ilkesine göre sınırlandırma, ilkenin doğasından kaynaklı olarak daha

⁷ Diğer adıyla Manş Adaları.

⁸ Kıta sahanlığı için.

⁹ Kıta sahanlığı sınırlandırılmasını düzenleyen 83. madde ile münhasır ekonomik bölge sınırlandırılmasını düzenleyen 74. madde aynı düzenlemeyi içermektedir.

basit ve kuralcı bir yapıdadır. Zira eşit uzaklık ilkesine göre yapılan sınırlandırmada karşılıklı kıyılardaki sınırlar arasındaki ortay hat matematiksel olarak belirlenmektedir. Ancak hakkaniyet temelli düzenlemede bu şekilde net bir kural belirlenmemiştir. BMDHS yürürlüğe girdikten sonra yapılan deniz alanı sınırlandırmalarında uyumsuzluğa ilk adım olarak eşit uzaklık ilkesi uygulanmış ve geçici bir sınır hattı belirlenmiştir. Ardından, gerekli görüldüğü hâllerde düzeltici hakkaniyet anlayışı benimsenerek sınır hattı tekrar düzenlenmiştir. Uygulama genel olarak bu şekilde olsa da aşamaları net olan bir yöntem oluşturulmamıştır.

Düzeltilici hakkaniyet, düzeltici adalet (*corrective justice*) anlayışının deniz sınırlandırma hukukuna olan bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Düzeltici adalet, taraflar arasında ortaya çıkan hukuki veya fiilî dengesizliklerin, somut olayın özellikleri dikkate alınarak giderilmesi ve bozulan dengenin mümkün olduğunca yeniden tesis edilmesi anlayışıdır (Dost, 2019). Bu anlayış, uluslararası hukukun tazmin gibi temel kurumlarının da temelini oluşturmada, hakkaniyet, orantılılık ve ölçülülük gibi kavramları esas almaktadır. Bu çerçevede düzeltici hakkaniyet, devletler arasındaki deniz sınırlarının ölçülü ve adaletli biçimde düzenlenmesine imkân tanıyan tamamlayıcı bir araç olarak karşımıza çıkmakta, düzeltici adalet anlayışı ise bu kavramın normatif dayanağını oluşturmaktadır.

UAD, 2009 yılındaki Romanya-Ukrayna kararı ile düzeltici hakkaniyet anlayışını, üç aşamalı yöntem olarak adlandırılan nispeten objektif bir yöntem hâline getirmiştir. Üç aşamalı yöntem, bu tarihten sonraki kararlarda, UAD ve diğer önemli yargı organları tarafından referans sınırlandırma yöntemi olarak kabul edilmiş ve uygulanmıştır (Tanaka, 2015; Akkuş, 2023). Bu yöntem ile beraber deniz sınırlandırma hukukunda öngörülebilirlik ve tutarlılık artmış, uyumsuzluklara uygulanacak yöntem konusundaki belirsizlik giderilmiştir.

2.4. Hakkaniyet İlkesinin Yöntem Hâline Getirilmesi: Üç Aşamalı Yöntem

UAD kararları zamanla hakkaniyet ilkesi temelinde bir sınırlandırma anlayışı yönünde ilerlemiş, 2009 yılındaki Romanya-Ukrayna Davası kararında üç aşamalı yöntem geliştirilmiştir (Ziliotto, 2023). Divan bu yöntem ile birlikte, deniz sınırlandırma konusunda uyguladığı düzeltici hakkaniyet ilkesini kurumsallaştırarak, adımları belirli olan bir yöntem hâline getirmiştir. Yöntemin bu davada uygulanmasının ardından, BMDHS ile kurulan Deniz Hukuku Uluslararası Mahkemesi (DHUM) da bu yöntemi benimsemiş, 2012 yılında Bangladeş-Myanmar arasındaki uyumsuzluk hakkındaki kararında bu yöntemi uygulamıştır. Bu tarihten sonra uluslararası mahkemelerin önüne gelen, yöntemin uygulanmasının uygun görüldüğü deniz sınır uyumsuzlukları bu yöntem ile değerlendirilmiş ve çözümlenmiştir. Geline nokta, üç aşamalı yöntem ile birlikte uluslararası mahkeme kararlarının tutarlılık ve öngörülebilirlik açısından geliştiği söylenebilir (Ziliotto, 2023).

Üç aşamalı yöntemin uygulama aşamalarından ilki, uyumsuzluk olan devletler arasında eşit uzaklık prensibi temel alınarak geçici bir sınır hattı (*provisional equidistance line*) belirlenmesidir. Ardından bölgede özel bir durumun mevcut olup olmadığına bakılır. Bölgede özel bir durum (*relevant circumstances*) olduğu görülürse, çizilen geçici sınır hattı bu durumun gerektirdiği şekilde düzeltilir. Son olarak oluşturulan bu hattın sınırlandırmada hakkaniyeti sağlayıp sağlamadığını görmek için ölçülülük testi (*disproportionality test*) yapılır (ICJ, 2009; Acer, 2021). Hattın orantılı bir şekilde oluşturulduğuna kanaat getirilirse hat sonlandırılır ve sınırlar belirlenir. Aksi hâlde hat buna uygun olacak şekilde tekrar yapılandırılır ve tekrar orantılılık testine tabi tutulur, hakkaniyetli ve orantılı bir hat oluşturulana kadar bu işlemler tekrarlanır (ICJ, 2009, para. 115-122). Bu şekilde uygulanan üç aşamalı yöntem, adaların sınırlandırmadaki etkisi ve kıyı uzunlukları farkı gibi farklı coğrafi hususlarda değerlendirme yapılması konusunda mahkemelere daha tutarlı sonuçlar veren bir yöntem olarak sınırlandırma açısından istikrarı arttırmaktadır.

Üç aşamalı yöntem, adalar açısından da bir uygulama ortaya koymuştur. Bu yöntemde göre sınırlandırma yapılacak deniz sınırı açısından bir özel durum olduğuna kanaat getirilirse, -örneğin adanın kıyı uzunluğu, karşı taraftaki kara ülkesinin kıyısına göre önemli derecede kısa ise veya ada karşı devlete çok yakın konumda ise- ortay hat çizildikten sonra adaların sınırlandırmadaki etkisi buna göre değerlendirilmekte ve belirlenen sınırlar buna göre tekrar düzenlenmektedir. Üç aşamalı yöntemin yerini sağlaştırdığı, UAD'nin 2021 Somali-Kenya Davası Kararı'nda mahkemenin Kenya'nın itirazına karşı getirmiş olduğu argümanda net olarak görülmektedir. Mahkeme, Kenya tarafından üç aşamalı metodun deniz sınırlandırılması için uygulanmasının zorunlu olmadığı itirazına karşı, "üç aşamalı yöntemin, sahilin ortay hattın çizilmesine imkân vermemesi gibi durumlarda uygulanamayacağını, diğer durumlarda ise uygulanacağını" belirterek üç aşamalı yöntemin esas ve ilk yöntem olduğunu açıkça ifade etmiştir (ICJ, 2021).

3. Doğu Akdeniz’de Mevcut Olan Sınırlandırma Sorunları ve Hakkaniyet Temelli Yaklaşımın Uyuşmazlığa Yansımaları

Doğu Akdeniz gerek coğrafi yapısı gerekse jeopolitik özellikleri itibarıyla deniz alanlarının sınırlandırılması açısından en karmaşık deniz bölgelerinden biridir. Öncelikle bölge çevresinde yakın kıyı sınırlarına sahip olan birçok devlet bulunmaktadır. Bölgedeki uyuşmazlıklar, önceki bölümlerde değinildiği gibi geniş deniz sınırlarında, ilan yoluyla sınırlandırma yapılmasını öngören MEB kavramı ve Doğu Akdeniz’in hidrokarbon kaynakları açısından zengin bir bölge olduğunun keşfedilmesi ile birlikte daha karmaşık bir hâl almıştır.

Doğu Akdeniz’deki uyuşmazlıkların yapısını etkileyen birçok coğrafi etmeden bahsetmek mümkündür. Bunlardan en önemlileri; bölgedeki devletlerin kıyı uzunlukları arasındaki büyük farklar mevcut olması, kıyıların birbirine yakın konumları, bölgedeki çok sayıda adanın geniş alanlara yayılmış hâlde bulunması ve bu adaların çoğunun tek devlete (Yunanistan) ait olması, bölgenin tam ortasındaki bir konumda, birçok devletle karşılıklı kıyıları bulunan büyük bir adanın (Kıbrıs Adası) bulunması ve bölgedeki coğrafi yapı sebebiyle sadece dikey ekseninde değil, çapraz ekseninde de sınır çakışmalarının bulunması olarak sayılabilir. Coğrafi etmenler dışında Kıbrıs Adası’nın siyasi durumu da bölgedeki uyuşmazlıkları derinleştirmektedir.

3.1. Adalar Sorunu

Türkiye ile bölgedeki önemli aktörlerden biri olan Yunanistan arasında yaşanan sınırlandırma uyuşmazlıklarının odak noktasını, bölgede bulunan ve sayıları yaklaşık 6.000’i bulan Yunan adaları oluşturmaktadır. Yunanistan, deniz sınırlandırma hukuku açısından lafzi, genel kuralları önceleyen bir anlayış gütmekte ve bölgede sahip olduğu adaların tümü açısından tam bir deniz yetki alanı tanınmasını talep etmektedir (Acer, 2021). Devlet, bölgenin sınırlandırma açısından genel ilkelerden sapma gerektirecek özel bir durumu olmadığını, genel ilkelerin uygulanması gerektiğini öne sürmektedir.

Adalar hakkındaki rejim, BMDHS’nin 121. maddesinde belirlenmiştir. Maddede, adalar kara ülkeleri ile aynı statüde kabul edilmiş, kayalıklar ve suni adalar ise bu kuraldan istisna olarak tutulmuştur.

1982 BMDHS - Madde 121: Adaların Rejimi:

1. Bir ada, sularla çevrili olan ve sular yükseldiğinde su üstünde kalan, doğal olarak meydana gelmiş bir kara parçasıdır.
2. 3. paragraf hükümleri saklı kalmak üzere, bir adanın karasularının, bitişik bölgesinin, münhasır ekonomik bölgesinin ve kıta sahanlığının sınırlandırılması, işbu Sözleşmenin diğer kara parçalarına uygulanabilir hükümlerine uygun olarak yapılır.
3. İnsanların oturmasına elverişli olmayan veya kendilerine özgü ekonomik bir yaşamı bulunmayan kayalıkların münhasır ekonomik bölgeleri veya kıta sahanlıkları olmayacaktır.

İlgili maddenin ikinci fıkrasından da anlaşılacağı gibi, BMDHS’de adalar kara ülkesi rejimine tabidirler. Sözleşme adalara geniş ölçekte bir etki tanırken, eşitliği bozacak bir avantaj elde edilmesini önlemek için maddenin üçüncü fıkrasında, “...insanların oturmasına elverişli olmayan veya kendilerine özgü bir ekonomik yaşamı bulunmayan kayalıkların...” sınırlandırmada etkiye sahip olmayacakları şeklinde istisnai bir düzenleme de yapılmıştır.

Dünya denizlerinde farklı coğrafi özelliklere sahip olan çok sayıda ada ve takımada mevcuttur. Tüm adalara, şekilleri, kıyı uzunlukları ve konumları ayırt edilmeksizin sınırlandırmada tam etki tanınması hâlinde adaletsiz bir sonuç ortaya çıkabilir. İçtihatlarla gelişen düzeltici hakkaniyet anlayışı sonucunda, uyuşmazlığı yorumlayan mahkeme bu konuda devreye girerek, özel bir durumun varlığı hâlinde, sınırlandırmada adaleti sağlamak amacıyla genel ilkeден saparak karar verebilir. Örneğin, Malta ile Libya arasındaki kıta sahanlığı uyuşmazlığına dair yargılamada UAD, iki devlet arasında bulunan büyük kıyı uzunluğu farkını dikkate alarak, sınır çizgisinin Libya’nın lehine olacak şekilde düzeltilmesi gerektiğine karar vermiş, hakkaniyet ilkesinin bunu gerektirdiğini belirtmiştir (ICJ, 1985, para. 68-69). Yine Divan, Malta’ya ait olan Filfla Adası’nı büyüklüğü ve önemi itibarıyla sınırlandırmada tamamen göz ardı etmiştir (ICJ, 1985, para. 64).

Üç aşamalı yöntemin kurumsallaştırıldığı karar olan 2009 Romanya-Ukrayna Kararı’nda Divan özetle, Ukrayna’nın sahip olduğu Yılan Adası’nın (*Serpent Island*) küçük ve nispeten önemsiz bir ada olduğunu, konum itibarıyla Romanya’ya çok yakın durumda olduğunu, bu sebeple sınırlar belirlenirken sınırlı etkiye sahip olması gerektiğini belirlemiştir (ICJ, 2009, para. 187-188). Burada görülebileceği gibi mahkeme, adanın ait olduğu devlete uzak ve karşı tarafa daha yakın olduğu hallerde özel bir durum oluşacağını belirtmiştir. Bu açıdan benimsenen genel anlayış; devletler arasında hayali bir ortay hat çizildiğinde, adanın ortay hattın karşı tarafında kaldığı hâllerde, adaya sahip olan kara ülkesine olan uzaklığına göre sınırlandırmaya olan etkisi azalmaktadır şeklinde özetlenebilir (Churchill vd., 2022).

Tüm bu bilgilerin ışığında, sınırlandırma hukukunda adaların etkisi konusunda güncel anlayış; kıyı uzunlukları arasındaki farklar, adanın konumu, büyüklüğü ve şekli, fiziki ve ekonomik imkânları gibi faktörlerin uyumsuzluk özelinde değerlendirilmesi ve adalara verilen etkinin buna göre sınırlandırılmasıdır.

3.2. Bölgedeki Devletlerin Kıyı Uzunlukları Arasındaki Farklar

Doğu Akdeniz çevresindeki devletlerin kıyı uzunlukları arasında büyük farklar bulunmaktadır. Bölgede, nispeten uzun kıyılara sahip olan devletler Türkiye, Mısır ve Libya’dır. Bölgenin doğu tarafında bitişik kıyılara sahip olan İsrail (ve Filistin), Lübnan ve Suriye devletlerinin kıyıları ise bu devletlere nazaran kısa kalmaktadır. Küçük bir deniz alanına sahip bölgenin çevresinde çok sayıda kıyı devleti bulunmasının yanında, Yunanistan ve GKRY’nin durumları da bölgedeki kıyı uzunlukları açısından karmaşık bir durum yaratmaktadır.

Yunanistan kara ülkesi, Doğu Akdeniz’e uzak bir konumda bulunmaktadır. Yunanistan, adalar hariç tutulduğunda bölgeye yaklaşık olarak 180-190 deniz mili uzaklıkta bulunmaktadır. Dolayısıyla Yunanistan kara ülkesinin bölgedeki deniz yetki alanı, aslen bölgenin batısında kalan küçük bir alandan ibarettir. Yunanistan’ın kıyıları bölgeye uzak bir konumda olsa da Menteşe Ada grubu gibi bölgeye yakın adaları bulunmaktadır. Yunanistan, sahip olduğu adaların büyüklüğünden ve Türk kıyılarına olan yakınlığından bağımsız değerlendirilerek, adalara tam etki tanınması gerektiğini iddia etmektedir (Yaycı, 2020a).

Yunanistan’ın bu tezleri, adaların statüsü açısından değerlendirilebileceği gibi, kıyı uzunluğu açısından da değerlendirilebilir. Yunanistan’ın bölgedeki adaları Doğu Akdeniz’e bakan kıyı uzunlukları, Türkiye ve diğer önemli bölge devletlerinin kıyı uzunluğuna kıyasla kısa kalmaktadır. Bu durum, bölgedeki adaların uyumsuzluğa etkisi açısından, adaların konumlarından ve ekonomik koşullarından farklı bir unsur daha eklemekte, bölgede mevcut olan özel durumu net olarak ortaya koymaktadır.

Benzer bir durum GKRY (ve tümüyle Kıbrıs Adası) açısından da mevcuttur. GKRY’nin kıyı uzunluğu, güney tarafında kalan Mısır’a göre çok daha kısa kalmaktadır. Kıbrıs Adası’nın kıyıları, bölge çevresindeki tüm devletlere kıyasla da büyük ölçüde kısadır. Bu sebeple bölgede yapılacak sınırlandırmada bu kıyı uzunluğu farkının da özel bir durum yarattığı söylenebilir.

3.3. Kıbrıs Adası’na Özgü Siyasi Sorunlar

Doğu Akdeniz’deki çözümsüzlüğü tetikleyen diğer bir unsur da Kıbrıs Adası’nın siyasi yapısıdır. Ada, Türkiye’nin 1974’te gerçekleştirdiği Kıbrıs Barış Harekâtı ve devamındaki süreçte fiili olarak ikiye bölünmüş ve kuzeyinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) kurulmuştur. O günden bu yana adanın tekrar birleştirilmesi için birçok girişim olmuş ancak başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Yurtseven & Adagideli, 2024). Doğu Akdeniz’in ortasında çok önemli bir konumda bulunan adanın bu durumu, Doğu Akdeniz uyumsuzluklarını derinleştirmektedir.

KKTC, adanın kuzey tarafını fiili (de facto) olarak kontrol etse de sadece Türkiye tarafından tanınmakta, diğer devletler ve BM tarafından varlığı kabul edilmemektedir. Bu durum uygulamada birçok soruna da sebep olmaktadır. Örneğin, 2011 yılında KKTC ve Türkiye arasında deniz yetki alanları anlaşması imzalanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011). Anlaşma, usulüne uygun olarak BM Genel Sekreterliği’ne gönderilmiş olsa da BM Okyanus İşleri ve Deniz Hukuku Dairesi (*UN Division for Ocean Affairs and the Law of the Sea*) tarafından yayınlanmamıştır.

Öte yandan GKRY’nin de Türkiye ve KKTC tarafından tanınmayan bir yönetim olması sorunlar yaratmaktadır. Türkiye ve KKTC, 2003 yılından bugüne kadar GKRY tarafından yapılan anlaşmaları protesto etmekte, GKRY’nin adanın tümü üzerinde, adadaki Türk haklarını göz ardı ederek yaptığı anlaşmaların uluslararası hukuka aykırı olduğunu savunmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2007; Yaycı, 2020a; Bayram, 2015). GKRY’nin Avrupa Birliği’ne üyeliği de bu bağlamda ayrı bir tartışma konusu teşkil etmektedir, zira bu üyelik adadaki fiili duruma tamamen aykırı şekilde yapılmıştır. Bu durum, adanın fiilî gerçekliği ile uluslararası platformlarda benimsenen hukuki kabuller arasında belirgin bir çelişki ortaya koymakta ve GKRY’nin, adanın kuzeyindeki Türk tarafının haklarını dikkate almaksızın yaptığı deniz yetki alanı anlaşmalarının meşruiyetini tartışmalı hâle getirmektedir.

Sonuç olarak, Doğu Akdeniz’in karmaşık yapısının yanında, bölgede önemli bir konuma sahip olan en büyük adasının siyasi olarak ikiye bölünmüş yapısı, adadaki yönetimlerin tanınma ve meşruiyet sorunları, bölgedeki uyumsuzlukları derinleştiren diğer faktörler olarak öne çıkmaktadır.

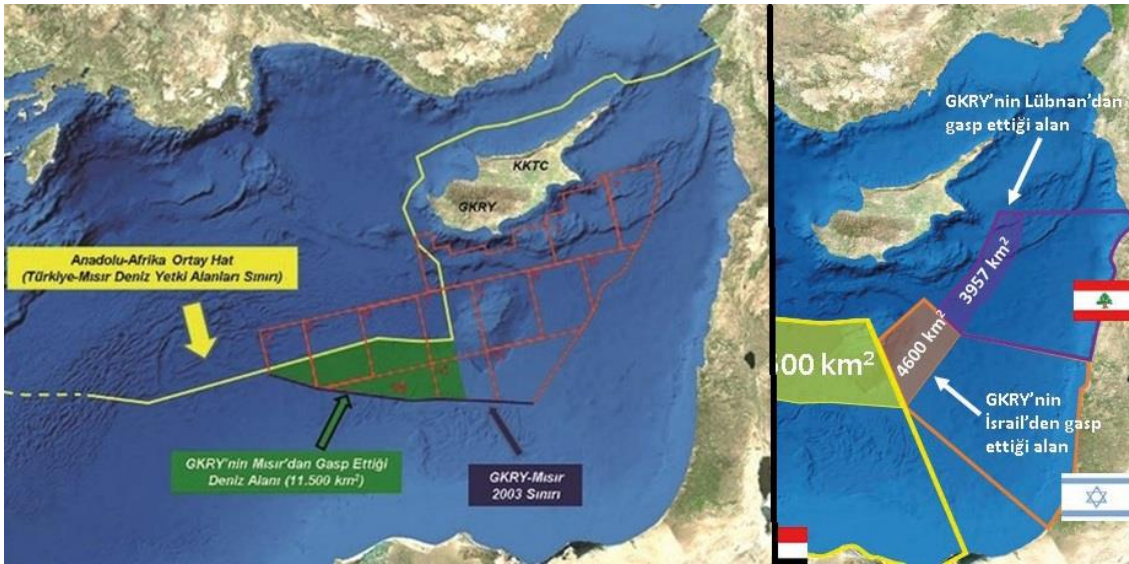
3.4. Hakkaniyet İlkesinin Doğu Akdeniz’e Yansımaları

Önceki bölümlerde değinildiği gibi, ilk deniz hukuku sözleşmesinin ortaya konulmasından bu yana gelişen süreçte mutlak kurallardan giderek uzaklaşmış, hakkaniyet ve orantılılık ilkeleri temelinde, mahkemeye uyuşmazlığın özelliklerine göre çözüme yönelik uyarılama için geniş bir özgürlük sunan anlayış sınırlandırma hukukuna yerleşmiştir.

Bu durum Doğu Akdeniz açısından da büyük yenilik yaratmıştır. Türkiye, denizler üzerindeki haklarını sınırlayacağı fikri ile 1958 ve 1982 sözleşmelerinin adalar, karasuları ve bazı diğer maddelerine karşı sürekli itirazcı konumda kalmış ve bu maddelere çekince koymak mümkün olmadığı için bu sözleşmeleri kabul etmemiştir (Çetin & Usluer, 2019; Kuran, 2022). 1958’den sonraki süreç incelendiğinde Türkiye’nin öne sürdüğü çekincelerinin haklı olduğu söylenebilir. Zira ilk zamanlarda benimsenen eşit uzaklık esaslı, kuralcı sınırlandırma anlayışı zamanla etkisini yitirmiştir. Eski anlayışa göre sınırlandırma yapılması hâlinde bölgede kıyı uzunluğu açısından uzun kıyılara sahip olan devletler aleyhinde adaletsiz bir durum oluşacak, Türkiye bir nevi Antalya Körfezi’ne sıkışacaktır. BMDHS sonrasında benimsenen ve içtihatlarla gelişen güncel deniz sınırlandırma anlayışı ise, kıyı uzunlukları, adaların etkisi gibi konularda uyuşmazlık bazlı inceleme yapılmasını, özel durumların tespit edilmesini ve sınırların bunlara göre belirlenmesini öngörmekte, bu yönüyle Türkiye’nin savunduğu tezlerle daha uyumlu bir anlayış sergilemektedir.

3.4.1. Kıyı Uzunlukları Açısından Hakkaniyet Esaslı Yaklaşım

Kıbrıs Adası’nın kıyısı ile Türkiye’nin kıyısı arasında büyük bir uzunluk farkı bulunmaktadır. Türkiye ile Mısır kıyıları arasında, farklı noktalarla değişmekle beraber, en yakın noktalar arasında kuş uçuşu olarak yaklaşık 274 deniz mili¹⁰ mesafe bulunmaktadır. Bu durumda iki devlet arasında bir sınırlandırma anlaşması yapılmak suretiyle deniz yetki alanlarının belirlenmesi mümkündür. Ancak iki devletin arasında, kıyı uzunlukları bu devletlere nazaran çok kısa kalan Kıbrıs Adası mevcuttur. Bu durumda hakkaniyet ve orantılılık ilkeleri göz önüne alınarak yapılacak değerlendirmede, Kıbrıs Adası’na bu devletlere nazaran daha az deniz yetki alanı verilmesi gerekecektir, aksi durumda iki devletin de deniz yetki alanları kısıtlanacaktır. 2003 yılında GKRY ile Mısır arasında yapılan anlaşmada belirlenen sınırlar Türkiye tarafından bu sebeple de eleştirilmiş; Mısır’ın, karşılıklı kıyılara sahip olan Türkiye ile yetki alanı anlaşması yapması hâlinde daha geniş bir deniz yetki alanına sahip olacağı, GKRY ile yaptığı anlaşmada 11.500 km² deniz alanı kaybı olduğu ifade edilmiştir¹¹ (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020b).

Şekil 2: GKRY-Mısır Deniz Yetki Alanı Anlaşması Sınırları, GKRY'nin Diğer Devletlerle Anlaşma Sınırları

Kaynak: Yeni Şafak, 2018, 2019.

¹⁰ Yaklaşık 508 km.

¹¹ "...2003 yılında GKRY ile imzaladığı anlaşma ile 11.500 km²'den vazgeçen Mısır..."

Bu durum Mısır Temsilciler Meclisi’nde eleştirilmiş, anlaşmanın iptali için bir kanun taslağı dahi oluşturulmuştur (Ekathimerini, 2013). GKRY’nin 2007’de Lübnan, 2010’da ise İsrail ile yaptığı MEB anlaşmaları için de, ortaya konulan sınırlandırmanın bölgedeki diğer devletlerin aleyhine sonuçlar oluşturduğu şeklinde benzer eleştiriler yapılmıştır. Lübnan ile GKRY arasında yapılan 2007 tarihli deniz sınırlandırma anlaşmasının, Türkiye’nin ve KKTC’nin muhalefeti sonucu yıllarca Lübnan Meclisi’nde askıda beklemesinin ardından, 26 Kasım 2025 tarihinde tekrar imzalanması sonucunda bu konu tekrardan gündeme gelmiş, KKTC’nin ve diğer devletlerin deniz alanının gasp edildiği tekrardan vurgulanmıştır (KKTC Dışişleri Bakanlığı, 2025).

Türkiye ile Libya’nın uluslararası otoritesi olarak kabul edilen Ulusal Mutabakat Hükümeti arasında, iki devlet arasındaki çapraz deniz alanları için yapılan 2019 yılındaki sınırlandırma anlaşması da bu açıdan büyük önem arz etmektedir. Bu anlaşma ile birlikte Libya, Yunanistan ile yapacağı teorik anlaşmaya göre yaklaşık 16.700 km² daha fazla deniz alanı elde etmiştir. Anlaşma, Türkiye’nin sadece dikey alanlarda değil, çapraz (diyagonal) alanlarda hak ilan ettiği ilk anlaşma olarak bölgede yenilik yaratmış ve Yunanistan’ın bölgede sahip olduğu adaları kullanarak, bölgedeki devletler aleyhine deniz alanı elde etme çabalarını engelleyen hukuki bir adım olmuştur (Yaycı, 2020b).

Sonuç olarak, özel durumların varlığı açısından yapılacak bir değerlendirmede kıyı uzunlukları büyük önem taşımaktadır. Hakkaniyet ilkesinin uygulandığı birçok sınırlandırma uyuşmazlığına bakıldığında, Doğu Akdeniz’deki kıyı uzunluklarının da özel durum bir oluşturduğu görülmektedir. Bölgede özellikle Yunan Adaları’nın ve Kıbrıs Adası’nın kıyı uzunlukları bazı yapılacak değerlendirmede, Doğu Akdeniz’de uzun kıyılara sahip Libya, Türkiye ve Mısır gibi devletlerin aleyhine adaletsiz sonuçlar doğmasının önüne geçilmesi için bu durumların göz önüne alınması ve buna göre sınırlandırma yapılması gerekmektedir.

3.4.2. Adalar Sorunu Açısından Hakkaniyet Esaslı Yaklaşım

Sınırlandırma hukukunda benimsenen hakkaniyet temelli anlayış, adalar konusuna da tesir etmiştir. 1977 Kanal Adaları Davası’ndan bugüne 1985 Libya-Malta, 2009 Romanya-Ukrayna, 2012 Nikaragua-Kolombiya gibi farklı kararlarda adaların deniz sınırlandırmasında sahip olacağı etki konusu değerlendirilmiştir. Bu kararlardaki ortak nokta, adaların kara ülkesi gibi değerlendirilmesi ile ilgili maddedeki kuralın mutlak olmadığı ve adaların özelliklerine göre değerlendirilmesi gerektiğidir. Önceki bölümlerde değinildiği gibi, bu özelliklerden en önemlileri; kıyı uzunlukları, adanın bulunduğu konum ve madde metninde yer aldığı üzere yaşama elverişlilik ve ekonomik kapasitedir.

Doğu Akdeniz’de yer alan çok sayıda ada, bölge açısından özel bir durum oluşturmaktadır. Bu adaların çoğu tek bir devlete ait olup, deniz çevresinde geniş bölgelere yayılmış durumdadır. Doğu Akdeniz’deki deniz sınırları açısından “Menteşe Adaları” olarak adlandırılan ada grubu ve Girit Adası özellikle önemli konumdadır.

Şekil 3: Önemli Yunan Adaları'nın Bölgeye Olan Yaklaşık Uzaklıkları

Kaynak: Arıcan, 2025; Google Maps, 2025.

Üç aşamalı yöntem uygulanırken, somut uyuşmazlık açısından bakılacak en önemli unsur, uyuşmazlığın genel ilkelerden sapma gerektiren özel bir duruma sahip olup olmadığıdır. Doğu Akdeniz'deki adalar açısından bakıldığında, bölgenin özel bir durumu olduğu net olarak görülmektedir. Örneğin, Türkiye'nin Kaş bölgesi açıklarında yer alan Meis Adası Yunanistan kara ülkesine yaklaşık 517 km, Türkiye kıyılarına ise 2,8 km uzaklıkta olan, 12 km² yüzölçümüne sahip bir ada olarak, bölgede adaların yarattığı dengesizliği net olarak ortaya koymaktadır. Yine Türkiye ile Yunanistan arasında Türkiye'ye çok daha yakın konumda olan Rodos ve Kerpe gibi birçok ada mevcuttur. Yunan tarafının iddialarına bakıldığında, Meis Adası da dâhil olmak üzere tüm adalara tam etki tanınması gerektiği ve bölgede özel bir durumun bulunmadığı, Türkiye'nin bu konudaki iddialarının uluslararası hukuka aykırı nitelikte olduğu savunulmaktadır.

Yunanistan'ın bu iddiaları hakkaniyet ilkesi temelinde değerlendirildiğinde; güncelliğini yitirmiş olan eski deniz alanı sınırlandırılması anlayışına uygun düştüğü ve bu konuda benimsenen güncel anlayışa aykırı kaldığı görülmektedir. 1958'deki ilk deniz hukuku sözleşmesi, kıta sahanlığı için eşit uzaklık temelinde bir sınırlandırma anlayışı benimsemiş ve adalara tam etki öngörmüştür. Ancak bu düzenlemelere rağmen, sözleşmenin uygulandığı süreçte ortaya çıkan uyuşmazlıklarda UAD ve Tahkim Mahkemeleri tarafından birçok farklı kararda adalara tam etki tanınmamış ve orantılılık gözetilmiştir. 1982 BMDHS'de ise hakkaniyet anlayışı lafzi olarak da sözleşmeye işlenmiştir. Dolayısıyla, 1958 Cenevre Sözleşmeleri'nin uygulandığı dönemde dahi geçerliliği tartışılacak olan Yunanistan'ın eşit uzaklık temelli iddialarının, BMDHS ile birlikte mevcut güncel anlayışa aykırı nitelikte olduğu açıktır.

Bu konuda verilebilecek en güncel örneklerden biri, UAD'nin 2012 tarihinde karara bağlamış olduğu Nikaragua-Kolombiya deniz yetki alanı uyuşmazlığıdır. Bu kararda Divan, Nikaragua ve Kolombiya'nın arasında bulunan San Andres Adaları'nın aidiyetini ve deniz yetki alanı üretme etkisini tartışmıştır. Divan bölgedeki adaların aidiyetinin Kolombiya'ya ait olduğuna karar vermiştir (ICJ, 2012, para. 130).

Şekil 4: Nikaragua-Kolombiya Deniz Sınırı Haritası

Kaynak: Arıcan, 2025; RioTimesOnline, 2023.

Kolombiya dava sürecinde, deniz yetki alanlarının BMDHS'deki genel kurala göre adalardan itibaren başlaması gerektiğini ve bu hattan itibaren¹² ortay hat belirlenmesi gerektiğini iddia etmiştir (Açıkgönül, 2014). Divan yaptığı yargılamada, üç aşamalı yöntemi uygulamış ve yine adaların söz konusu olduğu 1985 ve 2009 tarihli davaları da belirterek çakışan deniz yetki alanı iddialarında bu yöntemin bir norm hâline geldiğini ifade etmiştir (ICJ, 2012, para. 190). Divan, iki devlet arasında geçici bir ortay hat belirlendiğinde adaların karşı devletin alanında kaldığı durumların özellikle gözetileceğini belirtmiş ve 1977 İngiltere-Fransa Uyuşmazlığı hakkındaki Tahkim Mahkemesi kararına atıf yaparak Kanal Adaları'nı örnek göstermiştir (ICJ, 2012, para. 198). Sonuç olarak Divan, bölgedeki San Andres adalarının konum ve nitelik itibarıyla sınırlandırmada tam etki yaratması hâlinde adaletsiz bir paylaşım olacağına karar vererek bölgede özel bir durum olduğunu belirtmiş, Kolombiya'ya ait olduğunu belirlediği bazı ada (veya adacık) tam etki vermemiş ve bunları ayrı bir sınırlandırma rejimine tabi tutmuştur (ICJ, 2012, para. 237-238). Sonuç olarak Divan, Nikaragua kara ülkesi kıyılarına San Andres Adaları'na göre üç kat daha fazla etki tanıyarak devletler arasındaki ortay hattı buna göre tekrar düzenlemiştir (ICJ, 2012, para. 236; Açıkgönül, 2014).

Nikaragua-Kolombiya Kararı'nda da görüldüğü üzere, Filfla Adası gibi nadir örnekler dışında adalara sınırlandırmada etki tanındığı, ancak bu etkinin farklı kriterlere göre sınırlandırıldığı görülmektedir (ICJ, 2012, para. 232-236). Divan'ın Nikaragua-Kolombiya kararı, Doğu Akdeniz açısından önemli bir örnek arz etmektedir. Zira bu uyuşmazlık Doğu Akdeniz'de Yunanistan ve Türkiye arasındaki, odak noktası bölgedeki Yunan Adaları olan uyuşmazlığa büyük benzerlikler taşımaktadır.

Divan'ın bu kararı ve kararında belirttiği 1985, 2009 tarihli kararlarda çizilen içtihatlar göz önüne alındığında, Doğu Akdeniz'deki adalar açısından yapılacak değerlendirmede bölgede özel bir durum olduğu kabul edilmelidir. Bölgede yapılacak olan sınırlandırmada, Meis Adası gibi anakaraya çok uzak ve karşı kıyıya çok yakın konumda bulunan adalara, 1985 tarihli Libya-Malta Davası kararında Filfla Adası örneğindeki gibi etki tanınmamalı, diğer adaların da konumlarına, kıyı uzunluklarına, büyüklükleri ve ekonomik kapasitelerine göre ayrı ayrı değerlendirme yapılmalı ve üç aşamalı yöntem bunlar göz önüne alınarak bölgede tatbik edilmelidir.

Üç aşamalı yöntem uygulanırken, özellikle Kerpe, Rodos ve çevresinde Türkiye'ye yakın konumda bulunan adalara tanınan etkinin, Türk kara ülkesinin sınırlarının içinde kalması itibarıyla göz ardı edilmesi veya Türk kıyılarına oranla büyük ölçüde sınırlandırılması, devletlerin kara ülkeleri arasında eşit uzaklığa

¹² Kolombiya ve Nikaragua'nın sınır iddiaları haritada sırasıyla yeşil ve kırmızı çizgi ile gösterilmektedir.

göre belirlenecek geçici ortay hattın buna göre yapılandırılması güncel anlayışa uygun bir çözüm oluşturacaktır. Zira Türkiye, bölgede en uzun kıyılara sahip devletlerden biri olup, aynı zamanda bölgedeki Yunan Adaları'nın büyük bir kısmı Türkiye ile Yunanistan arasında çizilecek geçici ortay hattın Türkiye tarafında kalmaktadır. Hakkaniyet ilkesi göz önüne alınarak yapılacak sınırlandırmada hem adaların konumu hem de kıyı uzunlukları açısından Türk kıyılarına üstünlük tanınması gerektiği konusunda kuşku bulunmamaktadır.

3.5. Gerçekçi ve Uygulanabilir İddiaların Ortaya Konulması ve Faydanın Ortaklaştırılması: Ortak Kalkınma Bölgesi Modeli

Doğu Akdeniz'deki sınır uyuşmazlıklarının, önceki bölümlerde incelendiği gibi birçok coğrafi ve siyasi sebebi bulunmaktadır. Ancak bu uyuşmazlıklarının temelinde yatan önemli sebeplerden biri de bazı bölge yönetim ve devletlerinin gerçeklikten ve çözüme varma iradesinden uzak, maksimalist iddialarda bulunmasıdır. Özellikle Yunanistan ve GKRY, savunduğu gerçeklikten uzak nitelikteki egemenlik iddialarıyla çözüme ulaşmasını zorlaştırmaktadır. Yunan-GKRY bloğu, iddialarına Türkiye ve KKTC tarafından itiraz edildiğinde bu devletleri uluslararası hukuktan uzak durmakla suçlamakta ve özellikle Türkiye'nin BMDHS'yi imzalamaktan çekindiğini öne sürmektedir (Yaycı, 2012; Acer, 2021).

Doğu Akdeniz gibi nispeten dar bir deniz alanında, geniş deniz yetki alanları öngören hukuki rejimler esas alınarak yapılacak sınırlandırmalarda, devletlerin deniz alanlarının bir kısmından karşılıklı olarak feragat etmesi gerekecektir. Zira bölgedeki sınırlı deniz alanında, tüm kıyı devletlerinin 200 deniz mili genişliğinde yetki alanı sahibi olması mümkün değildir. Sınırlandırma hukukunun doğasında da bu durum bulunmakta, devletlerin feragat edecekleri bu alanın orantılı ve adalete uygun olarak belirlenmesi amacı güdülmektedir.

Yunanistan'ın tezlerine bakıldığında, deniz sınırlarının Yunan kara ülkesine çok uzak konumda bulunan adalardan başlayarak eşit uzaklığa göre belirlenmesi konusundaki tezleri hem gerçeklikten uzak nitelikte hem de güncelliğini yitirmiş durumdadır. Yunan tarafının bu anlayışı, bölgede sadece Türkiye ve KKTC'nin değil, Libya gibi diğer kıyı devletlerinin de aleyhine sonuçlar doğurabilecek niteliktedir. Yine GKRY'nin adanın fiziki kontrolüne sahip olmadığı kuzey kısmını da kapsayacak şekilde, adanın tümünün tek temsilcisi sıfatını üstlenerek öne sürdüğü iddialar ve kıyı uzunluğu önemli derecede kısa olmasına rağmen tam deniz yetki alanı talepleri de gerçeklikten uzak anlayışlar olarak değerlendirilebilir.

Yunanistan ve GKRY tarafının bu tezleri, Doğu Akdeniz'deki uyuşmazlığa da benzer yönleri bulunan Nikaragua-Kolombiya uyuşmazlığına uygulanan Divan uygulaması ışığında değerlendirildiğinde; uyuşmazlığın Divan'ın önüne gelmesi hâlinde üç aşamalı yöntem kullanılarak çözümleneceği ve bu çözümde bölgedeki Yunan Adaları'nın bazılarında hiç etki tanınmayacağı veya verilecek etkinin büyük ölçüde sınırlanacağı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Kıbrıs Adası'nın, özellikle kıyı uzunluğu göz önüne alındığında, bölgede karşılıklı şekilde uzun kıyıları bulunan kıyı devletlerinin haklarını ihlâl etmemesi için deniz yetki alanının sınırlanması gerektiği de anlaşılmaktadır.

Güncel içtihatlar bu şekilde iken, bölgedeki bazı yönetim ve devletlerin güttüğü gerçeklikten uzak ve maksimalist yaklaşımlar, bölgedeki uyuşmazlığın çözülmesi önünde büyük bir engel oluşturmaktadır. Yunanistan ve GKRY'nin yanı sıra, Türkiye ve KKTC'de dâhil olmak üzere bölgedeki tüm devletlerin tezlerini oluştururken gerçekçilik ve uygulanabilirliği göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. BMDHS'den sonra benimsenen anlayış ve güncel içtihatlar, Türk tarafının iddialarına daha uygun bir niteliğe kavuşmuş ve savunulan tezleri kuvvetlendirmiştir. Bu gelişimler ışığında, deniz sınırlandırmasının doğasından kaynaklandığı şekilde, sınırlandırmanın belirli bir deniz alanından feragat etmeyi içerdiği de göz önüne alınarak beklentiler revize edilmeli, maksimalist anlayışlardan uzaklaşılmalı ve bölgenin ortak faydası ön plana alınmalı, tezler oluşturulurken uluslararası hukuk için vazgeçilmez nitelikteki mütekabiliyet ilkesi de gözetilmelidir (Dost, 2016). Doğu Akdeniz, çok devletli yapı ve coğrafi şartlar itibarıyla bölge devletlerinin birlikte çalışmasını ve uygulanabilir, hakkaniyetli ve gerçekçi beklentiler ile sınırlarını müzakere etmesini gerektiren bir bölgedir. BMDHS'de de belirlendiği gibi devletler arasında çözümler için ilk olarak iş birliği ve anlaşma yolu öngörülmüş, bu şekilde belirlenen sınırlar olduğu takdirde diğer çözümlerin işletilmesine gerek kalmayacağı belirtilmiştir.¹³ Müzakere yöntemi ile anlaşmaya varılamazsa, üç aşamalı yöntem ile belirlenen kuralların uygulanması ve hakkaniyet esaslarına göre bölgede sınırlandırma yapılması gerekmektedir.

Bölgedeki uyuşmazlıklar sebebiyle, devletlerin çoğu bölgenin zengin kaynaklarından gereğince yararlanamamaktadır. Bu çözümsüzlüğün oluşturduğu ekonomik kaybı önlemek ve devletleri ortak

¹³ BMDHS Madde 74 ve 83'te anlaşmalar, devletlerarası uyuşmazlıklarda ilk çözüm olarak gösterilmiş ve teşvik edilmiş, diğer çözümlerin ancak anlaşmaya varılamazsa işletileceği belirtilerek devletlere esneklik tanınmıştır. "...İlgili devletler arasında yürürlükte olan bir anlaşma varsa, kata sahanlığının sınırlandırılmasına ilişkin sorunlar bu anlaşmaya uygun olarak çözümlenecektir..."

çözümde buluşmak için teşvik edecek bir çözüm, bölgede doğalgaz başta olmak üzere hidrokarbon kaynaklarının değerlendirilmesi amacıyla bir ortak kalkınma alanı ve konsorsiyum oluşturulmasıdır. Bölgedeki tartışmalı alanlar bloklara ayrılarak, üzerinde sınır ilan etme hakkı olan devletler arasında idareler kurularak, bu blokların uzman şirketlere lisanslanması suretiyle hidrokarbon kaynakları çıkarılabilir. Faydaların ortaklaştırılması amacını güden bu çözüm yolu, bölge devletlerine ekonomik katkı sağlayacağı gibi, devletleri müzakere masasında da buluşturarak ortak çözüme varılmasına da katkıda bulunacaktır.

Malezya ve Tayland arasında bulunan Siyam Körfezi’ndeki deniz alanları üzerinde iki devletin de üzerinde kıta sahanlığı iddiasında bulunulan 7250 km² genişliğinde, doğalgaz açısından zengin bir deniz alanı bulunmaktadır. Devletler bu alanın nasıl bölüşüleceği konusunda uzun yıllar boyunca bir anlaşmaya varamamıştır. Bu durumdan kaynaklı olan potansiyel ekonomik kaybın giderilmesi amacıyla iki devlet arasında 1979 yılında uzlaşma belgesi imzalanmış, taraflar arasında 11 yıl boyunca süren müzakereler sonucunda 1990 yılında “Malezya-Tayland Ortak Kalkınma Bölgesi” kurulması için anlaşmaya varılmıştır (Schofield, 2009). İki devlet arasındaki bu alanın yönetimi amacıyla “Malezya-Tayland Ortak İdaresi (Malaysia-Thailand Joint Authority - MJTA)” kurulmuştur (MJTA, 2024). Üzerinde anlaşmaya varılan bu alan üç temel bloğa ayrılmış, bu ayrılan bloklar arama ve sondaj faaliyetleri için farklı şirketlere lisanslanmıştır. Bölgede 2005 yılından bu yana doğalgaz çıkarılmaktadır. İki devlet arasında oluşturulan bu çözüm sayesinde devletler, sınır iddialarını saklı tutmakla beraber, uyuşmazlıktan kaynaklanacak ekonomik kayıpları da önlemiştir. Buna benzer çözümler Güney Kore-Japonya gibi birçok farklı ülke arasında da uygulanmıştır (Schofield, 2009). Bu çözüm yoluyla Doğu Akdeniz’de farklı deniz alanlarının oluşturulması, bu alanların üzerinde hak ilan eden devletler arasında ortak idareler kurulması yoluyla hidrokarbon kaynaklarının değerlendirilmesi mümkündür. Böylece bölgedeki devletler deniz alanı iddialarını korumuş olacak, aynı zamanda bu konudaki çekinceleri sebebiyle ekonomik fayda elde etmekten de mahrum kalmayacaklardır. Ancak bu çözümün geçici nitelikte olduğu ve bölgede kalıcı bir çözümün bulunması yönünde teşvik edici bir ilk adım olduğu unutulmamalıdır.

Sonuç

Doğu Akdeniz, sahip olduğu coğrafi yapı, zengin enerji kaynakları ve değerli jeostratejik konumu itibarıyla deniz yetki alanlarının sınırlandırılması açısından en kritik bölgelerden biridir. Bölgedeki kıyı devletlerinin sayıca fazla olması, kıyı uzunlukları arasındaki büyük farklar bulunması, bölgede geniş alanlara yayılan ve çoğunlukla tek bir tarafa ait adaların bulunması, bölgenin sahip olduğu özel durumu göstermektedir. Bölgede coğrafi etkenlerden ayrı olarak, bölgenin ortasında yer alan Kıbrıs Adası’nın kendine özgü siyasi problemleri de bulunmaktadır.

UAD’nin ve diğer uluslararası mahkemelerin içtihatları, deniz sınırlandırma hukukunun katı kurallardan uzaklaşarak hakkaniyet temelli bir anlayışa geçtiğini göstermektedir. 1982 BMDHS’de yer alan “hakkaniyete uygun çözüm” ibaresi, bu dönüşümün hukuki temelini oluşturmuştur. Nihayetinde 2009 Romanya-Ukrayna davası ile sistematik hâle getirilen üç aşamalı yöntem, deniz sınırlandırmalarında kabul gören, aşamaları belirli olan bir usul haline gelmiş ve hakkaniyet ilkesi pratik bir yöntem kavuşmuştur.

Üç aşamalı yöntem ile birlikte, sınırlandırma kuralları belirli aşamalara bağlanmış ve sınırlandırmada öngörülebilirlik artmıştır. Bölge devletlerinin, öne sürdüğü tezleri hakkaniyet esaslı sınırlandırma anlayışı ve yöntemlere göre güncellemesi gerekmektedir. Yunanistan’ın tezlerinin 1958 yılında kabul edilen Cenevre DHS’lerinde esas alınan eşit uzaklık esaslı bir anlayış taşıdığı ve güncel içtihatlarla göre değerlendirildiğinde güncelliğini yitirdiği görülmektedir. Deniz alanlarının sınırlandırılması hukukundaki gelişmeler ile birlikte güncel anlayış, Türkiye’nin savunduğu tezlere daha uygun bir niteliğe kavuşmuştur. Bu durum özellikle UAD’nin en güncel deniz yetki alanı uyuşmazlığı kararlarından biri olan Nikaragua-Kolombiya kararında net olarak görülmektedir. İlgili kararda Türkiye’nin bölgedeki savunduğu en önemli pozisyonlardan biri olan adaların statüsü ve deniz yetki alanı üretme kabiliyetleri önemli bir yer edinmiş, San Andres adaları konumları ve diğer özellikleri itibarıyla değerlendirilerek bu adalara verilen deniz alanları önemli ölçüde sınırlandırılmıştır. Bu durum, Türkiye’nin özellikle Menteşe Adaları eksenindeki iddialarını kuvvetlendirmektedir.

Deniz sınırlandırma hukukunda oluşan hakkaniyet esaslı gelişmeler ve öngörülebilirliği arttıran yöntemlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, bölgedeki değişim rüzgarının Türkiye ve KKTC lehine estiği görülmekte; Türkiye’nin tezleri hakkaniyet ilkesini temel alan deniz alanları sınırlandırma hukukunun güncel içtihatlarıyla örtüşmektedir. Bölgedeki uyuşmazlığın çözülmesi için devletlerin eski anlayışlarını terk ederek hakkaniyet esaslı yeni anlayışa göre güncellemeleri, maksimalist anlayışlardan uzaklaşarak bölgedeki sorunun çözülmesi için gerçekçi beklentilerle iddialar ortaya koymaları gerekmektedir.

Bölgedeki coğrafi yapı ve Kıbrıs Adası'nın siyasi problemleri de göz önüne alındığında, bölgedeki uyuşmazlıkların çözülmesinin uzun bir süreye yayılması muhtemeldir. Bu nedenle bölgedeki mevcut durumun oluşturduğu ekonomik kayıpları önlemek ve devletleri ortak çözümde buluşmaları için teşvik etmek amacıyla bölgede geçici ortak kalkınma bölgeleri oluşturulabilir. Bu sayede devletler, Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon kaynaklarından uyuşmazlık tamamen çözümleninceye kadar yararlanacaklar, aynı zamanda bölgedeki hak iddialarını da sürdürebilme imkânı elde edeceklerdir. Bu çözümle beraber BM Antlaşması'nda uyuşmazlıkların çözümü için esas alınan barışçıl çözüm yolu işletilmiş olacak, geçici nitelikteki bu çözüm, bölgede kalıcı bir çözümün bulunması konusunda devletleri teşvik edecek ve bir uzlaşma ortamı oluşturacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Fatih Arıcan: %100.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Fatih Arıcan: 100%.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Arıcan, F. (2026). Hakkaniyet İlkesine Göre Doğu Akdeniz'de Münhasır Ekonomik Bölge Alanlarının Sınırlandırılması ve Ortak Kalkınma Bölgesi Modeli. *Mediterranean Social Studies Journal*, 3(1), 14-31. <https://doi.org/10.64412/MediTerra.2026.269>

Kaynakça

- Acer, Y., & Kaya, İ. (2019). *Uluslararası hukuk: Temel ders kitabı*. Seçkin.
- Acer, Y. (2021). *Uluslararası yargı kararları temelinde Ege ve Doğu Akdeniz'de sınırlandırma sorunları*. SETA.
- Açıkgönül, Y. E. (2014). Uluslararası Adalet Divanı'nın Nikaragua/Kolombiya kararının Türkiye'nin deniz uyuşmazlıklarına yansımaları. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 10(40), 1-34.
- Akkuş, B. (2023). Münhasır ekonomik bölge ve kıta sahanlığının deniz sınırlandırması sürecinde ilgili kıyılar ve ilgili alan kavramlarının değerlendirilmesi. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 27(2), 167-216.
- Arıcan, F. (2025). *Doğu Akdeniz'deki münhasır ekonomik bölge uyuşmazlıklarının Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti açısından hukuki değerlendirilmesi* [Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi].
- Başeren, S. H. (2013). *Doğu Akdeniz'de hukuk ve siyaset*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Bayram, M. H. (2015). Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin tartışmalı deniz yetki alanları. *Sahil Güvenlik Dergisi*, 25, 52-58.
- Bozkurt, E., Poyraz, Y., & Erdal, S. (2023). *Devletler hukuku*. Yetkin.
- Bowett, D. W. (1978). The arbitration between the United Kingdom and France concerning the continental shelf boundary in the English Channel and South-Western approaches. *British Yearbook of International Law*, 49(1), 1-29.
- Churchill, R. R., & Lowe, A. V. (1999). *The law of the sea*. Manchester University Press.
- Churchill, R. R., Lowe, A. V., & Sander, A. (2022). *The law of the sea*. Manchester University Press.
- Çetin, O., & Usluer, H. B. (2019). *Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin yetki alanları ve deniz sınırlandırmaları*. İçinde H. Çomak & B. Ş. Şeker (Eds.), *Akdeniz jeopolitiği* (Cilt 1, ss. 173-187). Nobel.

- Çomak, H., & Şeker, B. Ş. (2019). Doğu Akdeniz enerji jeopolitiği çerçevesinde devletlerarası donanma rekabeti ve küresel deniz gücü olma yarışı. İçinde H. Çomak & B. Ş. Şeker (Eds.), Akdeniz jeopolitiği (Cilt 2, ss. 1493–1503). Nobel.
- Dost, S. (2016). Milletlerarası hukukta mütakabiliyet ilkesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(2), 1–37.
- Dost, S. (2019). *Uluslararası hukukta adalet*. Yetkin.
- Ekathimerini. (2013). Egypt upper house okays bill scrapping Cyprus EEZ deal. <https://www.ekathimerini.com/news/149079/egypt-upper-house-okays-bill-scrapping-cyprus-eez-deal/>
- Globes. (2024). Israel's sovereign wealth fund accrues nearly NIS 6b. <https://en.globes.co.il/en/article-israels-sovereign-wealth-fund-accrues-nearly-nis-6b-1001481676>
- Google. (2025). *Google Maps* [Map]. Retrieved October 10, 2025, from <https://www.google.com/maps>
- Gündüz, A. (2013). *Milletlerarası hukuk: Temel belgeler örnek kararlar*. Beta.
- Horden, P., & Purcell, N. (2000). *The corrupting sea: A study of Mediterranean history*. Blackwell.
- International Court of Justice. (1985). *Case concerning the continental shelf (Libyan Arab Jamahiriya/Malta): Judgment* (June 2, 1985). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/68/068-19850603-JUD-01-00-EN.pdf>
- International Court of Justice. (2009). *Maritime delimitation in the Black Sea (Romania v. Ukraine): Judgment* (February 3, 2009). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/132/132-20090203-JUD-01-00-EN.pdf>
- International Court of Justice. (2012). *Territorial and maritime dispute (Nicaragua v. Colombia): Judgment* (November 19, 2012). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/124/124-20121119-JUD-01-00-EN.pdf>
- Karbuş, S. (2021). Key challenges facing the Eastern Mediterranean gas. *Insight Turkey*, 21(1), 115–140.
- Kılıç, A. (2011). 1571 yılındaki fetihten günümüze Kıbrıs gerçeği... *Yeni Çağ Gazetesi*. <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/1571-yilindaki-fetihten-gunumuze-kibris-gercegi-367313h.htm>
- KKTC Dışişleri Bakanlığı. (2025). Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ve Lübnan arasında münhasır ekonomik bölge sınırlandırma anlaşması imzalanması hk. <https://mfa.gov.ct.tr/tr/guney-kibris-rum-yonetimi-gkry-ve-lubnan-arasinda-munhasir-ekonomik-bolge-sinirlendirme-anlasmasi-imzalanmasi-hk/>
- Kökyay, F. (2021). Enerji güvenliği ekseninde Doğu Akdeniz gaz forumu. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 216–239.
- Kuran, S. (2022). *Uluslararası deniz hukuku*. Beta.
- Malaysia-Thailand Joint Authority. (2024). <https://www.mtja.org/home2>
- OffshoreWind. (2020). EastMed Pipeline Project seeks offshore EPCI players [Image]. <https://cdn.offshorewind.biz/wp-content/uploads/sites/6/2020/04/28130640/EastMed-pipeline-project-seeks-offshore-EPCI-players.jpg>
- Özgen, C. (2013). Doğu Akdeniz'de enerji güvenliğine yönelik bir girişim: Akdeniz Kalkanı Harekâtı. *Akademik Orta Doğu*, 8(15), 101–120.
- Rio Times. (2023). Nicaragua says fight continues after Hague ruling on maritime dispute with Colombia. <https://www.riotimesonline.com/brazil-news/mercosur/central-america/nicaragua-says-fight-continues-after-hague-ruling-on-maritime-dispute-with-colombia/>
- Rosenne, S., Nordquist, M., & Grandy, N. (1993). *United Nations Convention on the Law of the Sea 1982: A commentary* (Vol. 2). Martinus Nijhoff.
- Schofield, C. (2009). *Blurring the lines: Maritime joint development and the cooperative management of ocean resources*. Durham University.
- Shaw, M. N. (2018). *Uluslararası hukuk* (Y. Acer, İ. Kaya, M. T. Demirtepe, & G. E. Şimşek, Trans.). Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tanaka, Y. (2015). *The international law of the sea*. Cambridge University Press.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2007). No:18 – 30 Ocak 2007, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Doğu Akdeniz'deki ülkelerle deniz yetki alanlarını ilgilendiren ikili anlaşmalar yapma gayretlerini hk. https://www.mfa.gov.tr/no_18---30-ocak-2007_-guney-kibris-rum-yonetimi_nin-dogu-

akdeniz_deki-ulkelerle-deniz-yetki-alanlarini-igilendiren-ikili-anlasmalar-yapma-gayretlerini-hk_-tr.mfa

- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2011). No:216, 21 Eylül 2011 Türkiye–KKTC kıta sahanlığı sınırlandırma anlaşması imzalanmasına ilişkin dışişleri bakanlığı basın açıklaması. https://www.mfa.gov.tr/no_-216_-21-eylul-2011-turkiye_-kktc-kita-sahanligi-sinirlendirma-anlasmasi-imzalanmasina-iliskin-disisleri-bakanligi-basin-ac_tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2020a). SC-1, Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hami Aksoy’un EastMed projesine ilişkin anlaşmanın imzalanması hakkındaki soruya cevabı. https://www.mfa.gov.tr/sc_-1_-eastmed-projesine-ili%C5%9Fkin-anlasmanin-imzalanmasi-hk-sc.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2020b). No:165, 6 Ağustos 2020, Yunanistan ile Mısır arasında sözde deniz yetki alanları sınırlandırma anlaşması imzalanması hk. https://www.mfa.gov.tr/no_-165_-yunanistan-ile-misir-arasinda-sozde-deniz-yetki-alanlari-anlasmasi-imzalanmasi-hk.tr.mfa
- Turhan, A. (2016). Doğu Akdeniz ve Karadeniz’de meydana gelen kırılmalar ve Türkiye jeopolitiği. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 19–25.
- U.S. Geological Survey. (2010). Assessment of undiscovered oil and gas resources of the Levant Basin Province, Eastern Mediterranean (Fact Sheet 2010–3014). <https://pubs.usgs.gov/fs/2010/3014/pdf/FS10-3014.pdf>
- Yaycı, C. (2012). Doğu Akdeniz’de deniz yetki alanlarının paylaşılması sorunu ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 4(6), 1–70.
- Yaycı, C. (2020a). *Doğu Akdeniz’in paylaşım mücadelesi ve Türkiye*. Kırmızı Kedi.
- Yaycı, C. (2020b). Türkiye–Libya arasında imzalanan münhasır ekonomik bölge anlaşması’nın sonuç ve etkileri. *Kriter Dergisi*, 4(1), 34–37.
- Yeni Şafak. (2018). 572 yıllık enerji rezervi. <https://www.yenisafak.com/infografik/ekonomi/572-yillik-enerji-rezervi-12816>
- Yeni Şafak. (2019). İsrail yüzde 10’u kaptı. <https://www.yenisafak.com/gundem/israil-yuzde-10u-kapti-3517275>
- Yıldız, D. (2006). Akdeniz Havzası’nın hidrojeopolitiği ve Türkiye. İçinde TMMOB Su Politikaları Kongresi (ss. 616–628). TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası Yayınevi.
- Yurtseven, Y., & Adagideli, H. Ö. (2024). 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti’nin hukuki ve siyasi zemini. *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14, 603–633.
- Ziliotto, P. (2023). *La délimitation latérale des plateaux continentaux et des zones économiques exclusives post 2009* [Yüksek lisans tezi, Université Paris-Panthéon-Assas].

TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE SORUNLU ALACAK ÇÖZÜMLEME YÖNTEMLERİ: MEVZUAT VE LİTERATÜR TEMELLİ BİR DERLEME*

Non-Performing Exposures Resolution Methods in the Turkish Banking Sector: A Compilation Based on Legislation and Literature

Tarık YURTOĞLU¹

Öz

Sorunlu alacakların çözülmesi; finansal piyasaların istikrarı, kredi arzı ve ekonomik büyüme üzerinde etkileri nedeniyle küresel ölçekte önemi artarak kritik bir konu haline gelmiştir. AB ülkelerinde 2018’de uygulamaya konulan Türkiye’de ise 2021’de “Sorunlu Alacak Çözümleme Rehberi” ismi ile yayımlanan rehberle, sorunlu alacak yönetimine dair yeni düzenleyici bir yaklaşım benimsenmiştir. Sorunlu alacakların yönetimi, piyasa temelli çözüm araçlarını gerektiren özel bir ihtisas alanı olarak kabul edilmektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerde hukuki, yapısal konular ve karşılaşılan zorluklar ele alınarak çok boyutlu politikalar geliştirilmektedir. Bu çalışmada, sorunlu alacakların yönetim ve çözümüne ilişkin yürürlüğe konulan düzenlemeleri sistematik biçimde incelemekte ve akademik literatürde sorunlu alacak kavramının tanımsal çerçevesi açıklığa kavuşturulmaya çalışılmaktadır. Bunun yanı sıra güncel düzenlemeler ışığında sorunlu alacakların çözülmesinde kullanılan başlıca yöntemler değerlendirilmektedir. Çalışma ile sorunlu alacakların çözülmesi alanında politika yapıcılara, bankacılık sektöründeki profesyonellere, akademisyenlere uygulanabilir öneriler sunulması ve önerilerin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca borçları sorunlu hale gelen finansal tüketiciler açısından mevcut ödeme ve yeniden yapılandırma yöntemleri konusunda farkındalık sağlanması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sorunlu Alacak, Takipteki Krediler, Sorunlu Alacak Çözümleme Rehberi, Çözümleme Yöntemleri

Abstract

The resolution of non-performing exposures has become a critical issue on a global scale due to its significant impact on financial market stability, credit supply, and economic growth. While regulatory frameworks were introduced in European Union countries in 2018, Turkey adopted a new regulatory approach to non-performing exposure management with the publication of the Guidelines on Non-Performing Loan Resolution in 2021. The management of non-performing exposures is widely recognized as a specialized field requiring market-based resolution instruments. Particularly in developed economies, multidimensional policy frameworks have been designed by addressing legal, structural, and operational challenges associated with NPE resolution. This study systematically examines the regulations enacted with respect to the management and resolution of non-performing exposures and aims to clarify the conceptual framework of non-performing exposures as defined in the academic literature. In addition, in light of recent regulatory developments, the principal methods employed in the resolution of non-performing exposures are evaluated. The study seeks to provide applicable policy recommendations for policymakers, banking sector professionals, and academics in the field of non-performing exposure resolution, while also contributing to the further development of such recommendations. Furthermore, the study aims to enhance awareness among financial consumers whose debts have become non-performing regarding existing repayment and restructuring mechanisms.

Keywords: Non-Performing and Forborne Exposures, Non-Performing Loan, Guidelines on Management of Non-Performing and Forborne Exposures, Resolution Methods

Giriş

Bankacılık sektörünün en önemli gelir kalemlerinden birisi kredi ürünleridir. Kredinin geri ödenmemesi kredileri sorunlu alacağa dönüştürmektedir. Sorunlu alacakların artması banka bilançolarının bozulmasına, firmaların iflasına, ekonomik aktivitelerin negatif etkilenmesine, bireylerin psikolojilerinin kötüleşmesine hatta intiharlara varan sonuçların doğmasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla sorunlu

* Bu makale, yazarın devam eden doktora tezinin bir bölümünden türetilerek hazırlanmıştır.

¹ Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, tarik.yurtoglu@ogr.hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5324-6624

alacaklar meselesi; devletleri, firmaları, ekonomiyi, bireyleri ve toplumsal yaşamı doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir.

Dünyada sorunlu alacakların çözülmesi konusunun önemi artmaktadır. Avrupa Birliği ülkeleri başta olmak üzere Dünya'nın farklı ülkelerinde ve Türkiye'de denetim otoriteleri, bankacılık sisteminde sorunlu alacakların daha sağlıklı yönetilmesi amacıyla çözümleme yöntemlerini ortaya koyacak mevzuatlar/yönergeler yayımlamaktadır. Bankalar da organizasyon şemalarını, raporlamalarını, iş süreçlerini ve kadrolarını hukuki regülasyonlar ve politikalar ışığında düzenlemektedir.

Bu çalışma, nitel bir derleme olup literatür ve ilgili düzenleyici dokümanların incelenmesine dayanmaktadır. Amaç, sorunlu alacak çözümleme yöntemlerini kavramsal ve politika perspektifinden değerlendirmektir. Çalışmada ampirik veri toplanmamış; bunun yerine Türk bankacılık sektöründe sorunlu alacakların yönetimine ilişkin mevzuat, düzenleyici kurum rehberleri, yönetmelikler, ulusal ve uluslararası literatür ve akademik kaynaklar sistematik biçimde analiz edilmiştir.

Çalışmada, sorunlu alacak kavramı, takipteki krediler (NPL-Non Performing Loan), sorunlu riskler (NPE-Non Performing Exposures) kavramları ve çözümleme yöntemlerini içerir ulusal ve uluslararası makaleler, dergiler, tezler, konferanslar, düzenleyici kurumların ve bankaların yayımladığı raporlar taranmıştır. Dünyada sorunlu alacak çözümleme yöntemlerine ilişkin 1930'lu yıllarda başlayan Türkiye'de ise 2002 tarihinde İstanbul Yaklaşımı ile hız kazanan ve günümüze kadar yapılan hukuki ve idari düzenlemeler incelenmiştir.

Özellikle Avrupa Bankacılık Otoritesi'nin 31.10.2018 tarihinde yayımladığı ve 30.06.2019 tarihinde AB ülkelerinde kademeli olarak yürürlüğe girdiği "Guidelines on Management of Non-Performing and Forborne Exposures" başlıklı düzenlemesi ve BDDK tarafından 29.06.2021 tarihinde yayımlanan ve 30.06.2022 tarihinde Türk bankacılık sektöründe yürürlüğe giren "Sorunlu Alacak Çözümleme Rehberi" temel referans kaynakları olarak ele alınmıştır. Doküman incelemesi kapsamında sorunlu alacak kavramı, kredilerin sınıflandırma sistemi, kredi riskinin muhasebeleştirilmesi, sorunlu alacakların çözümleme yöntemleri betimsel analiz yaklaşımıyla değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada şu araştırma sorularına yanıt aramaktadır: Türk bankacılık sektöründe sorunlu alacakların çözülmesinde kullanılan yöntemler nelerdir? Bu yöntemlerin daha etkin kullanılması için neler yapılmalıdır? Bununla birlikte sorunlu alacaklar ile ilgili idari ve hukuki düzenlemeler araştırılarak ve sorunlu alacak kavramının literatürdeki tanımına dair literatürdeki tartışmalar incelenerek kavrama açıklık getirilmektedir. Çalışma ile sorunlu alacakların çözülmesi alanında politika yapıcılara, bankacılık sektöründeki profesyonellere ve akademisyenlere uygulanabilir öneriler sunulması ve geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca borçları sorunlu hale gelen finansal tüketiciler için de alternatif ödeme yöntemleri konusunda farkındalık sağlanması hedeflenmektedir.

2. Bankacılık Sektöründe Kredi ve Sorunlu Alacak Kavramı

Sorunlu alacak kavramını sağlıklı değerlendirilebilmek için öncelikle kredi kavramına, kredinin muhasebeleştirilme mantığına ve takipteki krediler kavramına açıklık getirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bankaların, riske maruz kalabileceği en önemli finansal enstrümanlardan birisi kredilerdir. Kredilerin geri dönüşlerinde yaşanan sıkıntılar, kıt kaynakların etkin kullanılmaması sonucunu doğurabilmektedir (Erdem, 2018, p. 28).

2.1. Kredi Kavramı

Bankalarca ödeme işlemleri, para transferi, çek, senet gibi çeşitli finansal ürünler vasıtasıyla para akışına aracılık edilmektedir (Battal, 2004, s. 15). Finansal sistemin en etkili fon aktarım aracı kredi ürünleridir. Krediler, ulusal ve uluslararası düzeyde finans, sermaye ve reel piyasaları etkilemektedir. Dolayısıyla kredilerin yönetimi, sorunlu hale gelmesi, faiz oranlarının değişimi gibi birçok etmen ekonomik aktivitelerin seyrini belirleyebilmektedir (Baş vd., 2022, s. 13).

Kredi sözcüğü, Latince'de "credere" kelimesinden türetilmiş olup güvenmek anlamına gelmektedir (Bulut, 2002, s. 1). Türk Dil Kurumu Sözlüğüne göre ise kredi; "1- Borç ödemede güvenilir olma durumu, 2- Ödünç alınan veya verilen mal, para, 3- Güven, saygınlık, itibar" olarak tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, 2023). Literatürde farklı tanımlamalar bulunsa da genel itibarıyla kredi; "geri ödeyeceği konusunda kendisine güven duyulan gerçek veya tüzel kişilere belirli bir bedel (faiz ve/veya komisyon) karşılığında ve belirli bir süre ile ödünç para verilmesi veya bu kişiler lehine bir işin yapılması, edimin yerine getirilmesi ya da bir borcun ödenmesi konularında garanti verilmesi" işlemi olarak tanımlanmaktadır (Kaban vd., 2016, s. 231). 5411 sayılı Bankacılık Kanunu 48. maddesinde kredi kapsamına girecek ürünler; "nakdi krediler, gayrinakdi krediler, tahvil ve benzeri sermaye piyasası araçları,

varlıkların vadeli satışından doğan alacaklar, ters repo işlemlerinden alacaklar, vadeli işlem ve opsiyon sözleşmeleri nedeniyle üstlenilen riskler, ortaklık payları, taşınmaz, ekipman veya emtia temini veya finansal kiralama, mal karşılığı vesaikin finansmanı...” olarak açıklanmaktadır.

2.2. Sorunlu Kredilerin Muhasebeleştirilmesi

Türk bankacılık muhasebe sisteminde, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) tarafından yürürlüğe konan Tek Düzen Hesap Planı (THP) kullanılmaktadır (Eken & Selimler, 2015, s. 53). Bankalar, sürdürülebilir karlılıklarını devam ettirmek ve gelecek vizyonlarını şekillendirmek adına bilançolarını etkin yönetmelidir. Bilanço, bir işletmenin belli dönemdeki aktif ve pasif değerlerini ortaya koyan mali tablo olarak ifade edilmektedir (Bierman, 2010, s. 30).

Tablo.1 Banka Bilançosu

	AKTİF	PASİF
BİLANÇO HESAPLARI (BİLANÇO İÇİ)	0-DÖNEN VARLIKLAR	3-MEVDUAT VE DİĞER YABANCI KAYNAKLAR -Genel Karşılıklar
	1-KREDİLER -Krediler (Nakdi Krediler) -Takipteki Krediler -Özel Karşılıklar (-)	4-ÖZKAYNAKLAR -Kar -Zarar
	2-YATIRIM AMAÇLI DEĞERLER VE DİĞER AKTİFLER -Kredi Faiz Tahakkuk ve Reeskontları	
GELİR TABLOSU HESAPLARI	6-FAİZ GİDERLERİ	5-FAİZ GELİRLERİ -Kredilerden Alınan Faizler -Takipteki Hesaplardan Alınan Faizler
	8-FAİZ DIŞI GİDERLER -Karşılık ve Değer Düşme Giderleri	7-FAİZ DIŞI GELİRLER -Geçmiş Yıl Giderleri Düzeltme Hesabı
BİLANÇO DIŞI HESAPLAR	9-BİLANÇO DIŞI HESAPLAR -Yakın İzlemedeki Krediler -İptal Edilen Faizler (TOA) -Kredi Limitleri/Teminatları -Gayrinakdi Krediler	

Kaynak: Selimler, 2015, s. 153.

Banka bilançosu yukarıda tabloda belirtilen kalemlerden oluşmaktadır. Bilanço içi ve bilanço dışı kalemlerin sonucunda oluşacak gelirler ve giderler, gelir tablosunda muhasebeleştirilerek banka karlılıkları hesaplanmaktadır (İbiş vd., 2018, s. 93-95). Bankalar tarafından piyasaya sağlanan fon, banka bilançosunun aktif tarafındaki 1- Krediler hesabında izlenmektedir.

5411 sayılı Bankacılık Kanunu'nun BDDK'ya verdiği yetki dahilinde “Bankalarca Krediler ve Diğer Alacakların Niteliklerinin Belirlenmesi ve Bunlar İçin Ayrılacak Karşılıklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında” 01.11.2006 tarih/26333 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan yönetmelik ile karşılık ayırma usulleri belirlenmiştir (Demirkan, 2022, s. 45-46).

Tablo 2. Karşılıklar Yönetmeliğine Göre Kredilerin Sınıflandırılması

Grup	Karşılık Grubu	Ödemede Gecikme Süresi	Niteliği
------	----------------	------------------------	----------

1-Standart Nitelikli Krediler	Genel Karşılık	30 güne kadar	Kredilerin anapara ve faiz ödemelerinin süresinde yapıldığı ve borçlunun kredi değerliliğinde zayıflama olmadığı krediler
2-Yakın İzlemedeki Krediler		30-90 gün	Borçluların ödemelerinde sorun olmayan fakat kredi değerliliğinde zayıflama ve olumsuz gelişmeler gözlemlenmesi muhtemel krediler
3-Taahsil İmkânı Sınırlı Krediler	Özel Karşılık	90-180 gün	Kredi değerliliğinde zayıflama olmuş krediler
4-Taahsili Şüpheli Krediler		180-365	Kredi değerliliği zayıflamakla birlikte zarara döndüğü kesin gözüyle bakılmayan krediler
5-Zarar Niteliğindeki Krediler		1 yıl üzeri	Taahsili mümkün gözükmeyen, tamamen zafiyete uğramış krediler

Kaynak: Selimler, 2015, s.153

Bankalar, kredileri tahsil edilebilme kabiliyetine ve müşterilerinin kredi değerliliğine göre kredilerini ve diğer alacaklarını, muhasebe sistemlerinde sınıflandırarak izlemek zorundadır. Kredileri niteliklerine göre sınıflandırma 5 grupta yapılmaktadır. 1. ve 2. grupta belirtilen krediler canlı kredi sınıfında iken 3, 4 ve 5. gruptaki krediler donuk alacaklar sınıfında değerlendirilmektedir. Sınıflandırma çerçevesinde; 1. ve 2. gruptaki kredilere genel karşılık ayrılırken 3, 4 ve 5. gruptaki kredilere ise özel karşılık ayrılmaktadır. Genel karşılık kavramı daha çok gelecekteki belirsizlikler ya da gelişmeler için ayrılan karşılıkları ifade ederken özel karşılıklar ise banka kredi portföyünde artık sorunlu hale gelmiş belirli alacaklar için kullanılmaktadır (Acar, 2000, s. 33).

TFRS 9 ile birlikte karşılık ayırma uygulamasında değişikliklere gidilmiştir (Us, 2020, s. 298). Yeni uygulamada öncekinden farklı olarak "Beklenen Kredi Zararı (BKZ)" hesaplaması uygulamaya konulmuştur. Daha önce sabit oranlar üzerinden hesaplanana genel ve özel karşılıklar, istatistiksel yöntemlerle belirlenen parametreler kullanılarak hesaplanmaya başlanmıştır (Köksal vd., 2020, s. 36).

Bankaların sorunlu kredilerinin yönetilmesi açısından kredilerinin sınıflandırılması ve karşılıklarının gerçeğe uygun ayrılması bankalar için önem arz etmektedir. Gerçeğe uygun karşılıkların ayrılmaması ve muhasebe denetimlerinin sağlıklı yapılması halinde bankaların karlılıkları doğrudan etkilenmektedir. Bununla birlikte bankanın bilançosundaki temerrüt riskine sahip bakiyenin sağlıklı hesaplanamaması bankaların risk yönetiminde zafiyete uğramasına sebep olabilmektedir.

2.3. Takipteki Krediler ve Sorunlu Alacak Kavramı

Bankacılık literatüründe takipteki krediler (Non Performing Loan-NPL); donuk alacaklar, donuk krediler, takipteki alacaklar, tasfiye olunacak alacaklar (TOA), batık krediler gibi farklı kavramlarla da isimlendirilmektedir. Yine literatürde takipteki kredilerin, doğrudan sorunlu alacak yerine kullanıldığı da görülebilmektedir. Aslında takipteki krediler, sorunlu alacak kavramının içerisinde sadece bir bölümü ifade etmektedir. Bu nedenle, kavramsal çerçevenin netleştirilmesi amacıyla öncelikle 'takipteki krediler' kavramı ele alınmaktadır.

Literatürde, takipteki krediler kavramı için küresel ölçekte geçerli ortak bir tanım bulunmadığı anlaşılmaktadır. Farklı kurum ve kuruluşlar farklı tanımlamalar yapabilmektedir. Uluslararası Finans Enstitüsü (1999) Kredi Kalitesi Çalışma Grubu; kredileri standart, izlenen, standart altı, şüpheli ve zarar olmak üzere beş gruba ayırmaktadır. Son 3 kategorideki kredileri anapara ve/veya faiz ödemesinin sırasıyla 90, 180 ve 365 günden fazla gecikmiş alacaklar olarak takipteki krediler sınıfında tanımlamaktadır (Krueger, 2002). Uluslararası Para Fonu; (a) anapara ve faiz ödemelerinin vadesi 90 gün veya daha fazla gecikmesi; (b) 90 günlük faiz ödemelerinin anaparaya yeniden yatırılması, yeniden finanse edilmesi veya devredilmesi; veya (c) vadesi 90 gün geçmiş bir ödeme olmasa bile kredileri yeniden sınıflandırmak için herhangi bir kanıt bulunması; durumundaki 3 senaryoyu takipteki krediler olarak ifade etmektedir (IMF, 2006). Basel Bankacılık Denetim Komitesi, borçlunun bankalara karşı kredi yükümlülüğünü 90 günden fazla geciktirmesini takipteki kredi olarak değerlendirmektedir (BCBS, 2006).

Takipteki kredilere dair ortak bir tanım bulunmasa da genellikle ödeme planındaki borç ödeme vadesinin 90 gün gecikmesi takipteki kredilerin en önemli ortak özelliklerindedir. Dolayısıyla batık kredilerin tanımı bazı açılardan ülkeler arasında farklılık gösterebilse de kavram dünya genelinde nispeten benzerdir (Berger & DeYoung, 1997, s. 855). Türkiye'de Kredilerin Sınıflandırılması ve Bunlar İçin Ayrılacak Karşılıklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğe göre donuk alacak:

Üç, dört ve beşinci grupta sınıflandırılan krediler, Kredi Riskine Esas Tutarın İçsel Derecelendirmeye Dayalı Yaklaşımlar ile Hesaplanmasına İlişkin Tebliğ uyarınca borçlusunun temerrüt ettiği kabul edilen krediler ve TFRS 9'a göre borçlunun temerrüdü dolayısıyla ömür boyu beklenen kredi zarar karşılığı uygulamasına tabi olan krediler

Olarak tanımlanmaktadır. Tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere Türkiye'deki takipteki kredi kavramı ile dünya literatüründeki takipteki kredi kavramları benzerlik göstermektedir. Ayrıca takipteki krediler kavramının yanı sıra "Sorunlu Riskler (NPE-Non Performing Exposures)" olarak isimlendirilen başka bir kavram daha bulunmaktadır. Bu kavram Avrupa mevzuatını göre NPL kavramını da içeren daha geniş bir kavram olarak tanımlanmaktadır. NPE kavramı; bilançodaki krediler dışında borçlanma senetlerine dair kredi risklerini, bilanço dışı kalemlerde yer alan (bankaca verilen garantiler, cayılabilir ve cayılamaz taahhütler vb.) riskleri de kapsamaktadır (Çanga Belber, 2025, s. 41). Avrupa Bankacılık Otoritesi (EBA), sözleşmeye uygun olarak borçlularca geri ödeme taahhütlerinin yerine getirilmemesini NPL olarak tanımlarken, vadesi 90 gün geçen riskler ve vadesi geçme süresine/tutarına bakılmaksızın borçlunun borçlarını geri ödeyemeyeceğinin değerlendirildiği riskleri NPE olarak ifade etmektedir (EBA, 2023).

Literatürde NPL, NPE ve sorunlu alacak kavramlarının birbirinin yerine kullanılabilirdiği görülmektedir. Avrupa Bankacılık Otoritesi tarafından sorunlu alacakların yönetimine ilişkin Avrupa bankalarına yönelik 31.10.2018 tarihinde yayımlanan uygulama rehberi ile sorunlu alacak kavramı, takipteki kredi kavramından daha geniş anlamda değerlendirilmeye başlamıştır. Avrupa Bankacılık Otoritesi; "Guidelines On Management Of Non-Performing And Forborne Exposures" başlığıyla rehberi yayımlamıştır. Başlıkta yer alan "non performing" terimi literatürde belirtildiği şekilde takipteki krediler ile aynı anlamda tanımlanırken, "forborne exposures" kavramı literatürde tanım içerisine yeni eklenmiştir. Forborne exposure; Finansal Güçlük Nedeniyle Yapılandırılan Krediler (FBE) olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye'de ise BDDK tarafından bankaların yeniden yapılandırılmış ve donuk alacaklarını risk yönetim sistemleri kapsamında belirlemesi, izlemesi, çözümlemesi, alacaklardan dolayı edinilen varlıkları yönetmesi amacıyla 29.06.2021 tarih ve 9644 sayılı karar ile "Sorunlu Alacak Çözümleme Rehberi" yayımlanmıştır. Rehber Avrupa Bankacılık Otoritesi tarafından yayımlanan rehberden esinlenerek hazırlanmıştır. Rehberde "Sorunlu Alacak" tanımı Avrupa'da yayımlanan rehberde benzer nitelikte tanımlanmaktadır. Rehberde "Sorunlu Alacak" bankaların bilançolarındaki yeniden yapılandırılmış alacaklar ile donuk alacaklar olarak açıklanmaktadır. Bu kapsamda sorunlu alacak; yeniden yapılandırılmış alacaklar ile donuk alacaklarının toplamını ifade etmektedir. 1. ve 2. grupta belirtilen krediler canlı kredi sınıfında iken 3, 4 ve 5. gruptaki krediler donuk alacaklar sınıfında değerlendirilmektedir. Sorunlu alacak tanımı içerisinde yer alan donuk alacaklar; 3., 4. ve 5. gruptaki kredilerin tamamını kapsamaktadır.

Tanım içerisinde yer alan yeniden yapılandırılmış alacaklar kavramı ise 06.07.2021 tarih 31533 sayılı "Kredilerin Sınıflandırılması ve Bunlar İçin Ayrılacak Karşılıklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik" madde 7'de; "Canlı veya donuk alacaklar için uygulanabilen yeniden yapılandırma, kredi borçlusunun ödemelerinde karşılaştığı veya karşılaşması muhtemel olan «finansal güçlükler» nedeniyle borçluya tanınan ve geri ödeme sıkıntısı çekmeyen bir borçluya tanınmayacak olan «imtiyazları» ifade eder." şeklinde tanımlanmaktadır. Yeniden yapılandırılmış tanımlamasında, kredi borçlusunun ödemelerinde karşılaştığı veya karşılaşması muhtemel olan finansal güçlüklerden bahsedilmektedir. Sorunlu Alacaklar Çözümleme Rehberi madde 91'de sorunlu alacak değerlendirilirken "Alacağın, sözleşme şartlarının değiştirilmesinden/yeniden finansmanından önceki 3 ay içinde vadesini a) 30 günden fazla geçmiş olması, b) borçluya atanan içsel derecelendirme notunun kötüleşmesi/borçlunun temerrüt olasılığının artması, c) 3 ay boyunca izleme listesinde bulunması." şeklinde ifade edilen asgari üç koşulun gerçekleşmesinin göz önünde bulundurulması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca BDDK tarafından 02.03.2018 yılında yayımlanan genelge doğrultusunda finansal güçlük tanımının içeriği örneklendirilmektedir. Müşterilerin kredi hesapları üzerinde gerçekleştirilen ödeme planı güncelleme, vade uzatım, temdit vb. tüm işlemler yapılandırma olarak kabul edilmekte ve bu işlemlerin yapılmasından sonra müşteriler İkinci Grup Krediler (Yakın İzleme) altında sınıflandırılmaktadır.

Neticede sorunlu alacaklar tanımı içerisinde yer alan yeniden yapılandırılmış kavramı; donuk alacakların dışında canlı krediler içerisinde yer alıp yapılandırılmış ve aynı zamanda finansal güçlük tanımına uyan müşterileri kapsamaktadır.

Doktrinde sorunlu alacakların kavramsal çerçevesine rehberden farklı olarak Topçu (2023) ve Çanga Belber (2025) tarafından 2 ayrı tanımlama getirilmektedir. Her ikisinin de yaptığı tanımlamada rehberle aynı doğrultuda, donuk alacaklar sorunlu alacak kavramı içerisinde değerlendirilmektedir. Fakat Topçu tarafından yapılan sorunlu alacak tanımında;

Donuk alacaklara ilave hesap kat ihtarnamesine keşide edilmesine sebep veren gecikmelerin tümüyle giderilmediği müddetçe ihtarnameye konu edilmiş krediler ve yeniden yapılandırılıp yapılandırılmadığına bakılmaksızın 2. grupta sınıflandırılmakla birlikte başkaca işaretlerin (müşterinin karşılıksız çeklerinin yazılmaya başlaması, olumsuz piyasa istihbaratı vb.) varlığı sebebiyle borçlunun kredi değerliliğinin

gerilemesi neticesinde, kısmen veya tamamen geri ödenmeme riskinin ortaya çıktığına ve ödeme için teminatlara başvurulmamasının gerekeceğine kanaat getirilen krediler

Olarak ifade edilmektedir. Çanga Belber tarafından yapılan tanımlamada; “Donuk alacaklara ilave borçlunun kredi değerliliğinin bozularak borcun tümüyle ödenmeme ihtimalinin ortaya çıktığı krediler” olarak açıklanmaktadır. Her iki yazar tarafından ve Rehber’de yapılan sorunlu alacak tanımlamasındaki 3, 4 ve 5. sınıfta izlenen donuk alacakların sorunlu alacak kavramı içerisinde değerlendirilmesi gerektiği kısmına tarafımızca da katılmaktadır. Ancak 1. ve 2. sınıfta canlı hesaplarda izlenen kredilerdeki sorunlu alacakların belirlenme yöntemi ya da tanımı Rehber ve yazarlardan farklı değerlendirilmektedir.

Kanaatimizce de Rehberde yapılan sorunlu alacak tanımlaması; gerçek sorunlu alacak bakiyesinin tespit edilmesinde eksik unsurları barındırmaktadır. Bu kapsamda yapılandırma olup olmadığına bakılmaksızın donuk alacakların (3., 4. ve 5. grupta izlenen) sorunlu alacak olduğuna dair bir şüphe bulunmamaktadır. Yeniden yapılandırmış alacak tanımlamasında ise, yeniden yapılandırılan 1. ve 2. grupta canlı hesaplarda izlenen kredilerin sorunlu alacak olduğu anlaşılmaktadır. 1. grupta yer alan krediler, yapılandırıldığı takdirde Karşılıklar Yönetmeliği’nin madde 4/8 kapsamında 2. gruba aktarılma zorunluluğu bulunmaktadır. Dolayısıyla canlı hesaplarda yapılandırılmış krediler, otomatik olarak 2. grupta izlenmektedir. Yeniden yapılandırılmış kredilerin finansal güçlük nedeniyle yapılandırılması, finansal güçlük tanımının da objektif kriterlere göre belirlenmiş olması ve AB mevzuatlarıyla da uyum sağlanması sebepleriyle sorunlu alacak kavramının içerisinde tanımlanması gerektiği tarafımızca da düşünülmektedir. Fakat müşteri özelinde değerlendirme yapıldığında, bir müşterinin kredileri, yapılandırılmasa bile yapılandırılmış kredilerden daha fazla risk ihtiva edebilmektedir. Örneğin birçok bankada gecikmiş kredisi bulunan veya üretim kapasitesi azaldığı tespit edilen ancak kredileri yapılandırılmamış müşterinin kredileri, tanıma göre sorunlu alacak kapsamında değerlendirilmemektedir. Türk bankacılık sisteminde kredilerin sınıflandırılmasında “yakın izleme sınıfı” kredilerin riskliliklerinin izlenmesi açısından önem teşkil etmektedir. Zira yakın izleme, bankalar açısından sorunlu alacaklara giden yolda işaretlerin arttığı anlamına gelmektedir. Kanaatimizce sorunlu alacakların belirlenmesinde önce 1. grubun tamamen sağlıklı 2. grupta bazı kredilerin artık sorunlu alacak yoluna girdiği ve 3, 4, 5. grubun ise tamamen sorunlu olduğu sonucundan hareketle tedrici bir yöntem izlenmesinin daha sağlıklı olacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla bir kredinin sorunlu alacak olarak tanımlanması için öncelikle yakın izleme sınıfına alınması akabinde bir tanımlama yapılmasının daha doğru olacağı düşünülmektedir. Netice itibarıyla Rehberde belirtilen sorunlu alacak kavramındaki, “donuk alacaklar” ve “finansal güçlük nedeniyle yapılandırılmış krediler” tanımına katılmakla beraber bu tanımın eksik unsur barındırdığı, yakın izlemeye alınması koşuluyla Çanga Belber’in tanımında belirttiği “borçlunun kredi değerliliğinin bozularak borcun tümüyle ödenmeme ihtimalinin ortaya çıktığı krediler” kısmının da tanım içerisinde olması gerektiği değerlendirilmektedir. Çanga Belber kredilerin yapılandırılıp yapılandırılmadığına bakılmaksızın bütün canlı krediler için bu tanımı yaparken tarafımızca finansal güçlük nedeniyle yapılandırılmış kredilerin sorunlu alacak statüsünde değerlendirilmesi, bu alacaklara ilave önce yakın izlemeye alınması koşuluyla Çanga Belber’in tanımlamasının sorunlu alacak tanımlamasına eklenmesi gerektiği savunulmaktadır.

3. Türk Bankacılık Sektöründe Sorunlu Alacak Çözümleme Yöntemleri ve Kullanılan Yöntemler Üzerine Değerlendirmeler

Kredilerin sorunlu hale dönüşmesinde tek bir neden olabileceği gibi birçok nedenin bir araya gelmesi de söz konusu olabilmektedir. Firmaya özgü etkenler, sektöre özgü etkenler, siyasi ve ekonomik etkenler, banka yönetiminden ve kredi sürecindeki hatalardan kaynaklı etkenler kredilerin sorunlu alacaklara dönüşmesinde etkili olabilmektedir. Hiç şüphesiz ki kredilerin sorunlu hale gelmeden önleyici tedbirlerin alınması elzemdir. Önleyici tedbirlerin yeterli olmaması durumunda kredilerin sorunlu hale gelmesinden sonra sorunlu alacakların çözümlenmesine yönelik uygulamalar devreye girmektedir. Bu bölümde sorunlu alacak çözümleme yöntemleri olarak Rehber’de belirtilen yöntemlerle birlikte bankacılık sektöründe kullanılan diğer yöntemler de dahil edilerek geniş kapsamlı ele alınmaktadır.

Sorunlu alacakların çözümlenmesinde kullanılan yöntemlerin sınıflandırılması, ülkelerin yasal düzenlemeleri, idari kararlar ya da akademik çalışmalardaki bakış açısı farklılıkları sebepleriyle çeşitlilik arz etmektedir. Dolayısıyla literatürde tek bir sınıflandırma yapılamamaktadır. Dünyadaki karşılaştırmalı hukukta; banka odaklı (yerelleştirilmiş-decentralised) ve ülke odaklı (merkezileştirilmiş-centralized) (Dimri, 2024, s. 161); bilanço içi (on balance sheet) ve bilanço dışı (off balance sheet); borçlu odaklı (debtor focused) ve banka odaklı (bank focused); iç yönetim (internal management) ve dış yönetim (external management) şeklinde sınıflandırmalar yapılabilmektedir (Topçu, 2023, s. 65). Bütün bu sınıflandırmaların bir sistematiği ve kendi içerisinde tutarlılığı da bulunmaktadır. Fakat her bir yöntemin birbirleri ile bazı dosyalarda yoğun, bazı dosyalar da sınırlı ilişkisi olabilmektedir. Dolayısıyla kanaatimizce hangi çözümleme yönteminin hangi sınıfa gireceği yönünde net çizgiler çizilememektedir. Çalışmada, her bir çözümleme yönteminin kendine özgü koşullarının ve özelliklerinin daha net ifade edilebilmesi adına var olan çözüm

yöntemleri ayrı başlıklarda münferit çözümleme yöntemleri olarak ifade edilmektedir. Çalışmanın bütününde; herhangi bir yargı organı kararına göre tahsilat veya çözümleme yöntemi var ise hukuki süreçlerle çözümleme yöntemi bunun dışında kalan banka içi karar mekanizmasının yoğun olduğu çözümleme yöntemleri ise idari yolla çözümleme yöntemi olarak belirtilmektedir.

3.1. Hukuki Süreçlerle Tahsilat

Sorunlu Alacak Çözümleme Rehberi madde 77 tasfiye faaliyetleri başlığında; “Bir yeniden yapılandırma tedbirinin uygulanmasının mümkün olmaması veya yeniden yapılandırmadan fayda sağlanamayacağının anlaşılması halinde, söz konusu sorunlu alacak ile ilgili tasfiye faaliyetleri başlatılmalıdır...” hükmü ile yasal takip yolu çözümleme yöntemleri arasında sayılmaktadır. Rehber’in literatüre getirdiği en önemli anlayışlardan birisi, yasal takip öncesindeki tahsilat süreçlerinin öncelikli değerlendirilmesi ve etkin kullanılmasıdır. Rehber’de ayrıca madde 82’de yasal takip yollarının ortalama süresi ve maliyetlerinin analiz edilmesi vurgulanmaktadır. Böylelikle yasal takip maliyetinin yüksek olması ya da tahsilat sürelerinin uzun yıllar alması gibi verimli olmayacak yöntemlerin değerlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılabilmektedir.

Bankalar en uygun çözümleme yöntemlerini her bir dosya özelinde değerlendirmelidir. Borçlular ile iletişim kanallarının kapanması ve idari yollardan uzlaşma sağlanamaması durumlarında; kredilerin tasfiyesi yasal süreçlerin işletilmesi ile mümkün olabilmektedir. Hukuki süreçlerin işletilmesi yasal takip süreçleri devam ederken de borçluların müzakere masasına oturmasını sağlayabilecek yollardan birisidir (Topçu, 2023, s. 70). Yasal yollardan çözümleme sürecinde, İcrai Yollardan Tahsilat ve Dava Takip Yoluyla Tahsilat olarak çözümleme yöntemleri kullanılmaktadır.

İcrai Yollardan Tahsilat; İcra İflas Kanunu hükümlerine göre alacakların hukuki yollardan tahsil edilme yöntemidir. İcrai takip yollarında teminat yapısına göre hangi yolla icra takip işlemlerinin başlatılacağına karar verilmesi önem arz etmektedir. İcrai yollardan tahsilatta, İcra İflas Kanununa göre Genel Haciz Yoluyla Takip, Rehnin Paraya Çevrilmesi Yoluyla Takip, Kambiyo Senetlerine Özgü Haciz Yoluyla Takip işlemi olmak üzere üç ana yol belirlenmektedir (Üstündağ, 2004, s. 400).

Dava Takip Yoluyla Tahsilatta ise icrai yollardan sonuç alınmaması veya sınırlı sonuç alınması durumlarında dava yollarıyla izlenecek tahsilat yöntemlerine başvurulabilmektedir. Borçlular, mali durumları bozulmaya başladıktan sonra kredileri henüz takip hesaplarına aktarılmadan mal varlıklarını kaçırabilmektedir. Bankalar, erken uyarı mekanizmalarına rağmen borçluların bu işlemlerini tespit etmekte ya da amacını anlamakta güçlük çekebilmektedir. Bu durumda, icrai yollardan yasal takip işlemleri sonuçsuz kalabilmekte ve bankalar dava yoluyla borçlarını tahsil etmek için girişimde bulunabilmektedir (Topçu, 2023, ss. 54-55). Bankalar; borçluların kötü niyetli işlemlerinin tespiti ile birlikte, alacaklarını tahsil etmek için İcra ve İflas Kanunu (İİK) m. 277-284 vd. hükümlerinde düzenlenen Tasarrufun İptali Davasını açabilmektedir (Muşul, 2017, s. 857). Elde edilen somut delillerin niteliğine göre Türk Borçlar Kanunu’nun 19. maddesine çerçevesinde sözleşmede gerçek iradenin sakatlanması halinde Muvazaa Davası’na başvurabilmektedir (İnan & Yücel, 2014, ss. 121-122). Tüzel kişiliklerin kötüye kullanılması halinde tüzel kişilik perdesi aralanarak ortakların veya yöneticilerin sorumluluklarına gitme durumunda ise Perdenin Aralanması Davasını açabilmektedir (Dural & Ögüz, 2015). Borçlunun, alacaklıların menfaatlerini aykırı gerçekleştirdiği bazı fiiller, başta İcra ve İflas Kanunu ile Türk Ceza Kanunu olmak üzere çeşitli kanun ve mevzuatlarda suç olarak düzenlenmektedir. Bu suçların tespiti halinde ceza hukuku bakımından da dava yoluyla yaptırıma gidilebilmektedir. TCK m. 158/1 Nitelikli Dolandırıcılık, TCK m.161 Hileli İflas, TCK m.162 Taksirli İflas, TCK m. 289 Muhafaza Görevini Kötüye Kullanma, İİK m. 331 Hacizden Mal Kaçırma, İİK m. 334 Konkordato Mühleti İçinde Hileli İşlem, İİK m. 337 İcra Takibine İlişkin Malvarlığını Bildirmeme, İİK m. 338 Gerçeğe Aykırı Mal Beyanı ceza davalarına konu olabilecek örnekler arasında sayılmaktadır.

İcrai yollardan yasal takip işlemlerinde, özellikle rehinli malların paraya çevrilmesinde tahsilat süreçleri yıllar alabilmektedir. Gayrimenkuller üzerinde haciz sayısının fazla olması ve tarafların artması durumunda süreçler daha karmaşık hale gelmekte ve çözüm yolları azalmaktadır. Bununla birlikte yasal süreçlerdeki yüksek harc, yargılama giderleri, vekalet ücreti ve icra masrafları borcun tahsilini sınırlandırmaktadır. Tahsilat süresinin uzaması da borçlu açısından temerrüt faizlerinin birikmesi sebebiyle borç yükünün artmasına, alacaklı açısından da alacağına kavuşma imkanının sınırlandırılmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle usul ekonomisine uygun olarak daha basit takip usulleriyle süreçlerin sonlanabileceği ve masrafların asgariye indirileceği şekilde İcra İflas Kanun’unda sadeleşmeye ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Dava takip yoluyla ve cezai davalar yoluyla takipte ise uygulamada bankaların avukatları, uzman ekipleri ya da denetim birimleri tarafından yapılacak araştırmalarla borçluların cezai eylemlere konu olabilecek fiilleri tespit edilebilmelidir. Bu sebeple bankalar, somut delillere ulaşabilecek

ve organik bağı ispatlayabilecek niteliklere sahip uzman nitelikli avukat ve bankacıları istihdam etmelerinin faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

3.2. Yeniden Yapılandırma

Yeniden yapılandırma, sorunlu alacakların çözümlenmesinde en çok kullanılan yöntemlerdendir. Bu bölümde canlı kredilerden ziyade sorunlu alacak olarak tanımlanan kredilerin yeniden yapılandırması çözüm yoluna değinilmektedir. Rehber, alacakların yeniden yapılandırılması konusunda uçtan ucu bir sistematik sunmakta ve bankalara yol gösterici bir rehber niteliği taşımaktadır. Rehber’de yeniden yapılandırma kavramı, Kredilerin Sınıflandırılması ve Bunlar İçin Ayrılacak Karşılıklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliği’nin 7. maddesinde belirtilen tanıma atıf yapılarak kullanılmaktadır. İlgili yönetmelikte yeniden yapılandırma; “kredi borçlusunun ödemelerinde karşılaştığı veya karşılaşması muhtemel olan finansal güçlükler nedeniyle borçluya tanınan ve geri ödeme sıkıntısı çekmeyen bir borçluya tanınmayacak olan imtiyazlar” olarak ifade edilmektedir. Bu tanımda sadece sorunlu alacaklar kapsamında değil aynı zamanda canlı krediler de tanıma dahil edilmektedir (KY md.7/1). Yönetmeliğin 7. maddesi devam hükümlerinde borçluya sağlanan imtiyazlar, “a) Kredi sözleşmesi koşullarının değiştirilmesi veya b) kredinin kısmen veya tamamen yeniden finanse edilmesidir.” maddeleri ile sayılmaktadır. Ayrıca 7. maddenin 2. bendinde imtiyazlı sayılabilecek durumlar;

- a) Yeniden yapılandırma öncesi ve sonrası sözleşme koşulları arasında finansal güçlük yaşayan veya yaşaması muhtemel olan borçlu lehine farklılıklar bulunması. b) Yeniden yapılandırma kapsamında yapılan yeni sözleşmede, yeniden yapılandırma tarihinde benzer risk profiline sahip diğer borçlulara sağlananlardan daha avantajlı koşulların yer alması.

Maddeleri ile ifade edilmektedir.

Yeniden yapılandırma kavramının sınıflandırmasında literatürde yeknesaklık bulunmamaktadır. Çalışmada Yeniden Yapılandırma; İdari Yollardan Kurum İçi Yapılandırma, Finansal Yeniden Yapılandırma (FYY) ve İcra İflas Kanunu Kapsamında Yeniden Yapılandırma olarak 3 alt başlıkta anlatılmakta ve 4. alt başlıkta yeniden yapılandırmaya dair genel bir değerlendirmede bulunmaktadır.

3.2.1. İdari Yollardan Kurum İçi Yapılandırma

Yeniden yapılandırmada sorunlu hale gelen kredilerin kredi vadesinin uzatılması, faiz oranlarında azaltıma gidilmesi, firmaya ödemesiz dönem verilmesi, borç tespitinin yeniden yapılarak müşterinin ödeme gücüne uygun yeni ödeme planının belirlenmesi, kredi şartlarında değişiklikler yapılması müşteriye sağlanan imtiyazlar kapsamında değerlendirilmektedir (Demir & Aydın 2023, s. 734). Kredi ödemelerinin zamanında gerçekleştirilmemesi ya da gerçekleştirilmeyeceği önceden belirlenen borçlular için kredi değerliliği gözden geçirilerek ödemelerinin zamanında yapılmama gerekçeleri analiz edilmelidir. Şayet firmanın geçici bir likidite sıkıntısı ya da nakit akışından kaynaklı uyumsuzluğu bulunduğu kanaati oluşursa kredi vadelerinin temdit edilmesi veya yeniden yapılandırılması seçenekleri düşünülebilmektedir.

Uygulamada kredilerinin sorunlu alacak haline geldikten sonra da borçlular ile iletişime devam edilmesi önem arz etmektedir. Borçlulara özgü finansal durumlar dikkate alınarak yapılandırma önerilerini sunmak sorunlu kredilerin tahsiline yardımcı olabilmektedir. Yapılandırma önerileri bireysel olabileceği gibi belirlenen kitlelere yönelik toplu da yapılabilmektedir. Tarımsal kredileri sorunlu hale gelen borçlu kitlesinin tamamı için borç bakiyelerinde indirime gidilmesi, uygun faiz oranları ve vade seçenekleri ile ödeme planı sunulması toplu yapılandırma teklifine örnek uygulamalardandır. Yeniden yapılandırma politikaları sorunlu hale gelen alacakların ödeme koşullarının iyileştirilmesinin dışında borçlunun mali yapısının güçlendirilmesini, idari ve finansal yönetim kabiliyetinin artmasını da sağlayarak sorunlu alacakların çözümüne katkı sunmaktadır. Bütün bu süreçler bankaların kurum içi karar ve onay mekanizmaları ile yönetilmektedir.

3.2.2. Finansal Yeniden Yapılandırma Programları

Uluslararası alanda yapılan ilk finansal yapılandırma örneği İngiltere’de yaşanan ekonomik durgunluk sonrası 1970’li yılların ortasında Bank of England tarafından başlatılan Londra Yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda gönüllü bankaların konsorsiyum oluşturarak ekonomik açıdan yaşatılmasına değer görülen firmalarının ekonomiye tekrar kazandırılması amaçlanmıştır (Selimler, 2019, ss. 519-520). Türkiye’de ise dünyadaki gelişmelere benzer nitelikte ekonomik krizler sonrası yeniden yapılandırmaya ilişkin yapılan ilk çalışma 2001 krizinden sonra Londra Yaklaşımı’ndan esinlenilerek oluşturulan İstanbul Yaklaşımıdır. İstanbul Yaklaşımı’nda benimsenen sistem 30.01.2002 tarihinde 4743 sayılı “Mali Sektöre Olan Borçların Yeniden Yapılandırılması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” ve bu kanunun

2.maddesi uyarınca çıkarılan “Finansal Yeniden Yapılandırma Çerçeve Anlaşmalarının Onaylanması, Kabulü ve Uygulanmasına İlişkin Genel Şartlar Hakkında Yönetmelik” ile Türk Hukuk Sistemi içerisine girmiştir (Koç, 2010, ss. 39-48). İstanbul Yaklaşımı’nda da Londra Yaklaşımı’na benzer şekilde bankalar ile borçları sorunlu hale gelen reel kesim arasındaki yapılandırmanın gönüllülük esasına dayandığı bir yöntem oluşturulmuştur. Ödeme gücü içerisinde olan borçlu firmalar ile bankaların belirli bir sözleşme çerçevesinde uzlaşmasını amaçlanmıştır (Kocaman vd., 2018, ss. 229-230). Türkiye’de bu yaklaşım tarzı sonraki finansal yeniden yapılandırmalara da temel teşkil etmiştir.

Türkiye’de 2006 yılından sonra ortaya çıkan cari açık ve artan enflasyon problemi ekonomiyi olumsuz etkilemiştir (Erdoğan & Yeşildal, 2021, s. 296). Bu olumsuz etkiler 31.01.2007 tarih 26420 sayılı Resmî Gazete’de “Finansal Yeniden Yapılandırma Çerçeve Anlaşmalarının Onaylanması, Kabulü ve Uygulanmasına İlişkin Genel Şartlar Hakkında Yönetmelik” ile devreye giren ve “Anadolu Yaklaşımı” olarak ifade edilen bir yapılandırma yaklaşımını ortaya çıkarmıştır (Koç, 2010, ss. 39-48). Yapılandırma ile ilgili hukuki düzenlemeler daha sonra da devam etmiştir. Bu kapsamda Resmi Gazete’nin 15.08.2018 tarih ve 30510 sayılı nüshasında yayımlanan “Finansal Sektöre Olan Borçların Yeniden Yapılandırılması Hakkında Yönetmelik” çerçevesinde “Finansal Yeniden Yapılandırma Çerçeve Anlaşması” hazırlanmıştır. Son olarak Resmi Gazete’nin 19.07.2019 tarih ve 30836 mükerrer sayılı nüshasında yayımlanan 7186 sayılı “Gelir Vergisi Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” 17. maddesi ile Bankacılık Kanunu’na eklenen Geçici 32. madde hükmü uyarınca TBB tarafından; geçici ödeme gücü yaşayan ve firmalara yönelik borç ödemelerinin geri ödenmesini sağlamak amacıyla Finansal Yeniden Yapılandırma (FYY) Çerçeve Anlaşmaları yayımlanmıştır. Bu uygulamada borçluların istihdama katkı sağlamasına ve geri ödemelerine devam edebilmesine olanak tanınması amaçlanmaktadır (TBB, 2025). Halen uygulamada olan bu yöntem ile Türkiye’deki bankalar, faktöring, finansal kiralama, varlık yönetim ve finansman şirketleri ile kredi ilişkisi içerisinde olan borçluların bu kuruluşlardaki kredilerinin konsorsiyum olarak yapılandırılması sağlanmaktadır (CFO, 2025).

3.2.3. İcra İflas Kanunu Kapsamında Yapılandırma

İcra iflas hukuku çerçevesinde Konkordato ve Taksitle Ödeme (İcra Taahhüdü) yapılandırma yöntemleri arasında yer almaktadır. Konkordato; İcra ve İflas Kanunu 285-309 maddeleri arasında düzenlenmiştir. 2004 sayılı İ.İ.K’nun konkordatoya ilişkin hükümleri 28.02.2018 tarih ve 7101 sayılı Kanun ile genişletilerek değişikliğe gidilmiştir. Konkordato, mahkeme denetimi vasıtasıyla borçlunun alacaklılarıyla anlaşarak borcun miktarında, vadesinde ya da her ikisinde de değişiklik yaparak borçların ödenebilmesine olanak sağlayan bir müessesedir (Atalı vd., 2023, s. 617). İ.İ.K. madde 285’te iflastan korunmaya yönelik konkordato talebinde bulunabileceği belirtilmektedir. Bu anlamda iflas müessesinin getireceği olumsuzluklardan korunmak amaçlanabilmektedir (İİK m.285-309).

Her ne kadar konkordato kurumunun hukuki ve ekonomik açısından faydaları bulunsu da alacakları zarar uğratma, yasal takip süreçlerinden kaçma gibi kötüye kullanımı da uygulamada sıklıkla görülebilmektedir. Firmalar, ödeme kabiliyetleri varken dahi mal varlıklarını kaçırmak ve bilançolarını olumsuz göstererek konkordato talebinde bulunabilmektedir. Borçlular mahkemeden borçlarında tenzilata gidilmesi ya da çok düşük faizlerle ve uzun vadeli yapılandırma yönünde talepte bulunarak alacakları zarara uğratma kastı ile hareket edebilmektedir. Bankalar bu kastı anlayabilmek için somut delillere ulaşmak ve sonucunda konkordatonun iptali ya da olaya özgü firmaların iflasını talep edebilmektedir.

Taksitle ödeme (İcra Taahhüdü); “mahkeme içi yeniden yapılandırma” şeklinde de ifade edilmektedir. İ.İ.K’da borçların taksitle ödenmesi konusunda borçlulara imkanlar sağlanmaktadır. İ.İ.K madde 111’e göre borçlu taksitle ödeme taahhüdünde bulunması halinde, alacaklı bankanın rızası aranmaksızın icra takibi kendiliğinden durmaktadır. Yapılandırmada, borçlunun yeterli miktarda malının haczedilmiş olması ve her taksitin borcun dörtte biri miktarından aşağı olmaması, borçların aylık ödenmesi ve müddetin üç aydan fazla olmaması şartı aranmaktadır (İİK md.111/1-2). Borçlu taksitlerden birisini zamanında ödemediği takdirde icra takibi kaldığı yerden devam etmektedir (İİK md.111/4). Borçlu geçerli bir sebep olmaksızın taksitle ödemesini ihlal ederse, alacaklının şikayeti üzerine icra mahkemesi tarafından 3 aya kadar borçluya tazyik hapsi kararı verilebilmektedir (İİK md.340). Tazyik hapsi borçlular açısından ödeme planına uygun ödeme yapmayı sağlaması açısından teşvik edici olabilmektedir.

3.2.4. Yeniden Yapılandırmaya Dair Genel Değerlendirmeler

Yeniden yapılandırma en etkin kullanılan çözüm yöntemlerinden birisidir. Türkiye’de borçlular bankalara ve/veya piyasaya olan borçlarını ötelemek amacıyla konkordato başvurusunda bulunabilmektedir. Firmaların borçları ağırlıklı olarak finansal kurumlarda yoğunlaşmış ise konkordato talebi yerine 5411 sayılı Bankacılık Kanunu’nun Geçici 32’nci maddesi kapsamında Finansal Yeniden

Yapılandırma Çerçeve (FYYS) anlaşması ile doğrudan bankalara başvuruları mümkündür. Bu durumda hukuki süreçlerden ziyade bankaların oluşturacağı konsorsiyum ile finansal kurumlar nezdindeki borçlar bütüncül olarak yapılandırılabilir. Bu anlaşma ile finansal kurumlar tarafından anapara, faiz, temerrüt faizi ve kâr payları ile kredi ilişkisinden doğan diğer her türlü alacağın indirilmesi veya bunlardan vazgeçilmesi olanaklı hale gelmektedir. Ayrıca kredi borçlarının vadelerinin uzatılması, kredilerin yenilenmesi, ilave yeni kredi verilmesi ve vergi avantajları sağlaması açısından da anlaşma avantajlar barındırmaktadır. Dolayısıyla bu konuda firmaların farkındalıklarının artırılmasına yönelik faaliyetlerin bankalar ve otoriteler tarafından yaygınlaştırılması önem arz etmektedir.

Yeniden yapılandırmanın sektör uygulayıcıları tarafından daha etkin kullanılması için 2018 yılında Bankalar Kanunu'na özel madde ile eklenen geçici FYY uygulaması yerine sadece yapılandırmaya kapsamayan bütünlüklü ve kalıcı bir sorunlu alacak kanunu oluşturulmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu kanun kapsamında FYY dışında kalan idari yapılandırmada da zimmet suçu riskini azaltacak düzenlemelerin yapılması ve böylelikle uygulayıcıların insiyatif alma isteklerinin artırılması sağlanabilmelidir. Benzer süreçlere hizmet eden konkordato-FYY arasındaki geçişlere olanak tanıyacak düzenlemelerin getirilmesi ile uygun yapılandırma modelleri geliştirilmelidir.

3.3. Sorunlu Alacağın Defaten Kapatılması

Sorunlu alacağın defaten kapatılması, sorunlu kredi riskinin parça parça değil tek seferde tamamının ödenmesi anlamına gelmektedir. Yasal süreçlerin yanı sıra idari süreçlerle de sorunlu alacak defaten kapatılabilmektedir. Bankalar, çeşitli kampanyalarla sorunlu hale gelmiş alacaklarında indirimler yaparak borcun kısa vadede ve tek seferde kapatılmasını teşvik edebilmektedir. Uygulama defaten kapamada, yeniden yapılandırma yöntemine göre daha fazla indirim yapılabilir. Borcun defaten kapatılma yöntemi borçlular ile karşılıklı müzakerelere dayanmaktadır. Bankaların bu çözüm yolunu kullanması bir denge meselesidir. Bankalar sık aralıklarla ve yüksek indirim tutarlarıyla kampanyalar düzenleyerek borcun defaten kapatılmasını tercih eder ise potansiyel kardan mahrum kalabilmektedir. Ayrıca borç sorunlu hale geldikten sonra silinir ya da indirilir algısı borçlular nezdinde borç ödememe eğilimini artırabilmektedir. Diğer yandan bu çözümleme yönteminin dengeli kullanılması bankaların optimum karı yakalamasına ve sorunlu kredilerin azalmasına katkı sağlayabilmektedir.

Sektörde ticari kredilerde tanımlanmış bir anapara kavramı bulunmamaktadır. Dolayısıyla borcun tespiti ve daha sonraki tahsilat usullerinde bankadan bankaya farklılıklar yaşanabilmektedir. Müşterinin borç tespitinde anapara kavramı bir bankada sadece kaydi bakiyeyi (bankadan alınan kredi tutarı) ifade ederken başka bir bankada kaydi bakiye, masraflar ve kredi takibe intikal edene kadar işleyen faizlerin üçünün de toplamını (kapitalize edilmesini) ifade etmektedir. Bu durumda sadece kaydi bakiyeyi anapara kabul eden banka daha az faiz işletirken, diğerleri borçlu aleyhine daha fazla faiz işletebilmektedir. Borç tespitinde başka bir sorun ise takip hesaplarına intikal etmeden önce kredilerin gecikme yaşanması durumunda işleyen gecikme faiz hesabındaki farklılaşmadır. Buradaki hesaplamalarda da bankalar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Özellikle kredi takip hesaplarına intikal ettikten sonra kredi takibe gitmeden önce işleyen faizler de borçlu aleyhine olacak şekilde temerrüt faizine dönüştürülebilmektedir. Bunun yanı sıra kredi takip hesaplarına intikal ettikten sonra tahsilat süreçlerinde de bir standart mevcut değildir. Bazı bankalar önce anaparadan tahsilat yaparken, bazı bankalar kısmen anapara kısmen faiz, bazı bankalar ise doğrudan faizlerden tahsilat yapmaktadır. Bu durumda öncelikle faizlerden tahsilat yapan bankalarda, borcun daha yavaş ve geç kapanmasına neden olabilmekte borçlu aleyhine tahsilat süreci oluşabilmektedir. Dolayısıyla finans kurumları arasında hesaplama usulleri, tahsilat anlayışları konusunda tüm tarafların ortak menfaatini sağlayacak standartların belirlenmesi gerektiği değerlendirilmektedir.

3.4. Firmanın Organizasyonel ve Operasyonel İyileştirilmesi

Borçlu firmanın organizasyonel iyileştirilmesi; yönetim, kurumsal yönetim, risk-iç kontrol sistemlerinde iyileştirme anlamı gelmektedir. Operasyonel iyileştirme ise firmanın verimliliğinde, maliyetlerinde, nakit döngüsünde, varlık portföyünde yapılacak iyileştirmeler olarak ifade edilmektedir. Rehber'in 9/f maddesinde operasyonel yeniden yapılandırma kavramı; "Borçlu firmanın ana faaliyeti ile doğrudan ilgili olmayan faaliyetlerinin tasfiyesi, yönetim yapısının değişikliği, iştirak ve varlık satışı, ortaklık yapısının değiştirilmesi gibi yeniden yapılandırmadan beklenen faydayı artırmak üzere gerekli görülen değişiklikleri ifade etmektedir." şeklinde açıklanmaktadır. Rehber'de ayrıca; "Bankalar borçludan operasyonel yeniden yapılandırma konusunda danışmanlık hizmeti almasını talep edebilir. Banka borçludan operasyonel yeniden yapılandırma amacıyla hazırlanacak ve yeniden yapılandırmanın vadesi ile uyumlu bir iş planı ister." hükmü ile firmanın operasyonel süreçlerinin iyileştirilmesi çözümleme yöntemi olarak belirtmektedir.

Bu alanda yapılacak iyileştirmeler firmaların değer kaybını azaltan, geri kazanım oranlarını yükselten ve firma değerini koruyan bir yaklaşım sunmaktadır. Bankalar, firmalarda tespit ettikleri yönetsel aksaklıkların giderilmesi için firmalara tavsiyede bulunabilmektedir. Firmaların bilançolarını takip edebilecek nitelikte personellerinin olmaması, nakit akışlarının analizlerinin sağlıklı yapılmaması, firma faaliyetlerindeki operasyonel aksaklıkların bulunması firmaların organizasyonel ve operasyonel zafiyetlerine sebep olmaktadır.

Teknik bilgi gerektiren bu alanlarda danışmanlık hizmeti veren kişi ya da firmaların tıpkı sermaye piyasaları lisansı, gayrimenkul eksper lisansı gibi sorunlu alacak çözümleme lisansına ya da akreditasyonlarına tabi tutulmasının hizmet ve bilgi kalitesini artıracığı değerlendirilmektedir.

3.5. Teminat Değerlendirmeleri ve Teminat Değişimleri

Bankalar, kredilerinin geri ödenmesini güvence altına almak için müşterilerinden çeşitli teminatlar talep etmektedir. Talep edilen en yaygın teminatlar; gerçek veya tüzel kişi kefaleti, müşteri çekleri, taşınır rehinleri ve gayrimenkul ipotekleridir. Teminatlar, sorunlu kredilerin tahsilinde bankaların başvurabileceği en önemli hukuki ve mali dayanaklardan biri olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla, teminatlar kredi sürecinin tali unsuru değil, kredinin temel güvencelerinden biri olarak değerlendirilmelidir. Her teminatın hukuki niteliği ve nakde dönüştürülme süresi farklılık göstermektedir. Bu bağlamda, teminat türlerinin etkinliği hukuki yapıları dışında nakde dönüşüm hızlarına da bağlıdır (Demir & Aydın 2023, s. 729).

Rehberde de teminat politikalarına ayrıntılı yer verilmektedir. Rehberde göre; teminat değerleri belirli aralıklarla gözden geçirilmeli, teminat değerlemesine ilişkin kalite güvencesi prosedürleri oluşturulmalı, aynı teminatın tekrar tekrar değerlendirilmesi önlenmeli, teminat gerçeğe uygun değer üzerinden belirlenmeli, teminatın değerinde olabilecek düşüşleri belirlemeye yönelik prosedürler oluşturulmalıdır. Ayrıca bankalar, hizmet aldıkları bağımsız değerlendirme kuruluşlarını periyodik olarak değerlendirmeli, güncelliğini yitirmiş değerlemeleri tespit etmeye yönelik prosedürler geliştirmeli, teminatların likidite değerlendirmesi yapılmalıdır.

Bir kredinin sorunlu hale gelmesi ile birlikte kredinin teminat politikalarında alınacak aksiyonlarla riskler asgariye indirilebilmektedir. Teminat bazlı uygulamalar ilave teminat alınması, teminatların çözülerek yerine yenilerinin alınması şeklinde uygulanabilmektedir. Teminat yetersizliği durumunda yasal takip süreçlerini başlatmak yerine firma ile müzakere edilerek ilave teminatlandırma sağlanabilmeli ve firmanın nakit akışına ya da yapısına uygun teminatların alınması değerlendirilmelidir. Bu durumda firmanın yasal takip sürecine girmemek ve teminatlarını kırtarmak için borç ödeme iştahı artabilecektir.

3.6. Borç Varlık/Sermaye Takası ve Vefa Hakkı

Sorunlu Alacak Çözümleme Rehberi, madde 22/c bendinde; alaktan dolayı edinim, borç-sermaye takası, borç-varlık takası çözümleme yöntemleri arasında sayılmaktadır. Varlık Borç Takası; borçlunun nakit yerine bir varlığı (çoğunlukla taşınmaz, makine veya iştirak hissesi) alacaklı bankaya devrederek borcun kısmen ya da tamamen tasfiye edilmesine yönelik yapılan işlemidir (Taşpınar Ayvaz, 2005, ss. 9-14). Bankalar alacaklardan dolayı edindikleri emtia ve taşınmazları edinim tarihinden itibaren 3 yıl içinde elden çıkarmalıdır (Resmi Gazete, 2006). Resmi Gazete'de 02.11.1984 tarih ve 18563 sayısı ile yayımlanan 3065 sayılı KDV Kanunu'nda; bu işlemlerde kolaylık sağlama adına vergi düzenlemeleri bulunmaktadır. Borçlu (ve/veya kefil) tarafından borca karşılık bankaya yapılan taşınmaz/iştirak hissesi devri KDV'den istisna tutulmaktadır (KPMG, 2023). Varlık borç takası, borçlular için kısa vadeli ödeme baskısını hafifletmesinin yanı sıra işletmelerin borç yükünden geçici kurtulmasını, faaliyetlerini sürdürmesini, istihdamı korumasını ve büyüme kapasitesini canlı tutmasını da mümkün kılabilir (Chalkiadis, 2019, s. 25). Bu yöntem ile borçlu mal varlığını tamamen gözden çıkarmaktadır. Şayet borçlu malvarlığını tekrar almak isterse diğer bir yöntem olan vefa hakkını değerlendirmelidir.

Vefa Hakkı (Geri Alım Hakkı); Türk Medeni Kanunu ve Borçlar Kanunu'nda düzenlenmektedir. Satıcıya/devreden tarafa taşınmazı belirli koşullar ve süre içinde geri alma yetkisi tanıyan sözleşmesel bir haktır. Borçlar Kanunu madde 238 ve Türk Medeni Kanunu madde 736'da belirtildiği üzere; tapuya şerh verildiğinde her malike karşı ileri sürülebilmektedir. Vefa hakkında, borçlunun faaliyetini sürdürebilmesi için taşınmaz bankaya devredilmekte; aynı anda borçlu lehine vefa hakkı tesis edilmektedir. Vefa hakkı, yapılan bir sözleşmeyle ifa edilmektedir. Bankalarda uygulaması ise genellikle tapuya şerh verilme şeklinde değil daha çok sözleşme ile kurulan ilişki temeliyle ilerlemektedir. Borçlu belirlenen bedeli/koşulu sağlar ise taşınmazı geri alma imkanı elde etmektedir. Bu, ekonomik olarak "geçici devir" niteliğindedir. Vefa hakkına konu mal varlığı değerinde geri alım süresinin sonunda önemli bir artış bekleniyorsa borçlular bu yöntemle başvurabilmektedir. Borçlarını ivedilikle ödemek isteyen fakat gayrimenkullerini de kaybetmek istemeyen borçlular için bu yöntemle borç ödemesi gerçekleştirilebilmektedir. Vefa süresi, düzenlemelere

göre en çok 3 yıl olabilmektedir. Banka ve borçlu arasındaki anlaşmaya göre kısa süreli vefa sözleşmeleri de yapılabilmektedir. Alınan gayrimenkul için bankaca yapılacak ekspertize göre bir değer belirlenmektedir. Banka tarafından ekspertiz değerine göre de alım tutarı hesaplanmaktadır. Hesaplanan tutar borçtan düşmektedir. Vefa sözleşmesiyle belirlenen varlık tutarına vefa süresince borçlu ile anlaşılan faiz oranı işletilmektedir. Vefa süresinin sonunda varlık tutarının üzerine işleyen faiz hesaplanarak borçludan talep edilmektedir. Borçlu vefa bedeli ve işleyen faizi ödediğinde gayrimenkulünü geri alabilmektedir. Şayet vefa süresi sonunda gayrimenkulün değeri, vefa tutarı ve işleyen faizden daha yüksek olursa borçlu açısından da karlı bir anlaşma olabilmektedir.

Bankalar bu süreci yönetirken ihtiyatlı davranmalıdır. Bu yöntem bankaların bilançolarının sorunlu kredilerden arındırılması ve hızlı tahsilat yapılabilmesi açısından, borçlular için ise borcun nakit gerektirmeden ödenmesi açısından avantaj sağlamaktadır. Modelin başarıya ulaşabilmesi bir dizi koşulun sağlanmasına bağlıdır. Borçluların bu konuda bilgi seviyesinin yüksek olması ve riskleri göze alarak hareket etmesi, güçlü bir kurumsal yönetimin olması, takaslarda varlıkların gerçeğe uygun değerlendirilmesi ve bütün bunları destekleyen sağlam bir yasal altyapı oluşturulması bu koşulların başında gelmektedir.

3.7. Temlik İle Banka Alacaklarının Yatırımcılara Devri/3. Kişilerden Tahsilat

Alacaklar münferit temlik edilebileceği gibi toplu da temlik edilebilmektedir. Münferit temlik tek bir alacağın 3 kişiye temlik edilmesi olarak uygulanırken toplu temlik ise bankaların belirlediği sorunlu alacak portföylerinin toplu olarak varlık yönetim şirketlerine devredilmesi şeklinde uygulanmaktadır. Alacağın temliki, bir alacağın (tümünün veya bir kısmının) mevcut alacaklıdan üçüncü kişiye (devralana) geçirilmesidir. Temlik ile alacak hakkı esasen yeni alacaklıya geçmekte, borçluya karşı talep hakkını artık devralan kullanmaktadır (Tekcan ve Menteşoğlu, 2020). Alacak temliki kavramı Türk Borçlar Kanunu'nda düzenlenmektedir. Türk Borçlar Kanunu (TBK) m.183'e göre alacaklı, kanun veya sözleşmede aksi kararlaştırılmamışsa, borçlunun rızasına ihtiyaç olmaksızın alacağını yazılı bir sözleşme ile üçüncü kişiye devredebilmektedir. Temlik işlemi, alacağın miktar veya varlığında herhangi bir değişiklik doğurmaz; yalnızca alacaklı sıfatı değişmektedir. Temlik sözleşmesinin geçerliliği yazılı şekle bağlıdır (TBK m.184). Temlik, alacağa bağlı yan hakları (işlemiş faiz, rehin, kefalet vb.) da kapsamaktadır. Münferit alacakların temliki, yasal takibe başlanmadan önce veya sonra da yapılabilmektedir (Arkan, 2021, s. 365).

Banka, münferit temlikte alacağını yeniden hesaplamakta ve hesaplanan tutar üzerinden üçüncü kişiye alacağı devretmektedir. Temlik bedeli, defaten veya vadeli ödenebilmektedir. Defaten ödeme halinde doğrudan temlik sözleşmesi yapılırken, vadeli ödeme halinde önce bir temlik vaadi sözleşmesi akdedilmekte; ödemelerin tamamlanmasıyla birlikte kesin temlik sözleşmesi yapılmaktadır (Tekinalp, 2021, s. 412). Alacak bölünebilir nitelikteyse, kısmi temlik de yapılabilmektedir. Fakat Türk bankacılık sektöründe kısmi temlik ile sorunlu alacak tamamen kapatılamayacağından uygulamada bazı bankalar kısmi temliki kullanmamaktadır. Bu bankalar daha çok ödenen tutar üzerinden alacağın tamamen kapatılması koşuluyla alacaklarını temlik etmektedir. Sektörde bankalar arasında uygulamada farklılaşan diğer konu ise temlik bedelidir. Temlik bedeli, bazı bankalarda sadece 3. kişi tarafından ödenen tutar üzerinden verilmektedir. Bankalar alacaklarından indirim yapabilmekte, temlik bedellerini de ödenen indirimli tutar üzerinden vermektedir. Bazı bankalar ise alacak haklarının tamamını devretmektedir. Bir başka ifadeyle indirim yaptıkları tutar değil anapara, masraf ve işleyen temerrüt faizleri de dikkate alınarak ödeme yapılan tutarın çok daha üzerinde bir tutardan temlik bedelini belirleyebilmektedir. Bu durum temlik alan açısından avantaj oluşturmaktadır. Yasal takip sürecinde gayrimenkulün icradan satışı durumunda temlik alanın elinde ödediği tutardan daha çok temlik bedeli bulunduğundan ihalede teminatın alımını için avantajlı konuma gelmektedir.

Neticede alacakların temliki kurumu, Türk Borçlar Kanunu'ndaki genel esasların bankacılık pratiğine uyarlanması suretiyle, sorunlu kredilerin yönetiminde etkin bir araç haline gelmiştir. Temlik alan 3. kişiler açısından alacağın temliki yatırım motivasyonu ile yatırımcıya karlılık sağlayabilmektedir. Borçlular için borçların 3. kişi yatırımcılara devredilmesi ile borçtan kurtulma aracı olarak değerlendirilmektedir. Bankalar için ise finansal tablolarındaki risklerini azaltmak açısından fayda sağlamaktadır.

Türkiye'de sorunlu alacakların bireysel yatırımcılara doğrudan sunulabileceği bir platform bulunmamaktadır. Merkezi sorunlu alacak satış platformu kurulabilmesi, platformdan hızlı ve etkin tahsilatların yapılabilmesi için yasal mevzuat düzenlemeleri gerekmektedir. Sorunlu alacakların münferit satışlarına da izin verecek, uluslararası yatırımcıların da sisteme dahil olabileceği bir hukuki zeminin oluşturulması ihtiyacı bulunmaktadır. Hukuki düzenlemeler akabinde bir kamu kurumu ya da özel kuruluş vasıtasıyla satıcılar ile yatırımcıları buluşturacak sorunlu alacak dijital satış platformunun kurulmasının sorunlu alacak çözümlemesinde etkili olacağı değerlendirilmektedir.

3.8. Varlık Yönetim Şirketlerine Devir

Varlık yönetim şirketlerinin ortaya çıkışına ilişkin temel düşünce, sorunlu varlıkların bu alanda uzmanlaşmış ayrı ve bağımsız kuruluşlarla yönetilmesidir (Selimler, 2006, s. 67). Varlık yönetim şirketlerine devir dünyada kullanılan en önemli çözümleme enstrümanlarından birisidir. Türkiye’de varlık yönetim şirketlerinin kuruluşuna ilişkin ilk hukuki çerçeve, 2002 yılında yürürlüğe giren 4743 sayılı Kanun ile oluşturulmuştur (Topçu, 2023, s. 180). Varlık yönetim şirketlerine (VYŞ) ilişkin usul ve esaslar, 14.07.2021 tarih ve 31541 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren “Varlık Yönetim Şirketlerinin Kuruluş ve Faaliyet Esasları ile Devralınacak Alacaklara İlişkin İşlemler Hakkında Yönetmelik” ile düzenlenmiştir. Yönetmelikte varlık yönetim şirketleri, kaynak kuruluşların alacaklarını ve sair varlıklarını devralmak, bunları tahsil etmek, yeniden yapılandırmak ve gerektiğinde elden çıkarmak amacıyla faaliyet gösteren kurumsal yapılar olarak açıklanmaktadır.

Varlık yönetim şirketleri, finansal kuruluşların tahsili gecikmiş alacaklarını devralması suretiyle faaliyet göstermekte ve söz konusu alacaklardan ticari kazanç elde etmeyi amaçlamaktadır. Devralma işlemi teknik açıdan alacağın temlik niteliğinde olup varlık yöntemi şirketlerine devir toplu alacak temlik uygulaması kapsamında değerlendirilmektedir. Uygulamada varlık yönetim şirketleri, ilgili finansal kurumun açtığı ihaleler sonucunda, belirlenen bir iskonto oranı üzerinden alacak portföyünü (teminatlarıyla birlikte) devralmaktadır (Demir & Aydın 2023, s. 735).

Sorunlu alacakların varlık yönetim şirketlerine devri genel itibarıyla 3 aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama portföyün tespiti, ikinci aşama ihaleye hazırlık, üçüncü aşaması ise ihalenin yapılması ve alacağın devri sürecidir (VYŞY md. 18-21). Varlık yönetim şirketlerinin faaliyetlerinde vergisel desteklemeler de bulunmaktadır. Gerçekleştirilen işlemler ve buna ilişkin düzenlenen kâğıtlar, 488 sayılı Damga Vergisi Kanunu’na göre damga vergisinden, 492 sayılı Harçlar Kanunu’na göre Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu kesintilerinden ve 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun md. 39 uyarınca doğabilecek mali yükümlülüklerden muaf tutulmuştur (BK md.143/6).

Varlık yönetim şirketlerine devir yöntemiyle, devralınan alacakların tahsili sürecinde şirketler, gayrimenkul veya diğer ekonomik değerleri işletme, kiralama, teminata konu etme, devretme ya da yatırım aracı olarak kullanma yetkisine sahip olmaktadır. Bankalar ise tahsil kabiliyeti zayıflamış kredilerini VYŞ'lere devrederek bilanço temizliklerini gerçekleştirmekte, böylelikle hem sermaye yeterliliklerini güçlendirmekte hem de esas faaliyet alanlarına odaklanabilmektedir (Demir & Aydın 2023, s. 735).

Bankalar açısından, ölçek ekonomisi yaratılmasıyla tahsilat maliyetlerinin azaltılması, tüm varlıkların tek bir havuzda toplanarak daha etkin değerlendirilmesi, kredilerin geri kazandırılmasıyla finansal sistemin güçlendirilmesi, ekonomiye sektörel yeniden yapılanma imkanı sunması ve yeni istihdam alanlarının yaratılması sistemin getirdiği avantajlardır. Diğer taraftan bankaların politik baskılara maruz kalabilmesi, portföylerini sağlıklı belirleyememesi ihtimaline karşı kar kaybı yaşaması, varlık yönetim şirketlerinin agresif tavırlarının toplumsal huzursuzluk oluşturabilmesi sistemin dezavantajları arasında değerlendirilmektedir.

Kamu Bankaları, kurum imajının zedelenme ihtimali, varlık satışının kamuoyu ve piyasa algısı açısından daha hassas görülmesi, politik baskıların oluşabilmesi gibi sebeplerle bugüne kadar sisteme mesafeli yaklaşmaktadır. Kamu bankalarından sadece Halk Bankası 27.09.2018 tarihinde (KAP, 2018) ve 05.02.2024 tarihinde (Halkbank, 2024) varlık yönetim şirketlerine satış gerçekleştirmiştir. Her ne kadar kamu bankaları bu yöntemi çok sınırlı tercih etseler de Türk Bankacılık Sektörü açısından varlık yönetim şirketlerine devrinin önemi giderek artmaktadır. Kamu sermayeli varlık yönetim şirketleri olan Birleşim Varlık Yönetim şirketinin daha etkin kullanılarak kamu kurumlarınca rekabet yasına uygun, kamu yararı da gözetilerek aktifleştirilmesi ve bu kurum vasıtasıyla kamu bankalarının da sorunlu alacak varlık satışını daha büyük hacimlerle yapılabilmesi ilgili otoriteler tarafından değerlendirilmelidir.

3.9. Muhasebe Kayıtlarından Terkin ve Kayıtlardan Düşülmesi (Aktiften Silme)

Kayıttan terkin ve kayıttan düşme ayrı kavramlar olarak dikkate alınmaktadır. Muhasebe kayıtlarından terkin, alacağın artık tahsil edilmesinin mümkün olmayacağı (borçlunun iflasi, hukuken tahsil imkansızlığı v.b.) durumlarda alacağın muhasebe kayıtlarından silinmesidir. Türk Bankacılık Sektöründe kayıtlardan terkin sınırlı işlemler için uygulanmaktadır. Ödeme durumu kalmayan şehit ailelerinin, deprem ve doğal afet sebebiyle vefat eden kişilerin, reddi miras olan ve 5 yılın üzeri takipte alacağı bulunanların, küçük tutarlı ve 10 yılın üzeri takipte bulunanların bankalara olan borçları terkin işlemlerine konu olabilmektedir. Banka bu alacaklarından vazgeçmekte ve muhasebe kayıtlarının tamamından bakiyeleri silmektedir.

Kayıtlardan düşülme ise tahsil edilmeyecek hale gelen alacağın bankalar için artık ekonomik değerinin asgariye indiği ya da değer taşımadığı durumlarda bilanço içi muhasebe kayıtlarından silinip

nazım hesaplarda izlenmesidir. Terkinde alacaktan tamamen vazgeçilmekte iken kayıttan düşmede alacak bilanço dışına çıkarılmakta ancak banka bu alacağından vazgeçmeyerek nazım hesaplarda izlemeye devam etmektedir. Terkin daha çok hukuki kesinlik kazandığında yapılmakta ve istisnai olarak kullanılmaktadır. Kayıttan düşme ise genellikle yönetim kararıyla ve işletme politikaları çerçevesinde bilançonun temizlenmesi amacıyla kullanılmaktadır.

Bankacılık Kanunu'nun 53. maddesinde 17.07.2019 tarihinde yapılan değişiklikle yasal dayanak mevzuata eklenmiş ve Karşılıklar Yönetmeliği'nde 27.11.2019 tarihinde yapılan düzenlemelerle de uygulanmanın detayları belirlenmiştir. Yönetmeliğe göre sorunlu alacağın kayıtlardan düşülmesi için birtakım şartlar aranmaktadır. Yönetmelikte 8. maddenin 3. bendinde; sorunlu kredinin 5. grup zarar niteliğindeki kredi olarak sınıflandırılması, borçlunun temerrüde düşmesi sonucunda alacak için ömür boyu beklenen kredi zararına istinaden karşılık veya özel karşılık ayrılmış olması ve bu alacağın geri kazanılmasına ilişkin makul bir beklentinin artık bulunmaması şartlarının birlikte gerçekleşmesi gerektiği belirtilmektedir. Bankalar kayıttan düşme politikasını, dönem içerisinde kayıtlardan çıkardıkları tutarı ve bu tutarın takibe dönüşüm oranı üzerindeki etkilerini finansal tablo dipnotlarında açıklamakla yükümlüdür. Kayıttan düşme işlemi, borçlunun hukuki sorumluluğu üzerinde herhangi bir değişiklik doğurmamaktadır. Alacağın sadece banka kayıtlarındaki muhasebesel izlenme şekli değişmektedir (KY md. 8/4). Dolayısıyla, bankalar aktiften silmek suretiyle kayıttan düşülen sorunlu kredilere ilişkin alacaklarını da diğer alacaklarda olduğu gibi idari veya yasal yollarla tahsil etmeye çalışmakla yükümlüdür. Kayıttan düşme bankaların sıklıkla uyguladıkları çözümleme yöntemlerindedir. Kayıttan düşme uygulaması, bankaların sorunlu krediler sebebiyle ayırmak zorunda oldukları karşılıklardan ve bilanço üzerindeki diğer olumsuz etkilerden kurtulmalarını sağlayarak bilanço kalitesini artırıcı bir rol üstlenmektedir. Bu nedenle, varlık yönetim şirketlerine devri tercih edilmeyen, ancak bilançoda yarattığı olumsuz etkilerin bertaraf edilmesi arzulan krediler bakımından işlevsel bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca kayıttan düşme uygulaması, varlık yönetim şirketlerine devri planlanan alacaklar açısından da bir ön hazırlık mekanizması işlevi görebilmektedir. Bu durumda banka, ilgili alacakları öncelikle kayıttan düşmekte ve ardından varlık yönetim şirketlerine satışını gerçekleştirmektedir (Topçu, 2023, s. 180).

Kayıttan düşülen alacakla ilgili borçlunun bankaya olan borcu devam ettiğinden borcun ödemesi halinde ödenen tutar doğrudan kar yazılmaktadır. Ancak uygulamada bazı bankaların kayıttan düşme çözümleme yöntemini kullanmadıkları görülmektedir. Bilançoların bozulmaya başladığı dönemlerde bankalar için bu yöntemin alternatif bir çözüm olabileceği değerlendirilmektedir.

3.10. Menkul Kıymetleştirme

Menkul kıymetleştirme (securitization), kredi gibi finansal varlıkların bir havuzda toplanarak menkul kıymet haline getirilme sürecidir. İşlemdeki amaç, likit olmayan alacakları finans mühendisliği teknikleriyle likit, devredilebilir menkul kıymetlere dönüştürüp yatırımcılara satarak fon elde etmektir (Erdönmez, 2006, s. 75). Sorunlu alacakların menkul kıymetleştirilmesi Türk bankacılık sektöründe henüz çok fazla kullanılmayan fakat hukuki düzenlemelerde ve teoride var olan çözümleme yöntemlerindedir.

Menkul kıymetleştirme bilanço içi ve bilanço dışı olmak üzere iki farklı yöntemle yapılabilmektedir. Bilanço içi menkul kıymetleştirme, bankanın bilançosunda kayıtlı bulunan kredi portföyünün devre konu edilmeksizin doğrudan banka tarafından menkul kıymete dönüştürülmesi ve ihracının gerçekleştirilmesidir. Bilanço dışı menkul kıymetleştirme, kredi alacaklarının "gerçek satış" yöntemiyle özel amaçlı kuruluşlara devredilmesi ve ihracının anılan kuruluşlarca yapılmasıdır. Uluslararası uygulamalarda her iki yöntem de kullanılabilir. Bilanço içi menkul kıymetleştirme ağırlıklı olarak likidite sağlama aracı işlevi görmektedir; bilanço dışı menkul kıymetleştirme alacakların tahsiline yönelik amaçlara hizmet etmektedir (GSG hukuk 2019, s. 9). Sorunlu alacakların menkul kıymetleştirilmesi, karmaşık fakat süreç adımları belirli olan çözümleme yöntemidir. İlk adımda banka (veya alacağı devreden kurum), menkul kıymetleştirmeye konu olacak uygun bir kredi portföyü belirlemekte ve bu portföyün değerlemesini yapmaktadır. Akabinde bu alacakların devri için ayrı özel amaçlı bir kuruluş oluşturulmaktadır. Banka, belirlenen sorunlu kredi portföyünü gerçek satış yoluyla bu kuruluşa devretmektedir. Alacakların mülkiyeti ve riski devredilen kuruluşa geçmektedir. Böylece alacaklar banka bilançosundan ayrıştırılmaktadır. Devralınan bu alacak havuzuna dayanarak ilgili kurumca çeşitli sınıflarda varlığa dayalı menkul kıymet ihraç edilmektedir. Kuruluşların ihraç ettiği menkul kıymetlerin satışından elde edilen gelir, bankanın alacakları devretmesi karşılığında aldığı tutar olmakla birlikte, banka sorunlu kredilerini bu sayede satarak nakit akışı sağlamaktadır (DDTalks, 2025).

Türkiye'de 2021'de Varlık Yönetim Şirketleri Yönetmeliği'nde yapılan değişikliklerle bu şirketlerin operasyonel esnekliği artırılmıştır (World Bank, 2021). En kritik gelişme Ekim 2021'de Sermaye Piyasası Kurulu'nun "Varlığa veya İpoteğe Dayalı Menkul Kıymetler Tebliği" içeriğinde yapılan değişikliklerle

gerçekleşmiş; sorunlu alacaklara dayalı menkul kıymet ihracına izin verilmiştir. Böylece daha önce sadece canlı kredilere dayalı menkul kıymetleştirmeye izin verilirken, bankaların tahsili gecikmiş alacaklarını da varlık finansman fonlarına devretmesinin yolu açılmıştır (S&P Global, 2021). Türkiye’de mevzuattaki iyileştirmelere karşın, uygulamada henüz büyük ölçekli sorunlu alacak menkul kıymetleştirme örneği gerçekleşmemiştir. Sorunlu alacakların menkul kıymetleştirilmesi, yönelik 2021’de atılan düzenleyici adımlar ile bu yöntem, bankaların bilanço temizleme stratejilerinde potansiyel bir araç haline gelmiştir.

Menkul kıymetleştirme yönteminin daha etkin kullanılabilmesi için sadece varlık yönetim şirketlerinin değil bankaların da bilanço içi menkul kıymetleştirme yöntemiyle ya da fon kurmak suretiyle menkul kıymetleştirme olanaklarının artırılmasını sağlayacak hukuki ve idari düzenlemelerin yapılması gerektiği düşünülmektedir. Piyasanın derinliğinin oluşturulması için devlet garantili sorunlu alacak menkul kıymetleri de piyasaya sürülmesi alternatif yatırım aracı olarak değerlendirilmelidir.

Sorunlu alacakların yönetilmesi bütüncül bir bakış açısı gerektirmektedir. Sorunlu alacakların doğumundan menkul kıymetleştirilmesine kadar kullanılan yöntemler birbirleri ile ilişkilidir. Dolayısıyla sorunlu alacakların yönetilmesinde ihtisaslaşmış bir üst birliğin kurulmasının ve koordinasyonun bu üst kurul vasıtasıyla yapılmasının sorunlu alacakların yönetilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Pratik çözümlerin üretilmesi, hukuki regülasyonlar konusunda fikirlerin paylaşılması, ortak veri havuzuyla veri yönetiminin sağlıklı işletilmesi, sorunlu alacakların tüm taraflarıyla eşgüdüm sağlanması daha çözümcül politikaların oluşturulmasına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Bu kapsamda aslında birbiri ile çok yakın bağı olan politikaların bütüncül kullanılması yönünde inisiyatif alınması mümkün olabilecektir.

Sonuç

Bu çalışma, Türk bankacılık sektöründe sorunlu alacak çözümleme yöntemlerini literatür ve düzenleyici çerçeve temelinde derleme yöntemiyle ele almıştır. İncelemede “Sorunlu Alacak” teriminin kavramsal incelemesi yapılmıştır. Ayrıca ulusal ve uluslararası düzenlemeler doğrultusunda Türk bankacılık sektöründe sorunlu alacak çözümleme yöntemleri bütüncül bir çerçeveden ele alınarak araştırılmıştır.

Düzenleyici mevzuatlarda geçmişten farklı olarak NPL, NPE kavramları dışında “sorunlu alacak” kavramı literatüre kazandırılmıştır. Ancak kavramın tanımlanmasında eksik unsurlar bulunduğu gerekçesiyle doktrinde tartışmalar yaşanmaktadır. Sorunlu alacak rehberinde; “donuk alacaklar” ve “finansal güçlük nedeniyle yapılandırılmış krediler” sorunlu alacak olarak tanımlanmıştır. Çalışmada; yakın izlemeye alınması koşuluyla “borçlunun kredi değerliliğinin bozularak borcun tümüyle ödenmeme ihtimalinin ortaya çıktığı kredilerin” de tanıma eklenmesi gerektiği savunulmaktadır.

Sorunlu alacakların çözümlenmesinde çalışmada belirtildiği üzere birçok yöntem bulunmaktadır. Bu yöntemlerin sektördeki tüm paydaşlar tarafından bilinirliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Yöntemlerin bilinirliğinin yanı sıra nasıl kullanılması gerektiği ve daha etkin kullanılması için neler yapılması gerektiği de önem arz etmektedir.

Bu kapsamda çözümleme yöntemlerinin özellikle mevduat ve katılım bankalarında etkinliğini artırmak amacıyla; 1- Yasal takip süreçlerinin pratikliğinin artırılması için usul ekonomisine uygun olarak İcra İflas Kanunu’nun sadeleştirilmesi, 2- Sorunlu alacakların çözümlenmesinde farklı kanun, mevzuat, yönetmelik ve rehberlerle yönetilen alanların derlenmesi ve sorunlu alacakların çözümlenmesine bütüncül bakılmasının sağlanması için kalıcı ve kapsamlı bir sorunlu alacak kanunu oluşturulması, 3- Sorunlu alacakların yönetilmesi konusunda gerekli koordinasyonun sağlanması, dünyadaki gelişimlerin takip edilmesi, pratik çözümlerin uçtan uca değerlendirilmesi amacıyla tüm paydaşları kapsayan ihtisaslaşmış üst bir kurulun oluşturulması, 4- Özellikle kamu bankalarının varlık yönetim satışını daha aktif yapabilmesi için kamu bankalarınca ve kamu kurumlarınca kurulan Birleşim Varlık Yönetim Şirketi’nin kamu yararı da gözetilerek daha etkin kullanılması, 5- Hızlı ve etkin tahsilat yapılabilmesi, uluslararası yatırımcıların da yatırım alanlarının açılması amacıyla alacakların toplu ya da münferit satışı için kaynak kuruluş ile yatırımcıları buluşturacak dijital sorunlu alacak satış platformunun kurulması ve hukuki zeminin oluşturulması, 6- Bankaların sorunlu alacak çözümleme birimlerinde çalışanlar ile bu konuda firmalara danışmanlık hizmeti verenlerin yeterlilikleri için lisanslamalara tabi tutulması ve akredite olması, 7- Bankalar açısından borç tespitinde ilkelerin belirlenmesi borçlular açısından ise borç tutarının hangi usule göre belirlendiğinin netleşmesi açısından sorunlu ticari alacaklarda anapara tanımının yapılması, bu anapara tanımına göre faizlerin işletilmesi, kredinin geri ödenmesinde de tahsilat usullerinin belirlenmesi, 8- Bankaların bilanço temizleme stratejileri için menkul kıymetleştirme yönteminin daha etkin kullanılabilmesi amacıyla varlık yönetim şirketleri dışında bankaların da bilanço içi menkul kıymetleştirme yöntemiyle ya da fon kurmak suretiyle menkul kıymetleştirme olanaklarının artırılması ve gerekirse devlet

garantili menkul kıymetlerin çıkarılması suretiyle yatırımcıların bu piyasaya ilgisinin çekilmesi, 9- Çözümleme yöntemlerine dair eğitim, seminer, akademik çalışmaların artırılarak farkındalık çalışmaları yapılması,

Önerilerinin sorunlu alacakların çözümüne katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Bununla birlikte dijitalleşme, yapay zeka ve veri temelli yaklaşımların yaygınlaşması, sorunlu alacakların erken tespiti ve etkin yönetimi açısından önümüzdeki dönemde belirleyici olacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Tarık Yurtoğlu: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Tarık Yurtoğlu: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Yurtoğlu, T. (2026). Türk Bankacılık Sektöründe Sorunlu Alacak Çözümleme Yöntemleri Mevzuat ve Literatür Temelli Bir Derleme. *Mediterranean Social Studies Journal*, 3(1), 32-49. <https://doi.org/10.64412/MediTerra.2026.277>

Kaynakça

- Acar, Ö. (2000). Bankalarca ayrılan karşılıklar: Teorik yaklaşım ve uluslararası uygulamalar. *Bankacılar Dergisi*, 34, 48.
- Arkan, S. (2021). *Ticari işletme hukuku* (24. baskı). Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Atalı, M., Ermenek, İ., & Erdoğan, E. (2023). *İcra ve iflas hukuku* (4. baskı). Yetkin Kitapevi.
- Bankacılık Kanunu. (2015). *T.C. Resmi Gazete*, 35983, 01 Kasım 2005.
- Bankaların Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönetmelik. (2015). *T.C. Resmi Gazete*, 29511, 23 Ekim 2015.
- Baş, A. G. G., Kara, M., & Paksoy, S. (2022). *Türk bankacılık sektöründe sorunlu krediler*. İksad Yayınevi.
- Battal, A. (2004). *Bankalar kanun şerhi: Sorularla banka hukuku* (2. baskı). Gazi Kitabevi.
- BCBS Basel II - Basel Committee on Banking Supervision. (2006). *International convergence of capital measurement and capital standards* (Basel II). Bank for International Settlements. <https://www.bis.org/publ/bcbs128.htm>
- Berger, A. N., & DeYoung, R. (1997). Problem loans and cost efficiency in commercial banks. *Journal of Banking & Finance*, 21(6), 849-870.
- Bierman, H. (2010). *Introduction to accounting and managerial finance: An: A merger of equals*. World Scientific.
- Bulut, E. (2002). Kredi sözleşmelerinin hukuki niteliği ve türleri. *Mevzuat Dergisi*, 5(49).
- CFO Finansal Hizmetler A.Ş. (2025). Finansal yeniden yapılandırma (FYY). <https://www.cfofinans.com/finansal-yeniden-yapilandirma-fyy/#:~:text=1-,FYY%20nedir%3F,anla%C5%9Fma%20ve%20s%C3%B6zle%C5%9Fmeleri%20kapsam%C4%B1nda%20yap%C4%B1land%C4%B1r%C4%B1lmas%C4%B1d%C4%B1r>
- Chalkiadis, G. (2019). *Non-performing loans management in the European banking sector* (Master's thesis). International Hellenic University, School of Economics, Business Administration and Legal Studies.
- Çanga Belber, E. (2025). *Sorunlu kredilerin menkul kıymetleştirilmesi ve Türk sermaye piyasaları için öneriler*. Yetkin Yayınları.
- DD Talks. (2025). Decoding NPL securitization: Unlocking liquidity and capital relief. <https://ddtalks.com/decoding-npl-securitization-unlocking-liquidity-and-capital-relief->

- Mali Sektöre Olan Borçların Yeniden Yapılandırılması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. (2002). *T.C. Resmi Gazete*, 24657 (mükerrer), 30 Ocak 2002.
- Muşul, T. (2017). *İcra ve iflas hukukunda tasarrufun iptali davaları*. Adalet Yayınevi.
- Selimler, H. (2019). *İşletmelerde başarısızlık: Finansal yönetim* (2. baskı). Seçkin Yayınevi.
- Selimler, H. (2015). Sorunlu kredilerin analizi, banka finansal tablo ve oranlarına etkisinin değerlendirilmesi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 7(12), 131-172.
- Selimler, H. (2006). *Türk bankacılık sektöründe sorunlu kredilerin varlık yönetim şirketlerince tasfiyesi: Seçilmiş ülkeler ve Türkiye uygulaması* (Doktora tezi). Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü.
- Sorunlu Alacak Çözümleme İyi Uygulama Rehberi. (2021). *T.C. Resmi Gazete*, 9644, 29 Haziran 2021.
- S&P Global. (2021). Turkish banks' distressed debt exceeds \$46B amid idle bad loan market. <https://www.spglobal.com/market-intelligence/en/news-insights/articles/2022/10/turkish-banks-distressed-debt-exceeds-46b-amid-idle-bad-loan-market-72080180#:~:text=There%20have%20been%20no%20direct,permitted%20for%20performing%20loans%20only>
- Taşpınar Ayvaz, S. (2005). *İcra-iflas hukukunda yeniden yapılandırma* (1. baskı). Yetkin Yayınları.
- TBB - Türkiye Bankalar Birliği. (2025). Finansal yeniden yapılandırma. <https://www.tbb.org.tr/finansal-yeniden-yapilandirma>
- Tekcan & Menteşoğlu. (2020). Alacak temliki nedir. https://www.tekcanmentesoglu.com/yayinlar-ve-haberler/alacak-temliki-nedir%20-1021?utm_source
- Topçu, Y. (2023). *Kredi alacaklarının tahsil ve tasfiye yöntemleri* (1. baskı). Yetkin Yayınları.
- Türk Borçlar Kanunu. (2011). *T.C. Resmi Gazete*, 27836, 11 Kasım 2011.
- Türk Medeni Kanunu. (2001). *T.C. Resmi Gazete*, 24607, 22 Kasım 2001.
- Tekinalp, Ü. (2021). *Borçlar hukuku dersleri* (8. baskı). Vedat Kitapçılık.
- Türk Dil Kurumu. (2025). Kredi ne demek: TDK sözlük anlamı. <https://sozluk.gov.tr>
- Us, V. (2020). TFRS 9 uygulamasının seçilmiş bankalar bazında kredi sınıflandırması ve karşılıkları üzerindeki etkisi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12(22), 297-314.
- Üstündağ, S. (2004). *İcra hukukunun esasları*. Fakülteler Matbaası.
- World Bank. (2021). Republic of Turkey financial sector assesment. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099627108282335196/pdf/SECBO8b4da3a00308fee02f2871c1e54b.pdf#:~:text=supervisory%20framework,assets%20in%20the%20financial%20system>
- Varlık Yönetim Şirketlerinin Kuruluş ve Faaliyet Esasları Hakkında Yönetmelik. (2002). *T.C. Resmi Gazete*, 24893, 1 Ekim 2002.
- Varlık Yönetim Şirketlerinin Kuruluş ve Faaliyet Esasları ile Devralınacak Alacaklara İlişkin İşlemler Hakkında Yönetmelik. (2021). *T.C. Resmi Gazete*, 31541, 14 Temmuz 2021.

RETHINKING DISASTERS IN THE MEDITERRANEAN: AN ASSESSMENT ON CRITICAL DISASTER STUDIES FRAMEWORK

Akdeniz'de Afetleri Yeniden Düşünmek: Eleştirel Afet Çalışmaları Çerçevesi Üzerine Bir Değerlendirme

Muhammed Onur ÇÖPOĞLU¹

Abstract

This article examines how Critical Disaster Studies (CDS) can provide an alternative theoretical framework for rethinking disasters in the Mediterranean. It approaches the Mediterranean Basin as a space where multiple hazards, historical inequalities, and fragmented governance configurations intersect, and conceptualises disasters not as exceptional “natural” events but as socially produced and politically shaped processes. Through a review of literature, the article addresses the research question: “How can Critical Disaster Studies provide an alternative theoretical framework for studying disasters in the Mediterranean?” The first part shows that dominant scientific and policy discourses on Mediterranean disasters remain largely hazard-centred, technocratic, resilience-oriented, and security-focused. The second part outlines key contributions of CDS, including its emphasis on the historical production of vulnerability, practices of counting and visibility, hierarchies between expert and local knowledge, and the justice dimensions of disaster governance. The third part applies this perspective to several Mediterranean disaster formations, such as wildfires, seismic and hydrological risks, and drought, highlighting how land-use regimes, housing systems, water governance, and border policies structure exposure and loss. The final part sketches an agenda for Mediterranean research and policy that is more historical, multi-scalar, and justice-oriented. Overall, the article argues that engaging CDS can support more accountable and democratic forms of disaster governance in the Mediterranean.

Keywords: Critical Disaster Studies, Mediterranean, Disaster Governance, Vulnerability, Climate Change.

Öz

Bu makale, Akdeniz'deki afetleri yeniden düşünmek için Eleştirel Afet Çalışmaları'nın (EAÇ) alternatif bir teorik çerçeve olarak nasıl kullanılabileceğini incelemektedir. Çalışma, Akdeniz Havzası'nı çoklu tehlikelerin, tarihsel eşitsizliklerin ve parçalı yönetim yapılarının kesiştiği bir alan olarak ele almakta ve afetleri istisnai “doğal” olaylar değil, toplumsal olarak üretilmiş ve politik olarak şekillendirilmiş süreçler olarak kavramsallaştırmaktadır. Mevcut literatürün bir değerlendirmesi niteliğindeki bu makale, “Eleştirel Afet Çalışmaları, Akdeniz'deki afetlerin incelenmesi için nasıl alternatif bir teorik çerçeve sunabilir?” araştırma sorusunu ele almaktadır. Makalenin ilk bölümü, Akdeniz'de afet çalışmalarının ve politika söylemlerinin ağırlıklı olarak tehlike odaklı, teknokratik, dayanıklılık ve güvenlik eksenli çerçevelere dayandığını göstermektedir. İkinci bölüm, EAÇ literatürünü özetleyerek kırılmanın tarihsel üretimi, bilgi ve sayma pratikleri, uzman-yerel bilgi hiyerarşileri ve adalet boyutlarına vurgu yapmaktadır. Üçüncü bölüm, bu kavramsal çerçeveyi Akdeniz'deki yangınlar, sismik risk, hidrolojik aşırılıklar ve kuraklık gibi farklı afet oluşumlarına uygulamakta; arazi kullanımı, konut rejimleri, su yönetimi ve sınır politikalarının risk üretimindeki rolünü tartışmaktadır. Son bölüm, Akdeniz araştırmaları ve politikaları için tarihsel, çok ölçekli ve adalet odaklı bir gündem çizmektedir.

Anahtar Kelimeler: Eleştirel Afet Çalışmaları, Akdeniz, Afet Yönetimi, Kırılma, İklim Değişikliği.

Introduction

The Mediterranean Basin is widely described as a climate change hotspot that is warming faster than the global average and experiencing multiple, interacting environmental stresses (Cos et.al., 2022, p. 321; MedECC, 2020). Recent assessments underline that rising temperatures, changing precipitation patterns, sea-level rise, and ocean acidification are already reshaping ecosystems, economies, and everyday life

¹ PhD, Ordu University, Ünye Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration, mo.copoglu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3629-6961

across Southern Europe, North Africa, and the Eastern Mediterranean (IPCC, 2022). In this context, it is fair to say that disasters are not rare anomalies but recurrent features of regional socio-ecological systems.

Over the last decade, the region has witnessed intense wildfire seasons in countries such as Greece, Türkiye, Italy, and Algeria, prolonged heatwaves with record-breaking temperatures, and destructive floods in both urban and rural areas. In Türkiye, for example, wildfires in 2021 have been recorded as the biggest fires in scope in the history of the country. These climate-related events intersect with high seismic risk, as illustrated by recent large earthquakes in Türkiye and neighbouring states, and with maritime accidents and repeated loss of life along migration routes in the Mediterranean Sea (IPCC, 2022; MedECC, 2020). At the same time, Mediterranean region has been a central corridor for people on the move, where border regimes, search and rescue practices, and humanitarian responses shape who is exposed to danger and under which conditions. Disasters in the region, therefore, bring together climatic hazards, geological processes, infrastructural failures, and violent mobility regimes within the same analytical field.

However, much of the disaster research still tends to rely on hazard-centred and technocratic frameworks. For example, Ottolini et.al. criticize a hazard-centered approach in their study examining the increasing number of forest fires in Spain's Valencia region, stating that the fires were primarily managed through technocratic approaches (Ottolini et.al., 2024, p. 2). In another case, Suvari et.al., in their study examining the effects of the Kahramanmaraş earthquakes in Türkiye, emphasized that cultural and social dynamics are overlooked in disaster management projects, stating that projects that do not take culture into account and are planned solely on an engineering basis will fail to achieve their objectives (Suvari et.al., 2024). Lastly, Le De et al. found that the prevailing hazard paradigm resulted in highly technical, technocratic, and top-down actions in their study evaluating disaster risk reduction approaches in French literature (Le De et.al., 2023, p. 2).

In such approaches, disasters are treated as the impact of extreme natural events on exposed populations and assets, to be addressed through better risk assessment, early warning systems, and emergency response capacities (UNDRR, 2015). Policy and practitioner discourses rely heavily on terms such as “natural disaster”, “risk management”, and “resilience”, and focus on strengthening institutional capacities, infrastructures, and community preparedness within a managerial logic (Kelman, 2020; Gaillard, 2019). These perspectives have contributed important tools and practices, but they tend to foreground technical expertise, probabilistic modelling, and cost-benefit calculations while treating disasters as external shocks rather than as outcomes of longer historical and political processes.

Critical scholarship has argued that such technocratic and apparently apolitical understandings of disaster are insufficient. They risk obscuring how vulnerability is socially and spatially produced, and how development pathways, labour regimes, land-use changes, and border policies create and distribute disaster risk (Tierney, 2014; Wisner et al., 2004). Therefore, the question of “is there an alternative theoretical basis for disaster studies?” comes to mind, especially for critical social science researchers. Critical Disaster Studies (CDS) has emerged as an interdisciplinary field that questions the category of “disaster” itself and examines how it is defined, named, and governed (Remes & Horowitz, 2021). As a critical interdisciplinary scholarship that challenges the normative framing of disasters as “natural” events, CDS begins with a different premise that disasters are not exceptional ruptures but rather historically produced socio-political configurations where everyday forms of inequality, precarity, and slow violence matter just as much as the spectacular moments of destruction. (Kelman, 2020; Remes & Horowitz, 2021, p. 5).

This article brings the insights of Critical Disaster Studies into dialogue with Mediterranean disaster research. Asking “how can Critical Disaster Studies provide an alternative theoretical framework for studying disasters in the Mediterranean?”, this review article evaluates the emerging framework and its core assumptions within the case of the Mediterranean. The central argument is that CDS can help reframe Mediterranean disasters away from a narrow focus on hazards and institutional performance, towards an analysis centred on inequality, power, and justice. By foregrounding how exposure and vulnerability are patterned by land-use regimes, housing and planning systems, labour relations, migration and border policies, and infrastructural investment, CDS enables a shift from “managing” disasters to interrogating the socio-political processes that make them possible and probable.

The article proceeds in four steps. The next section maps the main characteristics of disasters and disaster studies in the Mediterranean, highlighting the region's multi-hazard profile and the dominance of hazard-based, state-centred, and security-oriented approaches. The following section introduces key concepts and debates in Critical Disaster Studies, including its critique of “natural disaster” narratives, its focus on the historical production of vulnerability, and its analysis of how categories such as “vulnerable groups”, “at-risk communities”, and “resilient cities” function in governance. The third section uses CDS concepts to re-read several Mediterranean disaster formations, including wildfires and land-use change,

housing and informality in seismic risk, hydrological extremes and water governance, and the role of border regimes in producing hazard. The final section discusses implications for Mediterranean research and policy, suggesting how CDS-informed analyses can support more historically grounded, multi-scalar, and justice-oriented approaches to disaster governance in the region.

1. Disasters and Disaster Studies in the Mediterranean

The Mediterranean region is exposed to a wide range of interacting hazards, including wildfires, heatwaves, earthquakes, floods, droughts, maritime accidents, and migration-related tragedies at sea. Climate projections indicate increasing frequency and intensity of heat extremes, longer fire seasons, and heightened risk of hydrological extremes such as heavy rainfall and flash floods (IPCC, 2022; MedECC, 2020). At the same time, the region lies across several major tectonic plate boundaries, which generate recurrent seismic and volcanic activity (Faccenna et al., 2014), as illustrated by recent large earthquakes in Türkiye, Greece, and Italy. Coastal and island geographies further expose populations to storm surges and sea-level rise, while the Mediterranean Sea remains one of the world's most dangerous migration routes in terms of recorded deaths (IOM, 2023).

This multi-risk profile is embedded in a politically fragmented landscape. The Mediterranean connects member states of the European Union with non-EU countries in the Western Balkans, North Africa, and the Middle East, each with distinct governance systems, economic structures, and administrative capacities. Levels of disaster risk governance, early warning infrastructure, and social protection vary considerably across the basin (MedECC, 2020). While some states have highly institutionalised civil protection systems and long-standing seismic or flood codes, others face chronic underinvestment, limited enforcement of regulations, and overlapping crises of conflict, austerity, or displacement. Regional cooperation frameworks, such as the Union for the Mediterranean or various EU neighbourhood instruments, provide some coordination, but disaster management remains largely organised along national lines.

As argued above, disasters in the Mediterranean have often been framed as “natural hazards” or “environmental risks”. Policy documents and technical assessments frequently conceptualise these disasters as the result of extreme climatic or geophysical events impacting exposed populations and assets, to be managed through improved hazard mapping, land-use planning, and emergency response (UNDRR, 2015; European Commission, 2021). The language of “natural disaster” remains pervasive in official reports, media coverage, and sometimes in academic work, despite longstanding critiques that it obscures the social and political dimensions of disaster risk (O’Keefe et al., 1976; Wisner et al., 2004). In many national contexts, the primary indicators of disaster performance are still expressed in terms of response speed, number of rescue teams deployed, or volume of relief delivered. For instance, Türkiye’s response to the 2021 wildfires exemplifies this tendency, where official discourse prominently emphasized the escalating number of firefighting teams deployed to affected regions, foregrounded material policies aimed at post-fire normalization, and underscored the instrumental role of high-tech equipment in fire suppression efforts (Çöpoğlu, 2025).

Security-oriented discourses also play a significant role. Disasters are frequently linked to national security, border security, and social stability, especially where hazards intersect with migration or contentious politics. Wildfires, floods, or earthquakes can be narrated as tests of state sovereignty and capacity, moments in which governments must demonstrate control, authority, and responsiveness (Boin et al., 2017, p. 1). In some cases, disasters are connected to concerns about terrorism, sabotage, or “hybrid threats”, which can fuel securitised responses and exceptional measures. In the maritime context, search-and-rescue operations in the central and eastern Mediterranean are closely intertwined with border management, deterrence policies, and debates about movement towards the European Union (Cuttitta, 2018: 784). Here, risk is not only about storms, shipwrecks, or coastal hazards, but also about the ways in which border regimes structure exposure to danger.

Another central narrative in Mediterranean disaster governance is “resilience”. Resilience has become a key term in EU adaptation strategies, national disaster risk reduction plans, and urban policy initiatives across the region (European Commission, 2021). Cities and communities are encouraged to become “resilient” to climate extremes and geophysical hazards through preparedness measures, diversification of livelihoods, and social cohesion programmes. While the resilience agenda has enabled some attention to social dimensions and community capacities, it often leaves broader structural conditions unaddressed. In many cases, resilience is framed as an attribute of local communities, to be strengthened through behavioural change, training, and modest infrastructural upgrades, rather than as a matter of

redistributing resources, reforming housing and land regimes, or challenging unequal labour relations (Joseph, 2018; Chandler & Reid, 2016, p. 28).

These dominant approaches create what can be called an “epistemic boundary” around Mediterranean disasters. Technical expertise, probabilistic models, and standardised indicators of risk occupy a central position in defining what counts as relevant knowledge and what is considered a legitimate policy response. Disaster risk is quantified and mapped, but the historical processes that shape where different groups live, work, and move often receive less attention. Modelling practices can give an impression of objectivity and neutrality, while in practice they rely on many assumptions about which hazards to prioritise, which assets to value, and which populations to include in datasets. As a result, socio-political struggles over land, infrastructure, and mobility may remain in the background of otherwise sophisticated technical analyses.

A related feature of Mediterranean disaster studies is their frequent state-centred orientation. Much research and policy evaluation is organised around the question of how well states and their agencies “perform” during crises. Disasters are used as moments to assess state capacity, coordination among ministries, or compliance with international frameworks such as the Sendai Framework for Disaster Risk Reduction (UNDRR, 2015). Although these are relevant and necessary concerns, they may reduce disasters to tests of administrative efficiency and institutional design. The underlying distribution of exposure and vulnerability across different classes, regions, and legal statuses, including migrants and refugees, may be taken as given. This perspective may also underplay the role of non-state actors, such as informal networks, professional associations, or local civil society organisations, which are central to everyday disaster preparedness and response.

Communities affected by disasters are frequently positioned as “target groups” of risk communication, awareness campaigns, or resilience programmes rather than as co-producers of knowledge. In many Mediterranean settings, local and vernacular understandings of hazards, land, and weather are rich and historically grounded, including among farmers, fishers, forest villagers, and migrant workers. However, these knowledges are seldom treated as authoritative in formal disaster planning or scientific assessments (Marchezini et al., 2017). Instead, they may be incorporated selectively—for example, as “traditional practices” to be valorised in adaptation projects—without addressing power imbalances between experts and lay people. This dynamic reinforces hierarchies between technical and local knowledge and restricts the space for participatory, bottom-up approaches. Moreover, when local and official perspectives exist in tension or conflict, disasters may escalate into crises, as competing stakeholders enter into contested relationship that further complicate governance of the disaster. The 2021 wildfires in Türkiye offered such a case showing how tensions between state agencies and local people over fire management not only hampered coordination but also deepened mistrust (Çöpoğlu, 2025; Bozok & Bozok, 2025).

Taken together, without a broader approach toward disasters, scholars risk treating these phenomena as isolated events rather than symptoms of deeper societal problems. Historical trajectories of urbanisation, rural marginalisation, land privatisation, and tourism-led development strongly influence who lives in floodplains, fire-prone hillsides, or seismically vulnerable housing. Structural inequalities in income, legal status, and access to social protection shape households’ capacity to prepare for, absorb, and recover from shocks. Yet hazard-centred, technocratic, and state-centred analyses tend to treat such conditions as background context rather than as part of the disaster itself (Pelling, 2011; Tierney, 2014). In this way, disasters become framed as misfortunes that strike pre-given societies, rather than as outcomes of decisions about land, labour, infrastructure, and borders.

This section has shown that Mediterranean disasters are characterised by a dense multi-hazard environment, political fragmentation, and uneven state capacities, and that disaster studies and policy frameworks in the region tend to be hazard-based, technocratic, resilience-oriented, and state-centred. While these approaches provide important tools, they can sometimes sideline questions of historical responsibility, power, and inequality. The next section outlines CDS as a field that explicitly takes these questions as its starting point. By rethinking disasters as processes rather than isolated events, and by scrutinising how vulnerability and resilience are produced and governed, CDS offers conceptual resources for re-framing the analysis of disasters in the Mediterranean.

2. Critical Disaster Studies: A Review

Critical Disaster Studies (CDS) has emerged from several overlapping strands of scholarship, including critical disaster sociology, political ecology, vulnerability studies, and critical development studies. Early work in these fields challenged the idea that disasters are exceptional “acts of nature” and

instead located them in long-term processes of marginalisation, uneven development, and power relations (O’Keefe et al., 1976; Wisner et al., 2004). CDS builds on this tradition but goes further by questioning the category of “disaster” itself and examining how it is produced, delimited, and used in practice (Remes & Horowitz, 2021).

However, Remes and Horowitz’s 2021 edited volume, *Critical Disaster Studies*, appears to be an important reference book that presents the fundamental arguments of this field in a comprehensive manner and introduces it to readers as an alternative approach. It brings together the scattered and interdisciplinary scholarship in this field, establishing the intellectual groundwork of CDS. The book takes a critical stance against the technical and applied traditions of mainstream disaster studies, which treat disasters as “objective realities”, and instead centers the historical, political, and epistemological contexts of disasters (Remes & Horowitz, 2021). A central premise of CDS, according to Remes and Horowitz, is actually a radical one, arguing that there is no such thing as a “natural disaster”; in fact, there is no such thing as a disaster at all (Remes & Horowitz, 2021, p. 1). This claim emphasizes that disasters should not be read as natural events independent of social structures. Rather, defining an event as a “disaster” represents an analytical and interpretive choice, and therefore a political act (Remes & Horowitz, 2021, p. 1). It is this political character and approach differs CDS from other disaster studies.

From this perspective, CDS is built upon three fundamental principles: disasters are interpretive fictions, disasters are political, and disasters take place over time (Remes & Horowitz, 2021:2-5). The first principle suggests that disasters are socially constructed both as events and as ideas, and consequently, concepts associated with disasters—such as vulnerability, risk, and resilience—must also be interrogated as social constructs. The second principle reveals that the supposedly technical and objective goals of disaster management are in fact subjective and often contested, showing that even seemingly commonsensical discourses like “restoring order” are actually political maneuvers aimed at reproducing existing power relations. The third principle emphasizes that disasters are not isolated events but rather long-term historical processes; it demonstrates that the image of sudden and unexpected occurrence carried by the disaster idea tends to obscure enduring social inequalities by making structural conditions appear contingent, widespread conditions appear local, and chronic conditions appear acute (Remes & Horowitz, 2021: 2-5). These three principles enable CDS to function as an interdisciplinary intersection and allow for the examination of disasters within the context of broader questions concerning power, inequality, community, trauma, and cultural beliefs.

A central tenet of CDS, then, is that disasters are not primarily events but processes. Rather than starting with a moment of impact—an earthquake, flood, or wildfire—CDS asks how hazard, exposure, and vulnerability have been assembled over time through decisions about land, labour, infrastructure, and governance. Wisner et al. (2004) conceptualise this through the “progression of vulnerability”, which traces how root causes, dynamic pressures, and unsafe conditions combine to turn hazards into disasters. Similarly, Kelman (2020) argues that disasters are “by choice” because they result from political and economic decisions that create and maintain vulnerability, even when the initiating hazard is environmental.

CDS also scrutinises how disasters are named and bounded in time and space. Remes and Horowitz (2021) describe “disaster” as an analytical conceit that separates certain forms of harm from the everyday, even though the same structures often underpin both. Decisions about when a disaster begins and ends, which deaths are counted, and which areas are classified as “affected” are political decisions with real consequences for visibility, compensation, and responsibility. This framing aligns with broader debates about “slow violence”, which draw attention to gradual, often invisible forms of environmental harm that accumulate over years or decades, such as pollution, toxic exposure, or incremental land loss (Nixon, 2011). Building on this work, scholars of “slow disasters” argue that risk management practices focused on short-term events can neglect long-term, low-intensity harms that shape everyday life (Knowles, 2011).

Within this perspective, vulnerability is not a static attribute of certain groups but a historically produced condition. Vulnerability is shaped by class, race, gender, citizenship, and legal status, as well as by access to housing, health care, labour rights, and social protection (Wisner et al., 2004; Fothergill & Peek, 2004: 90). Disasters disproportionately affect poorer households and marginalised communities, not because they are inherently “weak”, but because they are more likely to live in hazardous areas, occupy insecure housing, work in informal or precarious jobs, and lack savings or insurance. (Wisner et al., 2004). CDS foregrounds these structural dimensions and treats vulnerability as a central analytical category rather than a residual “contextual factor”.

At the same time, CDS examines how policy categories such as “vulnerable groups”, “at-risk communities”, and “resilient cities” are not neutral descriptors but performative classifications that organise governance. These labels define who is seen as needing protection, who is expected to adapt, and

who is held responsible for managing risk. Remes and Horowitz (2021) show how being named “vulnerable” can sometimes pathologise communities and frame them as passive recipients of aid, while the language of resilience can shift responsibility for coping with structural problems onto individuals and local communities. Critical work on resilience highlights how it has often been aligned with neoliberal forms of governance, encouraging subjects to adapt to risk rather than addressing its structural causes (Chandler & Reid, 2016; Joseph, 2018).

A related concern of CDS is the hierarchy between expert and local or vernacular knowledge. Conventional disaster risk reduction has tended to privilege scientific measurements, modelling, and professional expertise, while local knowledge has often been treated as anecdotal or secondary (Wisner et al., 2004). However, Mercer et al. show that residents of hazard-prone areas develop detailed understandings of environmental cues, historical events, and safe practices, which can significantly improve early warning, evacuation, and recovery when taken seriously (Mercer et al., 2010, pp. 214-215). CDS advocates for treating local and indigenous knowledge as a source of theory and critique, not only as data to be integrated into pre-existing expert frameworks. This implies more participatory forms of research and governance, where affected communities are co-producers of knowledge about risk and response.

CDS is also closely connected to political ecology, which studies how ecological conditions and environmental risks are shaped by political and economic structures. Political ecology has long argued that land degradation, deforestation, and flooding cannot be explained only by physical factors or “mismanagement”, but must be linked to histories of land tenure, market integration, and state policy (Blaikie & Brookfield, 1987). CDS extends this insight to disasters, examining how resource extraction, agrarian change, urbanisation, and infrastructural development generate and redistribute risk. For example, large-scale dams or coastal tourism projects may protect some groups while exposing others to new hazards. In this sense, disasters become a lens for analysing broader questions of environmental justice and socio-ecological inequality.

Another key theme is the relationship between disasters, capitalism, and post-disaster reconstruction. The concept of “disaster capitalism” captures how crises can open opportunities for capital accumulation, through land grabs, privatisation, or large-scale redevelopment projects that displace low-income residents (Klein, 2007). CDS scholars study how rebuilding processes can entrench or deepen existing inequalities, even when they are framed as “building back better”. Decisions about where to rebuild, which infrastructures to prioritise, and which populations to support are shaped by power relations and market logics. This directs attention to the political economy of insurance, credit, construction, and humanitarian aid, rather than treating reconstruction as a purely technical challenge.

CDS also emphasises the importance of linking so-called “everyday” and “extraordinary” forms of violence. Work on slow violence and environmental injustice shows that chronic exposure to pollution, inadequate sanitation, poor housing, and unsafe workplaces can shorten lives and undermine health in ways that rarely appear in disaster statistics (Nixon, 2011; Wisner et al., 2004). When a flood, heatwave, or earthquake occurs, these pre-existing conditions strongly influence who is able to escape, survive, and recover. From a CDS perspective, it is therefore misleading to treat disasters as discrete episodes separated from the normal operation of social and economic systems. Instead, disasters are understood as condensations of ongoing processes of dispossession, racialisation, and exclusion.

Finally, CDS is not only a descriptive or analytical project but also a normative one. It aims to reorient disaster research and policy towards questions of justice, accountability, and democratic governance. By foregrounding how risk is produced and distributed, CDS calls for approaches that address root causes rather than focusing solely on emergency response or individual preparedness. This includes examining how legal frameworks, planning regimes, and financial instruments shape exposure, as well as how affected communities can gain meaningful influence over decisions that affect their safety and livelihoods (Wisner et al., 2004; Remes & Horowitz, 2021).

3. Reframing Mediterranean Disasters through Critical Disaster Studies

This section uses key ideas from Critical Disaster Studies to reinterpret concrete disaster formations in the Mediterranean. Instead of treating hazards as external shocks, it asks how land-use regimes, housing and planning systems, and water governance produce unequal exposure and shape who is counted as a disaster victim. The aim is not to deny the importance of climatic and geophysical processes, but to place them within wider socio-political configurations.

3.1. Beyond Climate Change: Land Use, Forest Policy, and Tourism

Wildfires in Mediterranean-type climates are strongly influenced by land-use change, forest policy, and tourism-driven development, in addition to warming and drying trends (Moreira et al., 2020). Moreira et al.'s study shows that rural depopulation, land abandonment, and the expansion of unmanaged forests have increased fuel loads and continuity, while the growth of wildland–urban interfaces (WUIs) has placed more properties and people directly in fire-prone areas (Moreira et al., 2020). In many Mediterranean countries, forest policy has emphasised fire suppression over landscape-level management, which can further increase the accumulation of combustible biomass. Indeed, there is a growing body of literature called “Indigenous Fire Management (IFM)”, arguing that aggressive wildfire-suppression policies are outdated and fail to capture wildfire’s complexity (Çöpoğlu, 2025, p. 119). A similar normative stance, moving away from more traditional and technocratic approaches to studying the phenomenon of disasters, also emerges in this IFM literature on wildfires and their management.

Tourism also plays a significant role in this configuration. Coastal development for hotels, second homes, and tourism infrastructures has driven construction into formerly agricultural or forested areas and has altered traditional relationships between rural communities and forests (Colantoni et al., 2020). Seasonal peaks in population density increase exposure during the fire season and place pressure on emergency services. At the same time, rural communities that have historically managed forests through grazing, wood collection, and small-scale agriculture may be marginalised in planning processes and portrayed as potential sources of ignition, for example, through the burning of agricultural residues.

From a CDS perspective, this pattern suggests that wildfire risk cannot be reduced to climate change and individual “carelessness”. Instead, risk emerges from decisions about land-use zoning, agricultural policy, forest governance, and tourism development. The “forest villager” may emerge as a contested subject in fire management discourse from a CDS perspective as well. Rather than viewing them merely as populations requiring adaptation to new fire regimes or as sources of ignition and regulatory non-compliance, this study demonstrates that their survival-type relationship with forests positions forest villagers as “organic security providers” (Çöpoğlu, 2025, p. 129). CDS invites questions about whose land-use priorities shape fire regimes, whose homes and livelihoods are protected, and which forms of rural knowledge are recognised in fire management debates.

3.2. Unequal Exposure and Narratives of Blame

Heatwaves, wildfires, and air pollution episodes affect populations unevenly. Studies from European and Mediterranean cities show that older people, low-income households, outdoor workers, and those living in poorly insulated housing are more likely to suffer severe impacts during heat extremes (Matthies et al., 2008). Similar patterns have been documented for wildfires, where socio-economically disadvantaged groups have fewer resources to evacuate, insure property, or rebuild. These inequalities are often linked to past housing policies, labour market segmentation, and welfare systems, rather than to individual characteristics alone.

Public narratives about disasters, however, can shift attention away from structural determinants. Media and political discourses frequently emphasise heroism, national unity, and sacrifice, or focus on individual negligence, sabotage, and “unpreparedness” (Boin et al., 2005, p. ix). In some wildfire episodes, suspected arson or “sabotage” has been foregrounded without equal attention to land-use regulations, enforcement gaps, or systematic underfunding of prevention and civil protection. In migrant shipwrecks, responsibility is sometimes framed in terms of smugglers’ criminality, with less discussion of how restrictive mobility regimes constrain access to safer routes (Cuttitta, 2018, pp. 787;792).

CDS directs attention to how narratives of blame and responsibility are constructed. It asks which actors are named as responsible for disasters and which are treated as background conditions. When disasters are explained primarily through individual behaviour or technical failure, the role of planning decisions, austerity measures, and border policies can remain implicit. By contrast, a CDS-informed account treats unequal exposure and the politics of blame as central empirical questions. For instance, it would examine how narratives about “irresponsible residents” or “illegal migrants” may legitimise selective enforcement, forced evictions, or deterrence policies.

3.3. Housing, Informality, and Regulatory Failure

Earthquake disasters in the Mediterranean, especially in Türkiye, illustrate how housing regimes, informality, and regulatory failure shape risk. Scholars and practitioners have long noted that building codes in Türkiye are relatively up-to-date, yet enforcement is uneven and a large stock of non-compliant or

informally built structures persists (Green, 2008). Repeated “zoning amnesties” have legalised buildings that do not meet seismic standards in exchange for fees, despite warnings from engineers and professional associations (Karaca & Dilsiz, 2023). Investigations following the 2023 earthquakes highlighted how amnesties and weak supervision contributed to the collapse of multi-storey residential blocks, with severe loss of life (Horton & Armstrong, 2023).

These patterns are not unique to one country, although their legal forms differ. Across the Mediterranean, informal settlements, non-compliant extensions, and substandard rental housing are common features of urban peripheries and small towns (Chiodelli, 2019). Low-income households, migrants, and precarious workers are often concentrated in older, poorly maintained buildings or in areas with weaker enforcement of planning regulations. When earthquakes, floods, or landslides occur, these groups may face higher probabilities of death, injury, and displacement.

From a CDS perspective, this is not simply a problem of “corruption” or “non-compliance”. It is an outcome of housing markets, land speculation, and policy choices that have tolerated or encouraged rapid construction without adequate oversight. Zoning amnesties can be understood as fiscal and electoral instruments that exchange retroactive legality for revenue and political support, while shifting future earthquake risk onto residents. This perspective reframes earthquakes from “natural disasters” that test national character into disasters produced by housing regimes, regulatory practices, and socio-economic stratification.

3.4. Hydrological Extremes and the Hydro-Social Cycle

Floods, flash floods, and stormwater events in the Mediterranean are influenced not only by changing precipitation patterns but also by land-use decisions, river engineering, and urbanisation. Wetlands have been drained, rivers straightened or canalised, and floodplains converted into residential, industrial, or transport infrastructure in many parts of the region (Pelling, 2011; MedECC, 2020). When heavy rainfall occurs, runoff is amplified by impermeable surfaces and constrained channels, leading to urban flooding and landslides. In rural areas, deforestation and terracing collapse can contribute to slope instability and soil erosion.

The concept of the hydro-social cycle, developed by Linton and Budds (2014), is useful for understanding these dynamics. It conceptualises water not as a purely natural flow but as part of a socio-natural process shaped by infrastructure, legal regimes, economic models, and everyday practices. Applying this approach to Mediterranean floods directs attention to how water infrastructures, planning regulations, and land markets allocate risk. For example, drainage systems may prioritise certain districts, while informal settlements lack basic protections; new highways or industrial zones may displace floodwaters onto agricultural land or low-income neighbourhoods.

CDS encourages analysis of hydrological extremes through this relational approach. It asks how decisions about wetland reclamation, dam construction, and urban expansion have redistributed exposure over time, and how responsibilities for maintenance and adaptation are assigned. This perspective avoids treating flood disasters as problems of “unusual” rainfall alone and instead situates them within histories of territorial planning, agricultural policy, and infrastructure investment.

3.6. Drought, Agriculture, and Infrastructural Injustice

Drought and water scarcity are central concerns in the Mediterranean, affecting agriculture, tourism, urban supply, and ecosystems (MedECC, 2020; IPCC, 2022). However, water shortages are not only the result of natural variability or climate trends. They are also outcomes of allocation decisions, pricing regimes, and infrastructure choices. Export-oriented agriculture, intensive irrigation, and water-intensive tourism projects can concentrate water use in particular sectors, while rural communities, smallholders, or marginalised neighbourhoods experience restrictions, degraded quality, or unreliable supply (Allan et al., 2013; Linton & Budds, 2014).

From a CDS viewpoint, this configuration can be described as infrastructural injustice. Water infrastructure, such as dams, transfer systems, and distribution networks, can privilege certain users while leaving others more exposed to scarcity and quality problems. During droughts, emergency restrictions and rationing measures may reproduce these hierarchies if they prioritise economic activities over basic household needs or if they fail to protect seasonal workers and informal settlements. These processes rarely appear in conventional disaster statistics, yet they shape everyday vulnerability and coping capacity.

CDS-oriented research, therefore, examines water governance as part of disaster risk production. It explores how legal frameworks, public-private partnerships, and regional cooperation schemes define

rights to water, and how conflicts over allocation intersect with class, gender, and citizenship. Rather than focusing only on technical efficiency or “demand management”, it asks whose livelihoods and territories are made more precarious by prevailing water regimes and how these patterns condition the impacts of hydrological extremes.

4. Implications for Mediterranean Research and Policy

Reframing Mediterranean disasters through CDS has several implications for how research is designed and how policy is formulated. Rather than adding a separate “critical” strand to existing agendas, CDS encourages a different way of defining problems, selecting methods, and evaluating interventions. This section highlights key implications in terms of temporal perspective, scale, methodology, justice, participation, and disciplinary dialogue.

First, CDS underlines the need for more historical and longitudinal analysis of Mediterranean disasters. Many studies focus on short time frames around specific events, such as a wildfire season, a major earthquake, or a flood episode. While detailed event studies are important, they often treat pre-existing settlement patterns, land-use regimes, and institutional arrangements as background conditions. A critical perspective instead treats these as part of the disaster itself (Wisner et al., 2004; Pelling, 2011). This implies greater use of long-term archival work, oral histories, and historical political economy to trace how housing markets, agricultural policies, tourism development, or border regimes have shaped exposure and vulnerability over decades. In practical terms, research agendas on Mediterranean disasters could systematically integrate historical land-use change, policy reforms, and infrastructural investment trajectories into their analytical frameworks, rather than treating them as external context.

Second, CDS calls for a multi-scalar approach that systematically connects local experiences to national, regional, and global processes. Disasters in a specific valley, city district, or coastal town are shaped by decisions taken at multiple levels: municipal zoning rules, national housing or migration laws, European Union adaptation and border policies, and global financial and commodity markets (Pelling, 2011; MedECC, 2020). Mediterranean research can therefore benefit from designs that move across scales, for example, by linking ethnographic work in a fire-prone village to analysis of EU forestry and cohesion funding, or by connecting a specific migrant shipwreck to regional search-and-rescue governance and EU externalisation strategies. This multi-scalar orientation aligns CDS with existing work in Mediterranean studies and political ecology, which already examines how the region is produced through transnational flows of capital, labour, and regulation.

Third, CDS has implications for method choice. While quantitative risk modelling and remote sensing will continue to play important roles, a critical approach also foregrounds qualitative, ethnographic, and participatory methods that can capture how people experience and interpret risk, responsibility, and governance (Wisner et al., 2004). In the Mediterranean, this could mean in-depth fieldwork with forest villagers, seasonal agricultural workers, informal settlement residents, or search-and-rescue volunteers. Such methods can document vernacular risk knowledge, everyday coping strategies, and perceptions of state and humanitarian actors that are not easily visible in official statistics or satellite imagery. Importantly, CDS suggests treating these forms of knowledge not only as “local inputs” into technical models but as sources of theory and critique in their own right.

Fourth, CDS directs attention to the justice dimensions of disaster risk reduction (DRR) and climate adaptation policies. Existing strategies often emphasise aggregate risk reduction and cost-effectiveness, but pay less systematic attention to how benefits and burdens are distributed among different social groups, and whose values and identities are recognised (Pelling, 2011; Schlosberg, 2007). Applying a justice lens to Mediterranean disasters would involve evaluating DRR and adaptation measures in terms of distributional justice (who gains and who loses), recognition justice (whose knowledge, identities, and claims are respected), and procedural justice (who participates in decision-making). For example, wildfire prevention campaigns could be assessed not only by reductions in burned area, but also by their effects on forest villagers’ livelihoods and their role in shaping management plans. Similarly, coastal protection or water allocation schemes could be evaluated in terms of whose properties and activities are prioritised and which communities are most exposed to residual risk.

A fifth implication concerns the meaningful participation of the most affected and marginalised groups in disaster governance. Mediterranean disasters disproportionately affect groups such as migrants, informal workers, forest villagers, and rural communities dependent on fragile ecosystems (Wisner et al., 2004; MedECC, 2020). Yet these groups often have limited influence over land-use planning, housing policy, border regimes, or water governance. CDS suggests rethinking participation beyond consultation exercises or awareness campaigns, towards forms of co-decision and co-production where such groups help define

problems and design interventions. In practice, this could include institutionalised roles for representative organisations in planning committees, support for community-led monitoring and mapping initiatives, and funding schemes that enable local organisations to shape research agendas and pilot projects.

Finally, if disasters are not primarily caused by extreme natural events but are produced through long-term decisions about land, housing, infrastructure, and borders, then research agendas need to reflect this understanding. Instead of asking “how can we better predict wildfires, floods, or earthquakes?”, Mediterranean disaster research should also ask “which planning decisions, property regimes, and labour arrangements have placed particular populations in harm’s way?” and “whose interests are served by current patterns of exposure and protection?”.

This does not mean abandoning hazard science or technical expertise. Climate projections, seismic monitoring, and hydrological modelling remain essential tools. However, CDS suggests these tools should be placed in dialogue with historical, political, and economic analysis. For example, wildfire risk assessments might be combined with studies of rural depopulation, agricultural policy shifts, and tourism development trajectories. Earthquake vulnerability mapping could be linked to research on housing markets, zoning amnesties, and informal settlements. Flood risk models might incorporate analysis of wetland conversion, infrastructural investment priorities, and the distribution of drainage systems across different neighbourhoods and social groups.

In practical terms, this means that interdisciplinary collaboration becomes not just desirable but necessary. Geophysical scientists, climate modellers, and engineers need to work alongside sociologists, geographers, historians, anthropologists, and legal scholars. Funding agencies and research institutions in the Mediterranean could support such collaboration by designing calls for proposals that explicitly require integration of natural and social science perspectives, and by valuing outputs that speak to both technical and socio-political dimensions of disaster risk.

In summary, applying CDS to the Mediterranean does not replace existing risk analysis tools, but reorients research and policy towards historical, multi-scalar, and justice-oriented perspectives. It foregrounds the social production of vulnerability, the politics of knowledge and participation, and the links between emergency management and wider structures of housing, labour, water, and border governance.

Conclusion

This article has argued that CDS offers a necessary and productive reorientation for understanding disasters in the Mediterranean. By challenging the naturalisation of disaster, foregrounding the historical production of vulnerability, and interrogating how categories such as risk, resilience, and emergency are deployed in governance, CDS provides conceptual tools that can reshape both analysis and policy in the region.

The Mediterranean's complex disaster landscape, encompassing wildfires, earthquakes, floods, droughts, heatwaves, and migration-related tragedies, has often been approached through hazard-centred, technocratic, and state-centred frameworks. These approaches have generated valuable knowledge and institutional capacity, but they tend to treat disasters as external shocks testing societal preparedness rather than as outcomes of decisions about land, housing, infrastructure, labour, and borders. As this review has shown, such frameworks risk obscuring how exposure and harm are socially produced and unequally distributed, and how apparently technical interventions carry political consequences for whose safety is prioritised and whose precarity is normalised.

CDS begins from a different premise: that disasters are not events but processes, not natural but socio-political, and not anomalies but expressions of deeper structural conditions. Adopting this perspective does not mean dismissing the importance of climatic trends, seismic activity, or hydrological extremes. It means situating these physical processes within the social relations and power structures that determine who lives in fire-prone forests, earthquake-vulnerable buildings, flood-exposed neighbourhoods, or along militarised maritime borders. It means asking not only how to improve early warning systems or building codes, but also why certain populations remain systematically exposed despite decades of disaster risk reduction efforts.

The implications of this shift are significant. Mediterranean disaster research would benefit from longer historical time horizons that trace how land-use regimes, housing markets, agricultural policies, and border governance have assembled present-day vulnerabilities. It would gain from multi-scalar designs that connect local experiences to national regulations, EU policy instruments, and global economic pressures. It would be enriched by greater use of qualitative, ethnographic, and participatory methods that foreground the knowledge and agency of those most affected by disasters, rather than treating them primarily as objects of technical intervention or humanitarian care.

Ultimately, the question posed at the outset, how can Critical Disaster Studies provide an alternative theoretical framework for studying disasters in the Mediterranean?, can be answered as follows: CDS provides a framework that refuses to naturalise disaster, that insists on the political character of risk and vulnerability, that foregrounds historical processes and structural inequalities, and that centres questions of justice, participation, and accountability. In doing so, it does not replace existing tools and methods but reconfigures the problems they are meant to address. It shifts attention from managing the impacts of hazards to interrogating the conditions that make certain populations and places vulnerable in the first place, and from building resilience within existing systems to challenging the systems that produce and distribute risk.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Muhammed Onur Çöpoğlu: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Muhammed Onur Çöpoğlu: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

How to Cite: Çöpoğlu, M. O. (2026). Rethinking Disasters In The Mediterranean: An Assessment On Critical Disaster Studies Framework. *Mediterranean Social Studies Journal*, 3(1), 50-62. <https://doi.org/10.64412/MediTerra.2026.274>

References

- Allan, T., Keulertz, M., & Sojamo, S. (Eds.). (2013). *Handbook of land and water grabs in Africa and the Middle East: Foreign direct investment, water rights and food security*. Routledge.
- Blaikie, P., & Brookfield, H. (1987). *Land Degradation and Society*. Routledge.
- Boin, A., 't Hart, P., Stern, E., & Sundelius, B. (2017). *The politics of crisis management: Public leadership under pressure*. Second Edition. Cambridge University Press.
- Bozok, N., & Bozok, M. (2025). 2021 forest fires on Türkiye's Sandras Mountain: tensions between centralised management and local response. *Third World Quarterly*, 1-20.
- Chandler, D., & Reid, J. (2016). *The neoliberal subject: Resilience, adaptation and vulnerability*. Rowman & Littlefield.
- Chiodelli, F. (2019). The dark side of urban informality in the Global North: Housing illegality and organized crime in Northern Italy. *International Journal of Urban and Regional Research*, 43(3), 497-516.
- Colantoni, A., Egidi, G., Quaranta, G., D'Alessandro, R., Vinci, S., Turco, R., & Salvati, L. (2020). Sustainable land management, wildfire risk and the role of grazing in Mediterranean urban-rural interfaces: a regional approach from Greece. *Land*, 9(1), 21.
- Cos, J., Doblaz-Reyes, F., Jury, M., Marcos, R., Bretonnière, P. A., & Samsó, M. (2022). The Mediterranean climate change hotspot in the CMIP5 and CMIP6 projections. *Earth System Dynamics*, 13(1), 321-340.
- Cuttitta, P. (2018). Delocalization, humanitarianism, and human rights: The Mediterranean border between exclusion and inclusion. *Antipode*, 50(3), 783-803.
- Çöpoğlu, M. O. (2025). Fire burns where it falls: A vernacular security approach to 2021 wildfires in Turkey. In L. Jarvis, M. Lister, & A. Oyawale (Eds.), *New directions in vernacular security research* (pp. 117-143). Palgrave Macmillan.
- European Commission. (2021). Forging a climate-resilient Europe – The new EU strategy on adaptation to climate change (COM(2021) 82 final).

- Faccenna, C., Becker, T. W., Auer, L., Billi, A., Boschi, L., Brun, J. P., ... & Serpelloni, E. (2014). Mantle dynamics in the Mediterranean. *Reviews of Geophysics*, 52(3), 283–332.
- Fothergill, A., & Peek, L. A. (2004). Poverty and disasters in the United States: A review of recent sociological findings. *Natural Hazards*, 32(1), 89–110.
- Gaillard, J. C. (2019). Disaster studies inside out. *Disasters*, 43, S7-S17.
- Green, R. A. (2008). Unauthorised development and seismic hazard vulnerability: a study of squatters and engineers in Istanbul, Turkey. *Disasters*, 32(3), 358-376.
- Horton, J., & Armstrong, W. (2023, February 13). Turkey earthquake: Why did so many buildings collapse? *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/64568826>
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2022). *Climate change 2022: Impacts, adaptation and vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge University Press.
- International Organization for Migration. (2023). *Missing migrants project: Annual report 2022*. IOM. https://missingmigrants.iom.int/sites/g/files/tmzbd1601/files/publication/file/IOM_MissingMigrantsProject_Europe%202022.pdf
- Joseph, J. (2018). *Varieties of resilience: Studies in governmentality*. Cambridge University Press.
- Karaca, S. B., & Dilsiz, A. (2023). Seismically risky buildings-the deadlock of zoning amnesty upon the effective integrated disaster risk management. *Adiyaman Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 10(19), 29-37.
- Kelman, I. (2020). *Disaster by choice: How our actions turn natural hazards into catastrophes*. Oxford University Press.
- Klein, N. (2007). *The shock doctrine: The rise of disaster capitalism*. Metropolitan Books.
- Knowles, S. G. (2011). *The disaster experts: Mastering risk in modern America*. University of Pennsylvania Press.
- Le De, L., Baumann, L. L., Moatty, A., Le Masson, V., Kikano, F., Fayazi, M., ... & Cadag, J. R. D. (2023). Alternatives for sustained disaster risk reduction: A re-assessment. *Jâmbá: Journal of Disaster Risk Studies*, 15(1), Article 1487.
- Linton, J., & Budds, J. (2014). The hydrosocial cycle: Defining and mobilizing a relational-dialectical approach to water. *Geoforum*, 57, 170–180.
- Marchezini, V., Trajber, R., Olivato, D., Munoz, V. A., de Oliveira Pereira, F., & Oliveira Luz, A. E. (2017). Participatory early warning systems: Youth, citizen science, and intergenerational dialogues on disaster risk reduction in Brazil. *International Journal of Disaster Risk Science*, 8(4), 390–401.
- Matthies, F., Bickler, G., Marin, N. C., & Hales, S. (2008). *Heat-health action plans: Guidance*. WHO Regional Office for Europe.
- MedECC. (2020). *Climate and environmental change in the Mediterranean Basin – Current situation and risks for the future: First Mediterranean assessment report* (W. Cramer, J. Guiot, & K. Marini (Eds.)). Union for the Mediterranean; Plan Bleu; UNEP/MAP.
- Mercer, J., Kelman, I., Taranis, L., & Suchet-Pearson, S. (2010). Framework for integrating indigenous and scientific knowledge for disaster risk reduction. *Disasters*, 34(1), 214–239.
- Moreira, F., Ascoli, D., Safford, H., Adams, M. A., Moreno, J. M., Pereira, J. M., ... & Fernandes, P. M. (2020). Wildfire management in Mediterranean-type regions: Paradigm change needed. *Environmental Research Letters*, 15(1), 011001.
- Nixon, R. (2011). *Slow violence and the environmentalism of the poor*. Harvard University Press.
- O’Keefe, P., Westgate, K., & Wisner, B. (1976). Taking the naturalness out of natural disasters. *Nature*, 260(5552), 566–567.
- Ottolini, I., Salesa, D., del Romero Renau, L., & Salvador, N. (2024). Kindling change: Shaping a new fire culture in Mediterranean socioenvironmental systems from the roots. *Human Geographies: Journal of Studies and Research in Human Geography*, 18(1).
- Pelling, M. (2011). *Adaptation to climate change: From resilience to transformation*. Routledge.
- Remes, J. A. C., & Horowitz, A. (2021). Introducing critical disaster studies. In J. A. C. Remes & A. Horowitz (Eds.), *Critical disaster studies* (pp. 1–10). University of Pennsylvania Press.
- Remes, J. A. C., & Horowitz, A. (Eds.). (2021). *Critical Disaster Studies*. University of Pennsylvania Press.

- Schlosberg, D. (2007). *Defining environmental justice: Theories, movements, and nature*. Oxford University Press.
- Suvari, Ç., Karadağ, B., & Elmacı, N. (2024). Social-cultural effects of Kahramanmaraş earthquakes: The case of Hatay. *Border Crossing*, 14(2).
- Tierney, K. (2014). *The social roots of risk: Producing disasters, promoting resilience*. Stanford University Press.
- United Nations Office for Disaster Risk Reduction. (2015). Sendai framework for disaster risk reduction 2015–2030.
- Wisner, B., Blaikie, P., Cannon, T., & Davis, I. (2004). *At risk: Natural hazards, people's vulnerability and disasters*. Routledge.

DÖVİZ KURU HAREKETLERİNİN TİCARET DENGESİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: AKDENİZ ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

The Impact of Exchange Rate Movements on the Trade Balance: Evidence from Mediterranean Countries

Ebru TOPCU¹ Elif SARIÇİÇEK²

Öz

Bu çalışmanın amacı, reel döviz kurunun ticaret dengesi üzerindeki etkisini Akdeniz bölgesinde yer alan sekiz ülke örneğinde incelemektir. Analiz, 1990–2023 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Ticaret dengesi; reel döviz kuru, enerji ithalatı ve ekonomik büyüklüğü temsilen GSYH değişkenlerinin bir fonksiyonu olarak modellenmiştir. Panel veri yapısında karşılaşılabilecek değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı sorunlarına karşı dayanıklı sonuçlar elde edebilmek amacıyla sabit etkili Driscoll–Kraay tahmincisi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, reel döviz kurundaki artışın ticaret dengesi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve olumsuz bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca enerji ithalatının dış denge üzerinde baskı yaratan önemli bir unsur olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık, ekonomik büyüklüğü temsilen modele dâhil edilen GSYH değişkeninin ticaret dengesi üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Elde edilen sonuçlar, döviz kuru istikrarının ve enerji bağımlılığının azaltılmasının dış ticaret dengesi açısından önemine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Reel Döviz Kuru, Ticaret Dengesi, Enerji İthalatı.

Abstract

The aim of this study is to examine the effect of the real exchange rate on the trade balance in selected Mediterranean countries. The analysis is conducted using annual data covering the period 1990–2023 for eight countries in the region. The trade balance is modeled as a function of the real exchange rate, energy imports, and economic size represented by GDP. To obtain robust estimates in the presence of heteroskedasticity, autocorrelation, and cross-sectional dependence, the fixed-effects Driscoll–Kraay estimator is employed. The empirical findings indicate that an increase in the real exchange rate has a statistically significant and negative effect on the trade balance. Moreover, energy imports are found to exert considerable pressure on external balance. In contrast, the coefficient of GDP is not statistically significant, suggesting that economic size does not play a decisive role in explaining trade balance dynamics in the sample countries. Overall, the results highlight the importance of exchange rate stability and reduced energy dependence for improving external balance.

Keywords: Real Exchange Rate, Trade Balance, Energy Imports

Giriş

Döviz kurlarının uluslararası ticaret hacmi üzerindeki etkisi dünya ekonomisinin sabit kur sisteminden dalgalı kur sistemine geçtiği 1970'li yıllardan bu yana yoğun biçimde incelenmektedir (Šimáková, 2014). Döviz kurlarındaki dalgalanmalar, başta dış ticaret sektörü olmak üzere birçok sektör ve makroekonomik göstere üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. Açık ekonomi koşullarında döviz kuru, işletme, yatırım ve politika kararlarını doğrudan şekillendiren temel fiyat göstergelerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu yönüyle ticaret dengesi ve genel ödemeler dengesi üzerinde etkili olan başlıca değişkenler arasında yer almaktadır. Nominal döviz kurunda meydana gelen değer kaybı ya da değerlenmenin reel döviz kuruna yansıdığı genel kabul gören bir varsayım olmakla birlikte, bu aktarım mekanizması aracılığıyla reel döviz kurunun dış ticaret dengesi üzerinde doğrudan etkiler yarattığı kabul edilmektedir. Ulusal paranın yabancı paralar karşısında değer kazanması, ihracat ve ithalat üzerindeki fiyat

1 Doç. Dr., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü, ebru.topcu@alanya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3572-7552

2 Araş. Gör., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü, elif.saricicek@alanya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3979-7921

etkileri yoluyla ticaret dengesinde bozulmalara yol açabilmektedir. Özellikle ulusal para biriminin değerlendirilmesi, ithalat mallarının yerli ekonomi açısından görece ucuzlaşmasına neden olarak ithalatı teşvik etmekte ve dış ticaret dengesinin aleyhine sonuçlar doğurabilmektedir (Khouiled, vd., 2023; Liew vd., 2003).

Ticaret dengesi ile döviz kuru arasındaki ilişkiye odaklanan yaklaşımlar, temellerini büyük ölçüde esneklik yaklaşımına dayandırmaktadır. Esneklik yaklaşımı, ticaret dengesi ayarlamalarında nispi fiyatların oynadığı merkezi rolü vurgulamaktadır. Bu yaklaşımda, ithalat ve ihracat hacimlerinin, döviz kuru aracılığıyla belirlenen nispi fiyatlara duyarlı olduğu varsayılmaktadır. Literatürde esneklik yaklaşımı, döviz kuru değişimlerinin ticaret dengesi üzerindeki etkisini açıklamada sıklıkla Marshall-Lerner koşulu ile birlikte ele alınmaktadır (Kutlu, 2013).

Marshall-Lerner koşulu, reel değer kaybının uzun dönemde dış ticaret dengesini iyileştirip iyileştirmeyeceğini değerlendirmede temel bir teorik referans noktası sunmaktadır. Bu koşula göre, döviz kurunda meydana gelen bir devalüasyonun dış ticaret dengesi üzerinde iyileştirici bir etki yaratabilmesi için, ihracat ve ithalat talep esnekliklerinin mutlak değerleri toplamının en az bire eşit olması gerekmektedir. Bu koşulun sağlanması durumunda, ulusal paranın değer kaybı ticaret dengesi üzerinde olumlu bir etki doğurmaktadır. Reel değer kaybı, dış ticareti iki temel kanal üzerinden etkilemektedir. İlk olarak, ihracat mallarının yabancı para cinsinden fiyatının düşmesi, bu mallara yönelik talep edilen miktarın artmasına ve dolayısıyla ihracat hacminin yükselmesine yol açmaktadır. İkinci olarak ise, ithalat mallarının ulusal para cinsinden fiyatının yükselmesi, ithalat talebinin azalmasıyla sonuçlanmaktadır (Ng vd., 2008: 130; Šimáková, 2014). Bununla birlikte, devalüasyonun ilk aşamalarında ihracat ve ithalat hacimleri fiyat değişimlerine hemen uyum göstermeyebilir. Bu durumda, ithalat harcamalarındaki artış ve ihracat gelirlerindeki geçici düşüş nedeniyle dış ticaret dengesi başlangıçta bozulabilmektedir. Ancak zamanla uyum mekanizmalarının devreye girmesiyle birlikte, ihracat ve ithalat miktarları yeni fiyat düzeylerine uyum sağlamak ve dış ticaret dengesi iyileşme eğilimine girmektedir. Literatürde bu geçici bozulma ve ardından gelen toparlanma süreci J-eğrisi etkisi olarak tanımlanmaktadır (Ng vd., 2008, p. 130).

Ticaret dengesi ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik bir diğer önemli teorik yaklaşım, Harberger-Laursen-Metzler (HLM) yaklaşımıdır. HLM yaklaşımı, dış ticaret hadlerinde meydana gelen dalgalanmaların gelir, harcama ve denge mekanizmaları üzerindeki etkilerini analiz ederek, döviz kuru ayarlamalarının makroekonomik sonuçlarının daha bütüncül biçimde değerlendirilmesine olanak tanımaktadır (Shafiullah, Islam & Navaratnam, 2020). Laursen ve Metzler'e göre, yerli paranın değer kaybı sonucunda ortaya çıkan dış ticaret hadlerindeki bozulma, toplam ulusal harcamalar (emilim) üzerinde gelir ve ikame etkisi olmak üzere birbirine zıt iki temel etki yaratmaktadır. Gelir etkisi çerçevesinde, dış ticaret hadlerindeki olumsuz fiyat hareketleri reel gelirin azalmasına yol açmakta ve bu durum ulusal harcamaların daralmasına neden olmaktadır. Buna karşılık, ikame etkisi kapsamında ithal malların fiyatlarının artması, görece pahalı hâle gelen ithalatın yerini daha ucuz yerli malların almasına yol açmaktadır. Bu süreç ise yerli üretime olan talebi artırarak ulusal harcamaların genişlemesine katkı sağlamaktadır (Misztal, 2010). Bu çerçevede HLM yaklaşımı, esneklik yaklaşımının dış ticaret dengesi üzerindeki etkileri yalnızca ikame mekanizmasıyla açıklayan dar perspektifini genişleterek, döviz kuru değişimlerinin reel gelir ve harcama düzeyi üzerindeki etkilerini analize dâhil etmektedir.

Absorpsiyon (emilim) yaklaşımı, dış ticaret dengesini, bir ekonomide yurtiçi üretim ile yurtiçi harcamalar arasındaki ilişki üzerinden açıklayan bir teorik çerçevedir. Bu yaklaşıma göre dış ticaret dengesi, ekonominin ürettiği toplam çıktı ile yurtiçi kullanım amacıyla tüketilen, yani absorbe edilen harcamalar arasındaki fark olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla absorpsiyon yaklaşımı, ticaret dengesindeki değişimleri, döviz kuru ayarlamalarının yurtiçi üretim ve yurtiçi harcamalar üzerindeki görece etkileri çerçevesinde değerlendirmekte ve dış denge analizini daha bütüncül bir makroekonomik perspektife oturtmaktadır (Melvin & Norrbin, 2017).

Reel döviz kuru-ticaret dengesi ilişkisi hem teorik hem de ampirik çerçevede bu denli önemli olmasına karşın, söz konusu ilişkinin bölgesel ekonomiler düzeyinde farklılaşabileceği sıklıkla göz ardı edilmektedir. Bu bağlamda, dış ticarete sektörel çeşitlilik, enerji bağımlılığı³ ve ekonomik entegrasyon düzeyi açısından özelleşmiş bir yapı sunan Akdeniz ülkeleri dikkat çekici bir örneklem oluşturmaktadır. Bölge ekonomilerinin hem Avrupa Birliği ile derinleşen ticari ilişkileri hem de küresel ekonomik dalgalanmalara duyarlılıkları, reel döviz kuru şoklarının ticaret dengesi üzerindeki etkisini anlamayı özellikle önemli kılmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın temel amacı, Akdeniz ülkelerinde reel döviz kurundaki değişimlerin ticaret dengesi üzerindeki etkisini 1990-2023 dönemini kapsayan verilerle panel veri yöntemi çerçevesinde incelemektir. Analizde, yatay kesit bağımlılığı, değişen varyans ve otokorelasyon

³ Veri mevcudiyeti dikkate alınarak analize Yunanistan, Fransa, İtalya, İsrail, Cezayir, Fas, İspanya ve Tunus olmak üzere sekiz Akdeniz ülkesi dâhil edilmiştir. İncelenen ülkeler arasında Cezayir dışındaki tüm ülkeler net enerji ithalatçısı konumundadır.

sorunlarını dikkate alan yapısı nedeniyle Driscoll-Kraay tahmincisi tercih edilmiştir. Bu yönüyle çalışma, Akdeniz ülkeleri özelinde uzun dönemli bir veri setine dayanması, enerji ithalatını modele dâhil etmesi bakımından literatüre yöntemsel ve ampirik katkılar sunmaktadır. Kullanılan panel veri tahmin yaklaşımı da elde edilen bulguların güvenilirliğini desteklemektedir.

1. Literatür Taraması: Döviz Kuru-Ticaret Dengesi İlişkisi

Literatürde döviz kurunun ticaret dengesi üzerindeki etkisini inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu bölümde, döviz kurunun ticaret dengesi üzerindeki etkilerini regresyon analizi çerçevesinde ele alan ampirik çalışmalara yer verilmektedir. Literatürde yer alan çalışmalar, döviz kuru değişimlerinin ticaret dengesi üzerindeki etkisinin yön ve büyüklüğünün ülke, dönem ve kullanılan yöntemlere bağlı olarak farklılaştığını göstermektedir. Ayrıca ilgili literatürde, ülkelerin toplam ticareti üzerinden döviz kurunun ticaret dengesi üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaların yanı sıra, ikili ticaret dengesi bağlamında döviz kuru etkisini ele alan araştırmalar da bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, bazı çalışmalar döviz kurunun ticaret dengesi üzerindeki etkilerini simetrik bir yapı çerçevesinde analiz ederken, diğerleri bu etkilerin asimetric bir nitelik taşıdığını ortaya koymaktadır. Döviz kuru değişimlerinin ticaret dengesi üzerindeki etkisini inceleyen literatür, negatif ilişki, pozitif ilişki ile simetrik ve asimetric ilişki bulguları çerçevesinde gruplandırılarak ele alınmıştır. Bazı çalışmaların bulguları birden fazla kategoriye dâhil edilebilmekle birlikte, sınıflandırmada tek bir grup altında değerlendirilmiştir.

Döviz kuru hareketleri ile ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi inceleyen bazı ampirik çalışmalarda, döviz kuru değişimlerinin ticaret dengesi üzerinde pozitif etkiler yarattığına ilişkin bulgular elde edilmiştir. Bahmani-Oskooee (2001) 11 Orta Doğu ülkesi için reel ve nominal efektif döviz kuru endekslerini⁴ oluşturmuş ve reel değer kaybının söz konusu ülkelerin ticaret performanslarını hangi durumlarda iyileştirdiğini araştırmıştır. 1971:Q1-1994: Q4 dönemini içeren verilerle literatürden uyarlanan bir ticaret modeli çerçevesinde birim kök testi ve eşbütünlüşme analizleri gerçekleştirmiştir. Bulgular, reel değer kaybının petrol ihracat etmeyen Orta Doğu ülkelerinin ticaret dengesi üzerinde uzun dönemde olumlu etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Hunegnaw & Kim (2017) ise Otoregresif Dağıtılmış Gecikme Modeli (ARDL) modeli ile 10 Doğu Afrika ülkesinde döviz kurunun ticaret dengesi üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkilerini araştırmıştır. Analiz sonuçları, söz konusu ülkelerin tümü için döviz kuru ve ticaret dengesi arasında uzun vadeli ilişki olduğunu doğrulamıştır. Ülke bazlı tahmin bulguları, yedi ülkede ticaret dengesi ve reel efektif döviz kuru arasında uzun dönemde pozitif bir ilişkinin olduğu ortaya koymuştur. Bu ülkelerden dördünde bu ilişki istatistiki olarak anlamlıdır. Panel tahmin sonuçları ise ticaret dengesi ile reel döviz kuru arasında uzun dönemde pozitif bir ilişkinin varlığını teyit etmiştir. Igue & Ogunleye (2014) Nijerya'da döviz kurunun değer kaybetmesinin ticaret dengesi üzerinde olumlu bir etkisi olup olmadığını Marshall-Lerner koşuluna dayalı olarak araştırmıştır. Çalışmada 1985Q1-2010Q4 dönemine ait 3 aylık veriler kullanılarak Johansen eşbütünlüşme yöntemi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, Marshall-Lerner koşulunun varlığını doğrulamış ve döviz kurundaki değer kaybının uzun dönemde ticaret dengesi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, çalışmada Nijerya'da döviz kurundaki bir birimlik değer kaybının ticaret dengesinde 1,16 birimlik bir iyileşmeye yol açtığı bulgusuna erişilmiştir. Jadoon & Guang (2019) ise döviz kuru dalgalanmalarının Pakistan ticaret dengesi üzerindeki etkilerini 1971-2016 dönemine ilişkin verilerle ARDL modeli kullanarak incelemiştir. Bulgular, döviz kurunun uzun ve kısa vadede ticaret dengesi ile pozitif ve anlamlı bir ilişkisi olduğunu göstermiştir. Pakistan para biriminin değer kaybetmesinin ihracatı artıracığı ve sonucunda ticaret dengesini iyileştireceği bulgusuna varılmıştır. Mike vd. (2022) Türkiye'de döviz kuru değişimlerinin ticaret dengesi üzerindeki kısa ve uzun dönem etkilerini 1998:1-2018:3 dönemine ilişkin çeyreklik veriler ile Fourier KPSS eşbütünlüşme testi, Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) ve Hata Düzeltme Modeli kullanarak araştırmıştır. DOLS yönteminden elde edilen bulgular, uzun dönemde reel efektif döviz kurunun dış ticaret dengesi üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Hata Düzeltme Modelinden elde edilen bulgular ise kısa dönemde de reel efektif döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasında pozitif bir ilişkinin varlığını teyit etmiştir. Arize vd. (2017) Doğrusal Olmayan Otoregresif Gecikme Modeli (NARDL) ile reel efektif döviz kurunun sekiz ülkenin ticaret dengesi üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmanın bulgularına göre, her ülkede ticaret dengesi ile reel efektif döviz kuru arasında uzun vadeli anlamlı bir istatistiksel ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca reel döviz kurunun kısa dönemde ticaret dengesi üzerinde tüm ülkelerde etkili olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde, uzun vadede reel döviz kurundaki değer kaybının incelenen ülkelerde ticaret dengesini iyileştirdiği ortaya konmuştur. Yol & Baharumshah (2007) 10 Afrika ülkesinin ABD ile olan ikili ticaret dengesi üzerinde döviz kuru değişimlerinin etkilerini 1977-2002 dönemi için

⁴ Çalışmada, reel ve nominal döviz kuru endeksindeki bir azalış değer kaybını, bir artış ise ülke parasının değer kazanmasını yansıtmaktadır.

araştırmıştır. Ülke bazlı Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS) sonuçları, reel döviz kuru değer kaybının on ülkeden altısında ticaret dengesini iyileştirdiğini; Tanzanya'da ticaret dengesini kötüleştirdiğini; Gana, Fas ve Senegal'de ise herhangi bir etki yaratmadığını göstermektedir.

Literatürde döviz kurundaki değişimlerin ticaret dengesi üzerindeki olumsuz etkilerine işaret eden çok sayıda çalışma yer almaktadır. Phan & Jeong (2015) Vietnam ve 16 ticaret ortağı arasındaki ikili ticarete reel döviz kurunun ticaret dengesi üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmada 1999-2012 dönemine ait verilerle FMOLS ve DOLS tahmin yöntemleri uygulanmıştır. Sonuçlara göre, döviz kurunun ticaret dengesi üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Senadheera (2015), Sri Lanka'nın ticaret dengesinin para biriminin değer kaybı yoluyla iyileştirilip iyileştirilemeyeceğini incelemiştir. Çalışmada, 2000Q1-2013Q4 dönemine ait veriler kullanılarak ticaret dengesi üzerinde nominal ve reel efektif döviz kuru değer kaybının kısa ve uzun dönemli etkileri Hata Düzeltme Modeli çerçevesinde analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, reel efektif döviz kuru ile ticaret dengesi arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmadığını ve nominal efektif döviz kurundaki değer kaybının ticaret dengesinde bozulmaya yol açtığını göstermektedir. Begović & Kreso (2017), 2000-2015 döneminde Avrupa'daki geçiş ekonomilerinde reel efektif döviz kurunun ticaret dengesi üzerindeki etkisini incelemektedir. Çalışmada, statik tahminlerde sabit etkiler modeli, dinamik tahminlerde ise genelleştirilmiş momentler yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, söz konusu dönemde Avrupa geçiş ekonomilerinde reel efektif döviz kurunun ticaret dengesi üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Akosah vd. (2017), 2006-2012 dönemini içeren verilerle, Gana'nın dış ticaret rekabet gücünü başlıca ticaret ortaklarıyla karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Elde edilen bulgular, belirli dönemlerde reel efektif döviz kurunun değerlendirme ve değer kaybı eğilimleri sergilediğini ve bu gelişmelerin büyük ölçüde Gana'nın ticaret dengesi eğilimleriyle paralellik gösterdiğini ortaya koymuştur. Özellikle reel değer kaybının ticaret dengesini ve dış ticaret rekabet gücünü iyileştirici, reel değerlendirilmenin ise bozucu yönde etkiler yarattığı tespit edilmiştir. Ayrıca, reel döviz kuru ile Gana'nın ticaret dengesi arasında uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki tespit edilirken, kısa dönemde ilişkinin yine negatif yönlü olmakla birlikte istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı gözlemlenmiştir. Fathima Thahara vd. (2021) döviz kuru ve ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi 1977-2019 dönemine ait veriler ile araştırmıştır. Çalışmada, uzun ve kısa dönem ilişkiler ile uzun dönem uyum sürecini ortaya koymak amacıyla ARDL modeli kullanılmıştır. Ayrıca, sınır testi yaklaşımı, kısıtsız Hata Düzeltme Modeli ve Granger nedensellik testi de analiz kapsamında uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, döviz kurunun uzun vadede ticaret dengesi üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Döviz kurunun bir dönem gecikmeli katsayısının negatif, ticaret dengesinin bir dönem gecikmeli katsayısının ise pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, devalüasyonun kısa dönemde ticaret dengesini iyileştirmeyeceğini, sonraki dönemlerde ise ticaret dengesinde anlamlı bir iyileşmeye yol açtığını savunan J-eğrisi olgusu ile tutarlıdır. Mokgokong & Choga (2024), reel döviz kurundaki değişimlerin Güney Afrika'nın ticaret dengesi üzerindeki etkisini 1980-2022 dönemine ait yıllık zaman serisi verileri kullanarak ARDL yöntemiyle incelemiştir. Elde edilen ampirik bulgulara göre, reel döviz kuru kısa dönemde ticaret dengesini pozitif yönde etkilerken, uzun dönemde ticaret dengesi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve olumsuz bir etkiye sahiptir.

Literatürde yer alan bazı ampirik çalışmalar, döviz kuru ile ticaret dengesi arasındaki ilişkinin simetrik veya asimetrik bir nitelik taşıyıp taşımadığını ele almıştır. Iyke & Ho (2017) Gana'da döviz kuru değişimlerinin ticaret dengesi üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmada 1986Q1-2016Q3 dönemine ait veriler kullanılarak doğrusal ve doğrusal olmayan modellerle analiz yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, doğrusal modelde döviz kuru değişimlerinin ticaret dengesi üzerindeki kısa ve uzun dönemli etkilerini destekleyen herhangi bir kanıt ulaşılamamıştır. Buna karşılık, doğrusal olmayan modelde döviz kuru değişimlerinin ticaret dengesini etkilediği bulgusuna erişilmiştir. Döviz kurundaki reel değer kayıplarının uzun vadede ticaret dengesini iyileştirdiği, reel değer artışlarının ise ticaret dengesi üzerinde bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak döviz kuru değişimlerinin ticaret dengesi üzerinde doğrusal olmayan etkilere sahip olduğu ve bu bulguların J- eğrisi olgusu ile tutarlı olduğu sonucuna varılmıştır. Chang vd. (2018), döviz kurunun ticaret dengesi üzerindeki etkilerinin simetrik mi yoksa asimetrik mi olduğu bağlamında ABD'yi ele almış ve küresel mali krizin ardından değişkenler arasındaki ilişkinin değişip değişmediğini incelemiştir. Çalışmada, ARDL ve NARDL modelleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, kısa vadede döviz kuru sadece kriz sonrasında ticaret dengesini asimetrik etkilerken, uzun vadede tüm örneklem dönemleri için asimetrik bir etki olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, tüm örneklem dönemi dikkate alındığında, ticaret dengesi üzerinde yalnızca para biriminin değer kaybının; kriz öncesi ve kriz sonrası dönemlerde ise ticaret dengesi üzerinde sadece para biriminin değer kazanmasının anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Barkat vd. (2022) Körfez İş Birliği Konseyi ülkelerinde 2000Q1-2017Q4 yıllarına ait veriler ile nominal efektif döviz kurunun ticaret dengesi üzerindeki asimetrik etkisini incelemiştir. Doğrusal Olmayan Birleştirilmiş Ortalama Grup (PMG) tahmincisinden elde edilen bulgular, nominal döviz kurundaki artışın kısa vadede ticaret dengesini olumsuz etkilediğini, uzun vadede ise iyileştirdiğini göstermektedir.

Bu durum J-eğrisi şeklinde bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Ayrıca, ticaret dengesinin nominal döviz kurundaki pozitif değişimlere verdiği tepkinin, negatif değişimlere kıyasla daha güçlü olduğu tespit edilmiştir. Troung & Van Vo (2023) Vietnam'da döviz kurunun ticaret dengesi üzerindeki asimetrik etkilerini incelemiştir. Ocak 2010-Haziran 2020 dönemine ait ticaret dengesi, döviz kuru, sanayi üretim endeksi ve doğrudan yabancı yatırım verileri kullanılmıştır. ARDL yaklaşımından elde edilen bulgular, döviz kurunun hem uzun hem kısa dönemde ticaret dengesi üzerinde asimetrik etkilere sahip olduğunu doğrulamaktadır. Kısa dönemde döviz kurundaki %1'lik bir artış ticaret dengesinde % 4,26'lık bir azalışa yol açarken, uzun dönemde döviz kurundaki %1'lik bir artış ticaret dengesinde %0,9'lık bir artışa neden olmaktadır. Abegaz (2024) Etiyopya'da reel döviz kurunun ticaret dengesi üzerindeki asimetrik etkilerini 1992-2022 dönemine ait verilerle araştırmıştır. NARDL modelinden elde edilen bulgular, döviz kurunun hem kısa hem de uzun dönemde ticaret dengesi üzerinde asimetrik etkilerinin olduğunu ortaya koymaktadır. Bulgulara göre, döviz kurundaki %1'lik bir değer kaybı uzun dönemde ticaret dengesinde %0,843'lık, kısa dönemde ise %0,856'lık bir iyileşmeye yol açmaktadır. Buna karşılık, döviz kurunun %1 oranında değer kazanması, uzun dönemde ticaret dengesinde %15,079'lık, kısa dönemde ise %15,02'lik bir artışa neden olmaktadır. Muzammil vd. (2025) 1990-2021 dönemine ait veriler ile gelişmekte olan ekonomilerde döviz kuru hareketleri ile ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi incelemekte ve özellikle Pakistan'ı merkeze alan ikili ticaret analizine odaklanmaktadır. Çalışmada NARDL modeli kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, ticaret dengesi ile döviz kuru hareketleri arasında uzun dönemde simetrik bir ilişkinin bulunduğunu ve döviz kurundaki hem pozitif hem de negatif değişimlerin ticaret dengesini olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır. Çalışma döviz kuru hareketlerinin ticaret dengesi üzerindeki kısa vadeli olumlu etkilerini de ortaya koymakla birlikte Bangladeş, Hindistan ve Çin gibi ülkelerde döviz kuru değişimlerinin ticaret dengesi üzerinde asimetrik etkileri olduğunu göstermektedir. İkili ticaret dengesi analizlerinden elde edilen bulgular, Pakistan'ın taraf olduğu tüm ikili ticaret ilişkilerinde kısa ve uzun dönemde asimetriklerin bulunduğunu ortaya koymaktadır.

2. Model ve Veri Seti

Bu çalışmanın amacı, Yunanistan, Fransa, İtalya, İsrail, Cezayir, Fas, İspanya ve Tunus'tan oluşan sekiz Akdeniz ülkesinde döviz kurunun ticaret dengesi üzerindeki etkisini 1990–2023 dönemine ait veriler aracılığıyla analiz etmektir. Çalışmada ticaret dengesi (td), reel döviz kuru (rdk), enerji ithalatı (ei) ve ekonomik büyüklüğün (lnGSYH) belirleyici değişkenler olarak yer aldığı bir fonksiyon çerçevesinde ele alınmıştır:

$$td = f(rdk, ei, \ln GSYH) \quad (1)$$

Denklem 1'de yer alan fonksiyonel ilişki, Denklem 2'de panel veri çerçevesinde yeniden formüle edilmiştir:

$$td_{it} = \beta_1 rdk_{it} + \beta_2 ei_{it} + \beta_3 \ln GSYH_{it} + v_i + u_{it} \quad (2)$$

Denklem (2)'de *i* alt indisi ülkeleri, *t* alt indisi ise zamanı göstermektedir. Bu çerçevede td_{it} , *i* ülkesinin *t* dönemindeki ticaret dengesi değişkenini ifade etmektedir. rdk_{it} , aynı ülke ve döneme ait reel döviz kurunu; ei_{it} , enerji ithalatını; $\ln GSYH_{it}$ ise ekonomik büyüklüğü temsilen GSYH'nin doğal logaritmasını göstermektedir. Modelde yer alan β_1 , β_2 ve β_3 katsayıları, sırasıyla reel döviz kuru, enerji ithalatı ve ekonomik büyüklüğün ticaret dengesi üzerindeki etkisini ölçen eğim katsayılarıdır. v_i terimi, zaman içinde değişmeyen ancak ülkeler arasında farklılık gösteren gözlemlenemeyen ülke-özümlü etkileri temsil etmektedir. u_{it} ise zaman ve ülke bazında değişen, modele dahil edilemeyen rastlantısal hataları kapsayan hata terimini ifade etmektedir.

Çalışmada, ticaret dengesi değişkeni için mal ve hizmetlerde dış denge (GSYH'nin yüzdesi olarak); döviz kuru göstergesi olarak reel efektif döviz kuru endeksi (2010 = 100)⁵; ekonomik büyüklüğü temsilen GSYH (2015 sabit ABD doları) ve enerji bağımlılığını yansıtmak üzere net enerji ithalatı (enerji kullanımının yüzdesi) değişkeni kullanılmıştır. Çalışmada yer alan tüm değişkenler, Dünya Bankası'nın WDI veri tabanından temin edilmiştir.

Tablo 1'de veri setinde yer alan değişkenlerin genel eğilimleri ve dağılımsal özellikleri hakkında tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır.

⁵ Reel efektif döviz kuru endeksi, nominal endeksin tüketici fiyatlarındaki göreceli değişimlere göre düzeltilmiş halidir. Endeksteki bir artış, ulusal paranın değer kazanmasını ifade etmektedir (World Bank, nd.)

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
td	-1.985	6.140	-14.027	25.612
ei	25.374	126.710	-425.828	105.559
rdk	102.384	13.812	78.388	220.960
lnGSYH	26.426	1.4552	23.591	28.6135

Tanımlayıcı istatistikler, serilerin dağılım özelliklerine ilişkin genel bir çerçeve sunmaktadır. Ticaret dengesi (td), ortalama olarak negatif bir yapı sergilemekte ve örneklem boyunca belirgin dalgalanmalar göstermektedir. Enerji ithalatı (ei) değişkeninin oldukça yüksek standart sapması, serinin dönemsel dalgalanmalara açık olduğunu ortaya koymaktadır. Reel döviz kuru (rdk), enerji ithalatına (ei) göre daha düşük oynaklığa sahip olmakla birlikte, ticaret dengesi (td) değişkenine kıyasla daha değişken bir yapı arz etmektedir. Tüm değişkenler arasında en istikrarlı serinin ekonomik büyüklük (lnGSYH) olduğu görülmektedir. Tablo 2’de korelasyon matrisi yer almaktadır.

Tablo 2. Korelasyon Matrisi

Değişkenler	td	ei	rdk	lnGSYH
td	1.0000			
ei	-0.5132	1.0000		
rdk	0.1662	-0.4295	1.0000	
lnGSYH	0.3386	0.2508	-0.3032	1.0000

Korelasyon matrisi, değişkenler arasında yüksek düzeyli bir ilişki bulunmadığını göstermektedir. Ticaret dengesi (td) ile enerji ithalatı (ei) arasında orta düzeyde negatif bir ilişki, ticaret dengesi (td) ile reel döviz kuru (rdk) ve ekonomik büyüklük (lnGSYH) arasında ise düşük düzeyde pozitif ilişki görülmektedir. Bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları da düşük seviyededir ve çoklu doğrusal bağlantı açısından bir risk oluşturmamaktadır. Bu sonuçlar, değişkenlerin regresyon analizinde birlikte kullanılmasına uygun bir yapı sunduğunu göstermektedir.

3. Metodoloji

Analiz sürecinde, değişkenlerin durağanlık özellikleri panel birim kök testi aracılığıyla incelenmiş; ardından panel regresyon analizine geçilmiştir. Panel veri yapısında sıklıkla karşılaşılan ekonometrik sorunları dikkate alabilmek amacıyla Driscoll & Kraay tahmin yaklaşımı tercih edilmiştir.

3.1. Birim Kök Analizi

Geleneksel ekonometrik yaklaşım, değişkenlerin durağan olduğunu; başka bir ifadeyle, ortalamalarının zaman içinde sabit kaldığını ve otokorelasyon yapılarının zamandan bağımsız olduğunu varsaymaktadır (Wolters & Hassler, 2005). Ancak makroekonomik zaman serilerinin büyük bir bölümü bu varsayımı sağlamamakta; birim kök içeren ve dolayısıyla durağan olmayan bir yapı sergilemektedir. Durağan olmayan serilerle gerçekleştirilen regresyon analizleri, gerçekte var olmayan ilişkilerin istatistiksel olarak anlamlı görünmesine yol açabilmekte ve bu durum literatürde sahte regresyon problemi olarak tanımlanmaktadır (Granger & Newbold, 1974). Bu nedenle nicel iktisat çalışmaları, durağan olmayan değişkenleri çoğu zaman fark alma gibi çeşitli dönüşümler yoluyla durağan zaman serilerine dönüştürmektedir (Wolters & Hassler, 2005). Bu bağlamda, birim kök testlerinin uygulanması, tahmin edilen katsayıların yanlı ve tutarsız olmasını önlemek ve güvenilir ekonometrik sonuçlar elde edebilmek açısından temel bir ön koşul niteliği taşımaktadır. Bu çalışmada, panel veri analizlerinde sıklıkla kullanılan Levin-Lin-Chu (LLC, 2002) birim kök testi tercih edilmiştir.

Tablo 3. LLC Birim Kök Testi

	LLC (Seviye)	LLC (1. Fark)
td	-0.677	-3.5632***
ei	-0.6284	-4.8199 ***
rdk	-1.1268	-6.3898 ***
lnGSYH	0.6178	-5.3209 ***

Ho: Seriler birim kök içermektedir (Durağan değildir).

H1: Seriler birim kök içermemektedir (Durağandır).

Açıklama: *** %1 anlamlılık düzeyini temsil etmektedir. ADF regresyonları bir gecikme içerecek şekilde tahmin edilmiştir. Uzun dönem varyansı LLC yönteminin belirlediği üzere Bartlett kernel kullanılarak hesaplanmıştır. Tahminler trend içermektedir.

LLC birim kök testi sonuçları, değişkenlerin seviyede durağan olmadığını ancak birinci farkları alındığında tüm serilerin istatistiksel olarak anlamlı biçimde durağanlaştığını göstermektedir. LLC birim kök testi sonuçları doğrultusunda, durağan olmayan değişkenlerin birinci farkları alınarak regresyon modeli tahmin edilmiştir.

3.2. Panel Regresyon Analizi

Panel veri analizlerinde, veri yapısının doğası gereği değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı sorunlarıyla sıklıkla karşılaşmaktadır. Bu tür istatistiksel problemlerin göz ardı edilmesi, katsayı tahminlerinin etkinliğini azaltmakta ve yapılan çıkarımların güvenilirliğini zayıflatmaktadır. Bu bağlamda Driscoll & Kraay (1998), panel veri analizlerinde sıklıkla karşılaşılan değişen varyans, yatay kesit bağımlılığı ve otokorelasyon sorunlarına karşı tutarlı standart hatalar üreten ve aynı zamanda mekânsal ile zamansal bağımlılığın genel biçimlerine karşı dayanıklılık sağlayan parametrik olmayan bir kovaryans matrisi tahmincisi önermiştir (Hoechle, 2007; Sultana&Rahman, 2024). Sabit etkiler tahmincisi ise, birimlere özgü ve zaman içinde değişmeyen gözlemlenemeyen faktörlerin etkisini, tahmin sürecinde birimler arası (between) varyasyonu elimine ederek kontrol altına almakta ve bu yolla söz konusu faktörlerden kaynaklanabilecek olası yanlılığı azaltmaktadır (Plümer & Troeger, 2019). Parametrik olmayan yapısı sayesinde farklı veri koşulları altında tutarlı standart hata tahminleri sunan bu yöntem, zaman boyutunun yatay kesit boyutunu aştığı uzun paneller için de uygun bir çerçeve sağlamaktadır. Bu yönüyle Driscoll–Kraay yaklaşımı, sabit etkiler modelleri kapsamında panel veri analizlerinde yaygın biçimde kullanılan ve çağdaş literatürde kabul gören bir yöntemdir (Sultana & Rahman, 2024). Bu özellikleri nedeniyle çalışmada, sabit etkili Driscoll & Kraay tahmincisi tercih edilmiştir. Tablo 4’de sabit etkili Driscoll-Kraay tahmincisinden elde edilen bulgular yer almaktadır.

Tablo 4. Sabit Etkili Driscoll-Kraay Tahmin Bulguları

Değişkenler	Katsayı
ei	-0.151***
rdk	-0.076***
lnGSYH	-0.075
Açıklama: *** %1 anlamlılık düzeyini temsil etmektedir.	

Sabit etkili Driscoll-Kraay tahmincisinden elde edilen bulgular, enerji ithalatı (ei) ve reel döviz kuru (rdk) değişkenlerinin ticaret dengesi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Enerji ithalatındaki bir birimlik artış ticaret dengesini 0, 15 birim; reel döviz kurundaki bir birimlik artış ise ticaret dengesini 0.07 birim azalmaktadır. lnGSYH değişkeninin katsayısı negatif olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Sonuç

Döviz kuru istikrarı, uluslararası ekonomi literatüründe uzun süredir merkezi bir politika meselesi olarak ele alınmakta; enflasyon ve faiz oranları gibi temel makroekonomik göstergelerle birlikte ekonomik karar alma süreçlerini doğrudan etkileyen kritik bir makroekonomik değişken olarak kabul edilmektedir (Abille & Meçik, 2023). Bu çalışmanın temel amacı, reel döviz kurunun ticaret dengesi üzerindeki etkisini Akdeniz bölgesinde yer alan sekiz ülke örneğinde incelemektir. Bu doğrultuda, 1990–2023 dönemini kapsayan veriler kullanılarak gerçekleştirilen analizlerde sabit etkili Driscoll–Kraay tahmincisi tercih edilmiştir. Elde edilen bulgular, reel döviz kurundaki (rdk) artışın ticaret dengesi (td) üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve olumsuz bir etki yarattığını göstermektedir. Bu sonuçlar, Akosah (2017) ve Mokgokong & Choga (2024)’ün uzun dönem analizleriyle tutarlı olduğu gibi, Begović & Kreso (2017)’in genel bulgularıyla da benzerlik göstermektedir. Ayrıca enerji ithalatının (ei) ticaret dengesi (td) üzerinde baskı oluşturan temel değişkenlerden biri olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık, ekonomik büyüklüğü temsilen modele dâhil edilen GSYH değişkeninin ticaret dengesi üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Elde edilen bulgular dikkate alınarak aşağıdaki politika çıkarımları yapılabilir:

- Reel efektif döviz kurundaki (rdk) değerlenmenin ticaret dengesi (td)⁶ üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve olumsuz bir etki yaratması, bölge ülkelerinde rekabet gücünü zayıflatacak aşırı reel değerlenmelerden kaçınılması gerektiğine işaret etmektedir. Bu çerçevede, politika yapıcıların reel efektif döviz kurunun sürdürülebilir düzeylerden sapsmasını önleyecek, öngörülebilir ve tutarlı bir kur politikası çerçevesi oluşturması önem arz etmektedir.
- Analize Yunanistan, Fransa, İtalya, İsrail, Cezayir, Fas, İspanya ve Tunus olmak üzere sekiz Akdeniz ülkesi dâhil edilmiştir. İncelenen ülkeler arasında Cezayir dışındaki tüm ülkeler net enerji ithalatçısı konumundadır. Enerji ithalatının (ei) ticaret dengesi (td) üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve olumsuz bir etkiye sahip olması, özellikle Yunanistan, Fransa, İtalya, İsrail, Fas, İspanya ve Tunus gibi enerji ithalatına yüksek ölçüde bağımlı ülkelerde dış ticaret dengesinin enerji maliyetlerine karşı oldukça kırılğan bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda söz konusu ülkeler açısından, yenilenebilir enerji yatırımlarının teşvik edilmesi, enerji verimliliğini artırıcı teknolojilerin desteklenmesi ve enerji arzının çeşitlendirilmesi yoluyla güçlendirilmesi ticaret dengesi üzerindeki baskının azaltılmasına katkı sağlayabilecek temel politika araçları olarak öne çıkmaktadır. Buna karşılık, net enerji ihracatçısı konumunda bulunan Cezayir açısından politika önceliğinin farklılaşması gerekmektedir. Nitekim doğal kaynak bolluğunun ihracat sektörlerini rekabet gücünden yoksun hale getirdiği ve bu durumun kaynak zengini ülkelerin ihracata dayalı büyüme stratejilerini sürdürülebilir biçimde hayata geçirmelerini zorlaştırdığı yönündeki bulgular, literatürde Sachs & Warner (2001) tarafından vurgulanmaktadır. Bu çerçevede Cezayir için temel politika önceliği, doğal kaynak gelirlerine aşırı bağımlılığı azaltacak şekilde ihracat yapısının çeşitlendirilmesi ve enerji dışı sektörlerin rekabet gücünün artırılması olmalıdır.

Bu çalışmada elde edilen bulgular, reel döviz kuru ile ticaret dengesi arasındaki ilişkinin farklı boyutlarının daha ayrıntılı biçimde ele alınabileceğine işaret etmektedir. Gelecek araştırmalarda, döviz kuru değişimlerinin ticaret dengesi üzerindeki etkilerinin kısa ve uzun dönem ayrımı çerçevesinde incelenmesi, ilişkinin dinamik yapısının daha kapsamlı biçimde analiz edilmesine katkı sağlayabilir. Ayrıca ticaret dengesinin ihracat ve ithalat bileşenleri itibarıyla ayrıştırılması, döviz kuru hareketlerinin dış ticaret üzerindeki etki kanallarının daha net biçimde ortaya konmasına imkân tanıyacaktır. Enerji ithalatının dış denge üzerindeki belirleyici rolü dikkate alındığında, enerji fiyatları ve yenilenebilir enerjiye ilişkin göstergelerin modele dâhil edilmesi de literatüre ilave katkılar sunabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Ebru TOPCU: %50, Elif SARIÇİÇEK: %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Ebru TOPCU: 50%, Elif SARIÇİÇEK: 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Topcu, E., & Sarıçipek, E. (2026). Döviz kuru hareketlerinin ticaret dengesi üzerindeki etkisi: Akdeniz ülkeleri örneği. *Mediterranean Social Studies Journal*, 3(1), 63-72. <https://doi.org/10.64412/MediTerra.2026.275>

⁶ Çalışmada ticaret dengesi toplam bir gösterge olarak ele alınmış, ihracat ve ithalat bileşenleri ayrı ayrı ayrıştırılmamıştır. Bu durum, döviz kuru değişimlerinin dış ticaret üzerindeki etkilerinin hangi kanallar aracılığıyla ortaya çıktığının daha ayrıntılı biçimde izlenmesini sınırlandıran metodolojik bir kısıttır.

Kaynakça

- Abegaz, B. E. (2024). Asymmetric impact of exchange rate on trade balance in Ethiopia: Evidence from a non-linear autoregressive distributed lag model (NARDL) approach. *PLOS ONE*, 19(12), e0311675. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0311675>
- Abille, A. B., & Meçik, O. (2023). The exchange rate, income, trade openness and the trade balance: Longitudinal panel analysis for selected SSA countries. *International Trade, Politics and Development*, 7(2), 138–153. <https://doi.org/10.1108/ITPD-04-2023-0007>
- Akosah, N., Mireku, P., & Omane-Adjepong, M. (2017). Assessing Ghana's trade competitiveness: A computation of multilateral real exchange rate index (MPRA Paper No. 86641). *Munich Personal RePEc Archive*. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/86641/>
- Arize, A. C., Malindretos, J., & Igwe, E. U. (2017). Do exchange rate changes improve the trade balance: An asymmetric nonlinear cointegration approach. *International Review of Economics & Finance*, 49, 313–326. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2017.02.007>
- Bahmani-Oskooee, M. (2001). Nominal and real effective exchange rates of Middle Eastern countries and their trade performance. *Applied Economics*, 33(1), 103–111. <https://doi.org/10.1080/00036840122490>
- Barkat, K., Jarallah, S., & Alsamara, M. (2022). Do exchange rate changes improve the trade balance in GCC countries: Evidence from nonlinear panel cointegration. *The International Trade Journal*, 38(2), 184–200. <https://doi.org/10.1080/08853908.2022.2121341>
- Begović, S., & Kreso, S. (2017). The adverse effect of real effective exchange rate change on trade balance in European transition countries. *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci / Proceedings of Rijeka Faculty of Economics*, 35(1), 277–299.
- Chang, B. H., Rajput, S. K. O., & Ghumro, N. H. (2018). Asymmetric impact of exchange rate changes on the trade balance: Does global financial crisis matter? *Annals of Financial Economics*, 13(04), 1850015. <https://doi.org/10.1142/S201049521850015X>
- Driscoll, J. C., & Kraay, A. C. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent panel data. *The Review of Economics and Statistics*, 80(4), 549–560. <http://www.jstor.org/stable/2646837>
- Fathima Thahara, A., Fathima Rinosha, K., & Fathima Shifaniya, A. J. (2021). The relationship between exchange rate and trade balance: Empirical evidence from Sri Lanka. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(5), 37–41. <https://doi.org/10.13106/jafeb.2021.vol8.no5.0037>
- Hoechle, D. (2007). Robust standard errors for panel regressions with cross-sectional dependence. *The Stata Journal: Promoting Communications on Statistics and Stata*, 7(3), 281–312. <https://doi.org/10.1177/1536867X0700700301>
- Hunegnaw, F. B., & Kim, S. (2017). Foreign exchange rate and trade balance dynamics in East African countries. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 26(8), 979–999. <https://doi.org/10.1080/09638199.2017.1327611>
- Iyke, B. N., & Ho, S. Y. (2017). The real exchange rate, the Ghanaian trade balance, and the J-curve. *Journal of African Business*, 18(3), 380–392. <https://doi.org/10.1080/15228916.2017.1315706>
- Igue, N. N., & Ogunleye, T. S. (2014). Impact of real exchange rate on trade balance in Nigeria. *African Development Review*, 26(2), 347–358. <https://doi.org/10.1111/1467-8268.12086>
- Jadoon, A. U., & Guang, Y. (2019). The effect of exchange rate fluctuations on trade balance of Pakistan. *International Journal of Economic Sciences*, 8(1), 68–80. <https://doi.org/10.20472/ES.2019.8.1.005>
- Kutlu, S. (2013). Changes in exchange rates and the balance of trade: A literature survey with reference to Turkey's foreign trade. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(2), 121–140.
- Khouiled, B., Chini, S.-E., & Benrouina, M. (2023). Dynamic relationship between exchange rate and trade balance. *SocioEconomic Challenges*, 7(3), 164–173. [https://doi.org/10.61093/sec.7\(3\).164-173.2023](https://doi.org/10.61093/sec.7(3).164-173.2023)
- Levin, A., Lin, C.-F., & Chu, C.-S. J. (2002). Unit root tests in panel data: Asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics*, 108(1), 1–24. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(01\)00098-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(01)00098-7)
- Liew, K. S., Lim, K. P., & Hussain, H. (2003). Exchange rates and trade balance relationship: The experience of ASEAN countries. *International Trade* (EconWPA Paper No. 0307003).

- Mike, F., Özaytürk, G., & Kızılkaya, O. (2022). Türkiye ekonomisinde döviz kuru ve dış ticaret dengesi ilişkisi: Fourier eşbütünleşme testinden yeni bulgular. *Sosyoekonomi*, 30(52), 313–331. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2022.02.17>
- Misztal, P. (2010). The Harberger–Laursen–Metzler effect: Theory and practice in Poland. *The Romanian Economic Journal*, 13(38), 129–146.
- Mokgokong, M. K., & Choga, I. (2024). Analysing real exchange rate effects on the trade balance in South Africa. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 14(6), 64–76. <https://doi.org/10.32479/ijefi.16808>
- Muzammil, M., Ali, M. M., Bagh, T., & Khan, M. A. (2025). Exchange rate movements and trade balance in developing economies: Evidence of symmetry and country-specific asymmetries. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 34(6), 1444–1482. <https://doi.org/10.1080/09638199.2024.2389871>
- Melvin, M., & Norrbin, S. (2017). Determinants of the balance of trade. In M. Melvin & S. Norrbin (Eds.), *International money and finance* (9th ed., pp. 233–250). *Academic Press*. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-804106-2.00012-5>
- Ng, Y.-L., Har, W.-M., & Tan, G.-M. (2008). Real exchange rate and trade balance relationship: An empirical study on Malaysia. *International Journal of Business and Management*, 3(8), 130–137. <https://ssrn.com/abstract=1398329>
- Phan, T. H., & Jeong, J. Y. (2015). Vietnam trade balance and exchange rate: Evidence from panel data analysis. *Journal of Applied Economics and Business Research*, 5(4), 220–232. http://www.aebrjournal.org/uploads/6/6/2/2/6622240/joaebrdecember2015_220_232.pdf
- Plümper, T., & Troeger, V. E. (2019). Not so harmless after all: The fixed-effects model. *Political Analysis*, 27(1), 21–45. <https://doi.org/10.1017/pan.2018.17>
- Sachs, J. D., & Warner, A. M. (2001). The curse of natural resources. *European Economic Review*, 45(4–6), 827–838. [https://doi.org/10.1016/S0014-2921\(01\)00125-8](https://doi.org/10.1016/S0014-2921(01)00125-8)
- Senadheera, Y. W. (2015). Impact of the effective exchange rate on the trade balance of Sri Lanka: Evidence from 2000 to 2013. *Margin: The Journal of Applied Economic Research*, 9(2), 93–108. <https://doi.org/10.1177/0973801014568146>
- Shafiullah, M., Islam, F., & Navaratnam, R. (2020). The Harberger–Laursen–Metzler effect: Evidence from five SAARC countries. *Empirical Economics*, 58, 1749–1777. <https://doi.org/10.1007/s00181-018-1579-4>
- Šimáková, J. (2014). The effects of exchange rate change on the trade balance of Slovakia. *European Financial and Accounting Journal*, 9(3), 50–66. <https://doi.org/10.18267/j.efaj.124>
- Sultana, M., & Rahman, M. H. (2024). Investigating the impact of GDP, energy mix, energy intensity, and the service sector on environmental pollution in MENA countries: An application of Driscoll–Kraay standard error approach. *Social Sciences & Humanities Open*, 10, 101087. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2024.101087>
- Truong, L. D., & Van Vo, D. (2023). The asymmetric effects of exchange rate on trade balance of Vietnam. *Heliyon*, 9(4), e14455. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e14455>
- Wolters, J., & Hassler, U. (2005). Unit root testing (Diskussionsbeiträge No. 2005/23). Freie Universität Berlin, Fachbereich Wirtschaftswissenschaft.
- World Bank. (n.d.). *World Development Indicators*. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- World Bank. (n.d.). *Metadata glossary: Real effective exchange rate index (2010 = 100) (PX.REX.REER)*. *World Development Indicators*. <https://databank.worldbank.org/metadataglossary/world-development-indicators/series/PX.REX.REER>
- Yol, M. A., & Baharumshah, A. Z. (2007). Estimating exchange rate and bilateral trade balance relationships: The experience of Sub-Saharan African countries. *South African Journal of Economics*, 75(1), 35–51. <https://doi.org/10.1111/j.1813-6982.2007.00104.x>